

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 119 leden, te weten:

Van Aardenne, Van Amelsvoort, Van den Anker, Van Baars, Ter Beek, De Beer, Beinema, P. M. Blauw, J. J. P. de Boer, Bolkestein, De Boois, Braams, Braks, Brinkhorst, Brokx, Brouwer, Buurmeijer, Castricum, Cornelissen, Dees, Deetman, Van Dijk, Dijkman, Van Dis, Dolman, Duinker, Van Eekelen, Engwirda, Van Erp, Eshuis, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Frinking, Gardeniers-Berendsen, Ginjaar-Maas, De Grave, Groenman, Haas-Berger, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, Hermes, Hermesen, Van Houwelingen, Hummel, Jabaaij, Jacobse, Joekes, Jorritsma-Lebbink, Keja, Knol, Kombrink, Koning, Konings, De Korte, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, Lambers-Hacquebard, Lankhorst, Leerling, Van der Linden, Linschoten, Van der Louw, Mateman, Meijer, Mik, Moor, Müller-van Ast, Niessen, Van Noord, Oomen-Ruijten, Patijn, Ploeg, Poppe, De Pree, Rempt-Halmans de Jongh, Van Rey, Rietkerk, Van Rossum, De Ruiter, Van der Sanden, Scherpenhuizen, Schreuders, Schutte, Smit-Kroes, Van der Spek, Spieker, Stermerdink, Stoffelen, Tazelaar, Terpstra, Van Thijn, Van den Toorn, Toussaint, Tripels, Den Uyl, Ter Veld, Veldhoen, Te Veldhuis, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, B. de Vries, Waalkens, De Waart, Wagenaar, Weijers, Weisglas, Wessel-Tuinstra, Wiebenga, Willems, Wolters, Worrell, Van Zeil en Zijlstra,

en de heren Van Agt, Minister-President, Minister van Algemene Zaken, Minister van Buitenlandse Zaken, Rood, Minister van Binnenlandse Zaken, De Ruiter, Minister van Justitie, Van Mierlo, Minister van Defensie, Hermes, Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, mevrouw Lambers-Hacquebard, Staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, en de heer Simons, regeringscommissaris voor de grondwetsherziening.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van den Bergh, wegens verblijf buitenslands, ook morgen;

Rienks en K. G. de Vries, wegens verblijf buitenslands;

Van Es, wegens ziekte;

Dales, wegens bezigheden elders.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen (nader) besloten, te stellen in handen van:

a. de vaste Commissies voor Justitie en voor het Emancipatiebeleid: de Notitie Afhankelijke verblijfstitel (17 501);

b. de bijzondere commissie ISMO (17 050): de Nota Fraudebestrijding in de directe belastingen en de omzetbelasting (17 522);

c. de vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat: het wetsontwerp Wijziging van de Binnenschepenwet (17 629);

d. de vaste Commissie voor Economische Zaken:

het wetsontwerp Uitvoering van aanbevelingen als bedoeld in artikel 63, derde lid, van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (Wet uitvoering aanbevelingen artikel 63, derde lid, EGKS-verdrag) (17 630).

Op verzoek van de fractie van de PvdA benoem ik in de vaste Commissie voor het Wetenschapsbeleid de heer Poppe als plv. lid in plaats van de heer Niessen.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Ploeg, die het heeft gevraagd.

De heer **Ploeg** (VVD): Voorzitter! Vorige week hebben de vaste Commissie voor Defensie en de vaste Commissie voor Economische Zaken mondeling overleg gevoerd met de Minister van Economische Zaken en de Staatssecretaris van Defensie over textielgunningen door Defensie. Ik verzoek u het verslag van het mondeling overleg op de agenda van de Kamer voor volgende week te zetten.

De **Voorzitter**: Ik zal morgen eventueel een voorstel doen.

Ik geef het woord aan de heer Duinker, die het heeft gevraagd.

De heer **Duinker** (PvdA): Voorzitter! Op 18 februari van dit jaar heeft de toenmalige minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening na een interruptie van de heer Lankhorst toegezegd dat een rapport over woonlasten dat werd opgesteld door een interdepartementale werkgroep terstond na gereedkoming aan de Kamer zou worden gezonden. Het rapport is geruime tijd geleden, begin augustus, klaargekomen. Ben ik goed geïnformeerd, dan bevat het zeer veel interessante informatie, zeker na wat wij sinds gisteren weten over het voorgestelde woonlastenbeleid. Het rapport is aangeboden aan een interdepartementale coördinatiecommissie met betrekking tot het consumentenbeleid. Het verbaast mij dat nog geen gevolg is gegeven aan de toezegging van de toenmalige minister, dat het rapport ook naar de Kamer zou worden gezonden. Ik verzoek u daarom, mijnheer de Voorzitter, namens de Kamer aan de Regering te vragen het rapport alsnog aan de Kamer te doen toekomen.

De **Voorzitter**: Consumentenbeleid valt toch in de eerste plaats onder de Minister van Economische Zaken?

De heer **Duinker** (PvdA): Het rapport is gemaakt onder verantwoordelijkheid

Voorzitter

van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en is door hem aan de Kamer toegezegd.

De **Voorzitter**: Ik zal de vraag namens de Kamer tot die Minister richten.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde door het lid Lankhorst aan de Staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, over **opslag van radioactief afval**.

[De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]¹

□

De heer **Lankhorst** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! In december van het vorige jaar en in het afgelopen voorjaar is er overleg gevoerd door de Kamer met de Staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne over de verwijdering van laag- en middelradioactief afval. Dat overleg heeft toen helaas niet geleid tot het afzien van het dumpen in zee. De belangrijkste hinderpaal was de te krappe tijd. De dumping heeft dan ook inmiddels plaatsgevonden. Daarbij is door iedereen, met de Staatssecretaris voorop, de wens uitgesproken dat in 1983 niet meer in zee hoeft te worden gedumpt. Alleen valt te vrezen dat dit wel gebeurt, tenzij er zeer spoedig een voorlopige oplossing voor het afval op het land wordt gevonden.

Als men bedenkt dat alleen met de vergunningprocedure voor een interim-opslag op het land al minimaal 11 maanden zijn gemoeid, dan is het duidelijk dat er geen dag meer verloren kan gaan met de besluitvorming. Als er nu niet snel besluiten worden genomen, krijgen wij een herhaling van de afgelopen jaren: goede intenties, onwillige gemeenten en provincies, te weinig tijd en dus toch maar weer dumping in zee. Dat is de reden voor het stellen van mijn mondelinge vragen op dit moment.

□

Staatssecretaris **Lambers-Hacquebard**: Mijnheer de Voorzitter! De eerste vraag van de heer Lankhorst wil ik als een vraag naar de bekende weg bestempelen. Hij vraagt of ik er nog steeds van uitga, dat er in 1983 al voldoende tijdelijke opslagfaciliteiten aanwezig zullen zijn om dumping overbodig te maken. Ik kan daarop bevestigend antwoorden, maar wil daarbij de aan de

heer Lankhorst bekende kanttekening maken, die ik overigens al bij herhaling heb gemaakt onder andere als antwoord op schriftelijke vragen van de heer Lankhorst, dat de bestuurlijke medewerking van lagere overheden een belangrijke factor kan zijn bij de daadwerkelijke realisatie. Ik voeg hier nog aan toe dat ook alles in het werk wordt gesteld om ervoor te zorgen dat dit tijdig kan.

Als antwoord op de vragen twee, drie en vier wil ik opmerken dat het in de bedoeling ligt om omstreeks begin november van dit jaar aan de Kamer bericht te sturen over de voortgang van de door mijn ministerie ondernomen activiteiten om tot de realisatie van interimopslag te komen. In die rapportage zullen een aantal locaties worden opgenomen, alsmede de bevindingen van het overleg met de betrokken lagere overheden.

Gegeven mijn eerdere toezeggingen aan de Kamer over tijdige actie en tijdige rapportage spreekt het vanzelf dat er rekening is gehouden met het tijdschema dat nodig is voor een zodanige realisatie dat dumping in 1983 vermeden kan worden. Een uiteenzetting over de condities die aan de mogelijke locaties verbonden zijn en de invloed daarvan op het tijdschema zal in de binnenkort aan de Kamer te zenden rapportage worden opgenomen.

In antwoord op vraag vier kan ik de heer Lankhorst zeggen, dat wij ons aan het oriënteren zijn wat betreft opvatting van betrokken lagere overheden. Nadat die oriëntatie is afgerond, zullen wij deze in de rapportage verwerken en kunnen op grond daarvan verdere stappen om tot een opslag op het land te komen worden aangegeven.

Mijn antwoord op de vragen twee, drie en vier heeft ook betrekking op Den Helder, maar in dat verband wil ik ook verwijzen naar de brief die ik afgelopen zomer aan de Kamer heb gezonden en waarin ik op de optie 'Den Helder' ben ingegaan. In die brief werd al aangekondigd, dat met de gemeente Den Helder contact zal worden onderhouden.

□

De heer **Lankhorst** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Staatssecretaris voor haar antwoord, maar ik voeg er aan toe dat ik hier niet veel wijzer van geworden ben en zeker niet gerustgesteld. Daarom wil ik nog de volgende aanvullende vragen stellen.

Heeft de Staatssecretaris zelf overleg gevoerd met de afzonderlijke

gemeenten en provincies? Zo ja, met welke en met welk resultaat?

Waarom komen terreinen die eigendom van het Rijk zijn niet in aanmerking, of zijn er geen geschikte rijksterreinen?

Is het programma van eisen, dat door ECN zou worden opgesteld voor interimopslag – en dat binnen een half jaar zou worden afgerond, hetgeen de Staatssecretaris heeft meegedeeld in het mondeling overleg op 11 maart – inmiddels beschikbaar en kan dat aan de Kamer worden toegezonden? Zijn er nog veranderingen gekomen in de opslagcapaciteit en -mogelijkheid voor het tijdelijk opslaan van het laag- en middelradioactief afval bij ECN en bij beide kerncentrales sinds de brief van 11 maart van dit jaar?

Hoe groot acht de Staatssecretaris de kans – gelet op de termijnen, die ermee gemoeid zijn, nadat besluitvorming heeft plaatsgevonden – dat in de zomer van 1983 niet gedumpt gaat worden? Is de besluitvorming zover, dat als er straks een andere Staatssecretaris of Minister is, verantwoordelijk voor de milieu-hygiëne, het uitgezette beleid snel kan worden waargemaakt? Dat is de reden, dat ik deze Staatssecretaris op deze verantwoordelijkheid wijs.

□

Staatssecretaris **Lambers-Hacquebard**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Lankhorst kan ervan verzekerd zijn, dat zowel de ambtenaren van het departement als ik zelf het nodige hebben gedaan – en wij zijn hiermee nog bezig – om toereikend overleg te voeren. In de zoëven gememoreerde rapportage, die op zeer korte termijn aan de Kamer zal worden aangeboden, zal nader op het resultaat daarvan worden ingegaan. Daarvoor dient de oriëntatie eerst te zijn afgerond.

De veronderstelling van de heer Lankhorst, dat terreinen van het Rijk niet betrokken zijn bij het zoeken naar mogelijkheden voor landopslag, is niet juist. In het antwoord op de eerdere schriftelijke vragen van de heer Lankhorst staat al aangegeven, dat eveneens aandacht is geschonken aan terreinen, die in eigendom van het Rijk zijn.

Wat het programma van eisen betreft, zij opgemerkt dat een zodanig resultaat in het vooruitzicht is, dat tijdig een voldoende duidelijk beeld van aan de interimopslag te stellen eisen aanwezig zal zijn. Er kan dan worden begonnen met het 'bestek-klaar' maken van de voorzieningen. In

Lambers-Hacquebard

de rapportage aan de Kamer zal hierover nader bericht worden gedaan. Hiermee is dan tevens een antwoord gegeven op de vraag inzake toezending aan de Kamer.

Aan de organisatorische en financiële kant wordt op dit moment aandacht besteed; hieraan wordt uitwerking gegeven.

Wat de vraag inzake de kans betreft, merk ik op, dat ik daarop natuurlijk geen getalsmatig antwoord kan geven als een soort van statistische exercitie wordt gevraagd. Wat de termijnen betreft, heb ik al eerder aangegeven, dat deze in de gaten gehouden zullen worden. In de rapportage zal nader op die termijnen worden ingegaan. Als het beoogde tijdspad exact wordt aangehouden, zal opslag in 1983 realiseerbaar zijn. Wat die 11 maanden betreft, kan enige marge aanwezig zijn vanwege gunstige planologische omstandigheden en dergelijke. De plannen kunnen natuurlijk niet enkele maanden na de zomer 1983 worden afgerond, als men beoogt dumping in 1983 te vermijden; daarmee wordt rekening gehouden. Wat betreft het overnemen door een opvolger ten slotte merk ik op, dat alles zo is voorbereid dat ieder kabinet desgewenst zonder vertraging verder kan werken.

De heer **Zijlstra** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Staatssecretaris bevestigen, dat het gedumpte afval voor gemiddeld meer dan driekwart afkomstig is van kerncentrales? Ik denk dan aan de straling.

Staatssecretaris **Lambers-Hacquebard**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan wat dit betreft het beste verwijzen naar de bijlagen bij de witte stukken, die de Kamer eerder heeft ontvangen, bij het verslag van het mondeling overleg over het dumpen van radioactief afval. Hierin is een staat opgenomen van de samenstelling van het afval naar herkomst, gewicht, volume en ook naar de hoeveelheid straling. Deze hoeft ik dan niet uit mijn hoofd te reproduceren.

De heer **Willems** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Staatssecretaris medelen hoeveel laag- en middel-radioactief afval er, sinds de afgelopen dumping, al weer uit de centrales in al of niet 'gebetonneerde' toestand naar ECN is getransporteerd?

Staatssecretaris **Lambers-Hacquebard**: Mijnheer de Voorzitter! Als ik uit het hoofd een som maak, die ook de heer

Willems kan maken, zal dit naar rato van de jaarhoeveelheden, die vermeld zijn in de bijlagen waar ik zoëven naar heb verwezen, sinds september/oktober 1/6 van die hoeveelheid zijn.

De heer **Castricum** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mag uit de mededeling van de Staatssecretaris, dat begin november een rapportage kan worden verwacht, worden afgeleid dat het eerste oriënterende overleg met de betrokken lagere overheden inmiddels is afgerond?

Staatssecretaris **Lambers-Hacquebard**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zoëven al geïndiceerd dat dit overleg bijna is afgerond. Dat dit nog niet afgerond is, is de reden dat ik met nadere mededelingen wil wachten tot dit wel het geval is. Het overleg zal echter zo tijdig afgerond zijn, dat het in deze rapportage kan worden verwerkt. Ik teken hierbij aan dat het nu gaat om een oriëntatie die zich als informeel laat kenmerken.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde door de leden Engwirda en Wessel-Tuinstra aan de Minister van Justitie, over **fraudebestrijding**.

[De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]²

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb kennis genomen van het stuk in de krant, waarvan de vragenstellers gewag maken. Ik voeg hier meteen aan toe dat de kwalificatie, die de fraudebestrijding daarin krijgt, volstrekt niet in overeenstemming is met de werkelijkheid. Ik meen dat een aantal gegevens die dit oordeel bevestigen al zeer ruim bekend zijn, ook in deze Kamer. Ik wil hierover echter toch iets zeggen in een enkele hoofdstijl.

In het kader van rechtshandhaving in het algemeen is ook de fraudebestrijding al een- en andermaal uitvoerig, zowel schriftelijk als mondeling, in deze Kamer aan de orde geweest. Ook daaruit zal het de leden van deze Kamer niet onbekend zijn dat het strafrechtelijk onderzoek in fraudezaken wel een aantal specifieke problemen met zich brengt. Een onderzoek van enige omvang is buitengewoon arbeidsintensief en gecompliceerd. De opsporing van dit soort delicten is bovendien verspreid over een aantal organen. Ik wijs op de reguliere politie en daarnaast op de loontechnische

Dienst, het Sociaal Fonds Bouwnijverheid, de Economische Controledienst, de Fiscale inlichtingen, en Opsporingsdienst en het Gemeenschappelijk Administratiekantoor.

Een eerste vereiste om tot redelijke resultaten te komen is dus coördinatie en onderlinge afstemming in de opsporing. Die coördinatie vindt vaak plaats door het creëren van een ad hoc-team. Verschillende diensten leveren hiervoor dan de mankracht om een zaak aan te pakken. Zo'n team staat onder leiding van een Officier van Justitie. Hij moet er natuurlijk voor zorgen dat het onderzoek niet zodanig buiten de oevers treedt dat het niet meer tot concrete resultaten leidt. Hij moet dus hier en daar aan de onderzoekers beperkingen opleggen. Het team moet zich voornamelijk richten op de hoofddaders en de hoofddelicten om de zaak behandelbaar te houden. Het kan dan voorkomen dat ten aanzien van andere strafbare feiten, die in verband met dat onderzoek worden geconstateerd, met hoofdlijnen wordt volstaan.

De fraudebestrijding is daarom een zeer duidelijk aanwezige prioriteit in het regeringsbeleid. Ik geloof dat ik dit hier eigenlijk niet hoeft te zeggen. Binnen de fraudebestrijding moet echter ook nog eens aan prioriteitstelling worden gedaan.

Dit moet alleen al gebeuren vanwege de budgettaire grenzen, die aan de uitbreiding van de politie moeten worden gesteld. Deze Kamer is hiervan ook zeer goed op de hoogte.

Desondanks en daar doorheen is in de afgelopen jaren in steeds toenemende mate aandacht aan de fraudebestrijding besteed. Ik kan volhouden en staven dat deze een eerste prioriteit heeft, in het regeringsbeleid.

Ik wil nog eens wijzen op de oprichting enige jaren geleden van de fraudecentrale van de Centrale Recherche Informatiedienst. Deze heeft door haar coördinerende en ondersteunende werkzaamheden al een heel duidelijke plaats in het politieveld verworven en is daaruit ook niet meer weg te denken. De inzet van op hoog niveau staande boekhoudkundige kennis, ervaring en inzicht – deze staan op accountantsniveau – binnen deze centrale wierp reeds vele vruchten af.

Daarnaast is het beleid gericht op verbreding van de boekhoudkundige kennis bij hen die het eigenlijke onderzoek moeten verrichten, want zoals ik reeds opmerkte: de CRI verricht hierbij via de fraudecentrale coördinerende en ondersteunende werkzaamheden. De verwachting is

De Ruiter

gerechtvaardigd dat door verhoging van het kennisniveau bij de onderzoekende rechercheur intensivering van de fraudebestrijding bepaald tot de mogelijkheden behoort.

In verband met de eerste vraag merk ik op, dat ik mij niet kan vinden in de kwalificatie die in het desbetreffende krantartikel is gebezigd. Ik heb mij ook laten vertellen dat de politiemensen, die aldaar worden ingevoerd, niet tevreden zijn met de gebezigde teksten. Belangrijker is, dat de omschrijving in ieder geval in strijd is met de werkelijkheid, omdat vrijwel overal in het land activiteiten worden ontwikkeld om te komen tot een daadwerkelijke integratie van de fraudebestrijding binnen de aanpak van de totale criminaliteit. Nieuwe wegen, juist door inzet van gespecialiseerde mankracht, worden daarbij bewandeld.

Over de vragen 2 en 3 merk ik op, dat de tijd wat kort was om gedetailleerde ambtsberichten te kunnen verkrijgen. De weergegeven voorstelling van zaken in deze vragen is te pessimistisch. Bij het op de juiste waarde schatten van dit soort berichten wil ik erop wijzen, dat de desbetreffende gecompliceerde en tijdrovende zaken wel eens – ik geef hierbij een aanduiding – tien rechercheurs kunnen vergen voor de periode van een heel jaar. Hiermee wil gezegd zijn, dat een gerichte aanpak nodig is.

In verband met de vragen 4, 5, 6 en 7 merk ik op, dat niet is uit te sluiten dat meer personeel op een bepaald terrein kan worden ingezet. Dat geldt niet voor een bepaald district in het bijzonder, maar voor de Nederlandse politie in het algemeen, in ieder geval voor het hele Korps Rijkspolitie. Er zijn echter ook andere taken van de politie, zoals de bestrijding van de handel in verdovende middelen. Herhaaldelijk wordt ook aandacht gevraagd voor een meer gerichte aanpak van de zogenaamde kleine criminaliteit. Daarom zullen binnen de totaliteit van de beschikbare man- en vrouwkracht van een politiekorps prioriteiten moeten worden gesteld om op een evenwichtige manier de verschillende gebieden aan bod te laten komen binnen de methodieken van opsporing en vervolging.

De grote lijn van de aanpak is echter, dat – wij dit is een- en andermaal in de Kamer besproken – eerder dan door steeds uitbreiding van de mankracht het beleid willen intensiveren door verhoging van de specialistische kennis en ervaring. De verhoging

van de sterkte kan overigens niet geheel buiten beschouwing worden gelaten. Ik heb reeds gewezen op de uitbreiding van de fraudecentrale en ik hoop in de komende tijd, als er ruimte kan worden gevonden voor uitbreiding van het Korps Rijkspolitie, ook een verhoogde inzet op het gebied van de fraude te kunnen bewerkstelligen.

Het zal de Kamer duidelijk zijn dat ik geenszins de mening deel, die in vraag 8 wordt verkondigd, namelijk dat de pakkans voor een fraudeur vrijwel nihil is. De verhoogde inspanning op het gebied van opsporing van feiten die onder het hoofd 'fraude' zouden kunnen worden gebracht, blijkt nagenoeg dagelijks uit berichten over het aan de orde zijn van grote fraudezaken.

Natuurlijk zijn er on vervulde wensen, maar de kwalificaties die in dit verband worden gebezigd, zijn volstrekt ongegrond. Er is, om het nog eens samen te vatten, geen terrein op het gebied van misdaadbestrijding waar de aandacht van politie, staande en zittende magistratuur de afgelopen jaren zozeer op toegespijt is als de fraudebestrijding.

Op vraag 9 kan ik antwoorden dat mij uit ambtsberichten is gebleken dat de coördinatie en samenwerking tussen de politie en de bijzondere opsporingsdiensten in het district Dordrecht goed is. Ik ben het dan ook geheel oneens met het verwijt dat het daar mank zou gaan aan coördinatie; dat is beslist niet waar. Coördinatie is echter wel moeilijk te realiseren zonder extra inzet van materieel en personeel.

Ik beschik niet over gegevens om het gestelde in vraag 10 te kunnen bevestigen of ontkennen.

Ik ben niet van mening dat het fraudebestrijdingsbeleid tot nu toe ernstig te kort is geschoten, dit in antwoord op vraag 11.

De vragen 12, 13 en 14 zijn ook gesteld naar aanleiding van het regeringsstandpunt over de ISMO-rapportage. Het lijkt mij juist en bevredigender om dit soort vragen te betrekken bij de behandeling van het ISMO-rapport. Dan kan werkelijk een samenhangende beantwoording worden gegeven. Dan wordt het vraagstuk fraudebestrijding niet dubbel geïsoleerd, namelijk vanuit de benadering van de ernstige criminaliteit en vanuit een vraag die alleen betrekking heeft op het Korps Rijkspolitie en niet op de gemeentepolitie en andere opsporingsorganen.

Hiertoe nodigen de vragenstellers eigenlijk uit. Het is bekend dat het ISMO-rapport openingen biedt voor een geïntegreerde aanpak door alle mogelijke uitvoerende overheidsdiensten. De problematiek wordt daar in een veel breder, juist kader gezet. Ik meen dat de vragen 12, 13, 14 in dat kader moeten worden gesteld, omdat wij vandaag moeilijk over dat brede terrein een debat kunnen voeren.

□

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik kreeg van de Minister de indruk dat de beweringen van betrokken functionarissen van de rijkspolitie min of meer uit de duim zijn gezogen. Ik vraag aan de Minister of mijn indruk juist is.

Ik wil voorts aan de Minister vragen of hij niet van mening is dat dit soort artikelen sterk ondermijnend werkt op het stelsel van collectieve voorzieningen en sociale zekerheid in ons land.

Ten slotte vraag ik de Minister, toe te zeggen dat de fraudebestrijding in ons land niet zal worden gehinderd door bezuinigingen op menskracht, geld en materiaal.

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Uit de aard der zaak kunnen alleen de betrokkenen de eerste vraag van de heer Engwirda beantwoorden.

Ik ben het met de heer Engwirda eens dat dit soort artikelen, dat niet in overeenstemming is met de werkelijkheid, een verkeerde werking kan hebben. Ik vind het dan ook jammer als zulke artikelen verschijnen.

Ik heb in het algemeen gezegd dat de fraudebestrijding in het regeringsbeleid een prioriteit is. Ik heb al aangegeven hoe het is gesteld met het beleid ten aanzien van de sterkte van de politie en met de prioriteitsstelling binnen de politie. Ik geloof dat dit een adequate beantwoording is van de vraag naar de verhouding tussen fraudebestrijding en onze budgettaire problematiek.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik vraag de Minister of hij in het belang van een daadkrachtig fraudebestrijdingsbeleid bereid is om een algemene bepaling in het Wetboek van Strafvordering voor te bereiden met als strekking, te voorkomen dat de geheimhoudingsplicht van ambtenaren een belemmering vormt voor een actieve informatieverstrekking aan andere overheidsinstanties.

De Ruiter

Minister **De Ruiter**: Dit is een vraag van nogal verstrekkende aard, die naar mijn oordeel vrij ver valt buiten hetgeen ik in verband met de gestelde vragen heb kunnen voorbereiden. Deze vraag lijkt mij aan de orde in het kader van de bespreking van de ISMO-problematiek. Hoezeer ik het doel dat mevrouw Wessel met haar vraag dient, ondersteun, kan ik op dit punt vanwege het brede terrein waarop de vraag betrekking heeft, geen bepaalde toezegging doen.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister het eens met de Officier van Justitie in de regio Nijmegen, die heeft gesteld geen grote, arbeidsintensieve zaken meer aan te pakken en de mankracht in te zetten in kleinere, meer overzichtelijke zaken en is het gevaar niet groot dat daardoor de grotere fraudeurs niet meer kunnen worden gepakt?

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Op het departement van Justitie bestaat geen afdeling, waar al dit soort afwegingen over de inzet van de politie plaatsvindt. Een en ander moet gebeuren in samenspraak tussen de politie – ik bedoel daarmee in het bijzonder de recherche – en het Openbaar Ministerie. Het kan bepaald worden door min of meer regionale factoren. Die afweging wil ik laten plaatsvinden waar dat op dit moment gebeurt. Daarom kan ik op dit moment moeilijk een oordeel geven over deze vraag, die kennelijk een eindresultaat is van deze afweging.

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wil de Minister in het licht van zijn opmerking, dat fraudebestrijding niet geïsoleerd moet worden gezien, zeggen hoeveel Officieren van Justitie bij uitsluiting met het bestrijden van fraude zijn belast?

Minister **De Ruiter**: Dat gegeven kan ik op dit moment niet geheel exact weergeven, omdat het mij niet te binnen schiet. Ik meen, dat in ieder arrondissement een Officier van Justitie optreedt ter coördinatie van dit soort van zaken. Hoeveel officieren hiermee uitsluitend zijn belast, weet ik niet. In het ene arrondissement zal een dergelijke taakverdeling wel nodig zijn en in het andere niet.

Aan de orde is de behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet:

Aanpassing en vernummering van bepalingen over onderwijs in de Grondwet (17 450);

Aanpassing en vernummering van de bepaling over het voorzitterschap van de verenigde vergadering van de Staten-Generaal in de Grondwet (17 451);

Aanpassing en vernummering van bepalingen over de defensie in de Grondwet (17 452, R 1207);

Aanpassing en vernummering van de bepalingen in de Grondwet inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen en het recht van onderzoek (17 490, R 1211).

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan Minister Rood om te antwoorden op het verslag van de staten van de Nederlandse Antillen.

Minister **Rood**: Mijnheer de Voorzitter! Afgelopen maandag is via moderne communicatietechnieken het verslag van de staten van de Nederlandse Antillen bij uw Kamer gearriveerd. Met voldoening heb ik uit dat verslag kunnen constateren dat de staten zowel tegen het aanpassingsontwerp inzake de defensie als tegen het aanpassingsontwerp inzake het geven van inlichtingen door ministers en staatssecretarissen en het recht van onderzoek geen principiële bedenkingen hebben.

Men wil op de Antillen wel nadere inlichtingen hebben over de vraag of artikel 5, lid 2 van het Statuut, dat bepaalt dat de Grondwet de bepalingen van het Statuut in acht dient te nemen, in het oog is gehouden bij de voorgestelde aanpassing van artikel 68, lid 1 van de bestaande Grondwet. In het voorstel van de Regering zal in dat artikel de term 'de Regering' worden gebruikt, terwijl, aldus de Staten, het Statuut de term 'de Koning' hanteert.

Ik ga daar gaarne nader op in, waarbij ik voorop stel dat het hier ten principale gaat om de verhouding tussen de in de herziene Grondwet gebezigde terminologie in het algemeen en die in het Statuut voor het Koninkrijk. Dit vraagstuk is al eerder in dit Huis aan de orde geweest en wel bij de mondelinge behandeling in eerste lezing van de grondwetherzieningsvoorstellen, inzake het koningschap en inzake de Koning en de ministers. Bij die gelegenheid heeft de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, de heer Wiegel, naar aanleiding van vragen van de geachte afgevaardigde de heer van der Sanden, betoogd dat de regering met de door haar voorgestelde terminologie binnen de grenzen bleef van artikel 5,

lid 2 van het Statuut. Dat de beide Kamers van de Staten-Generaal dat standpunt deelden, blijkt uit het feit dat zij de herzieningsontwerpen, welke de nieuwe terminologie bevatten, hebben aanvaard.

Ik stel vast dat bij de voorbereiding van de verschillende herzieningsontwerpen steeds nauwgezet is bezien of deze strookten met de bepalingen van het Statuut. In sommige gevallen, waar bleek dat dit niet zo was, is gewerkt met additionele bepalingen. Ik volsta hier met een verwijzing naar het in deze Kamer in behandeling zijnde ontwerp van Rijkswet, houdende een wijziging van het Statuut betreffende de verkiezing van de vertegenwoordigende lichamen.

Nauwgezetheid is een eerste vereiste voor de grondwetgever, aangezien het Statuut binnen ons Koninkrijk het hoogste rechtsdocument is.

Over die terminologie merk ik het volgende op. In artikel 2 van het Statuut wordt bepaald dat de Koning de regering van het Koninkrijk en van elk van de landen voert, dat hij onschendbaar is en dat de ministers verantwoordelijk zijn. In die bepaling – niemand zal dat willen betwijfelen – ligt besloten dat de desbetreffende regeringen worden gevormd door de Koning en de ministers te zamen.

Het is duidelijk dat de opstellers van het Statuut de in dezen destijds gebruikelijke constitutionele terminologie hebben gevolgd. De stelling van de Staten van de Antillen, als zou het Statuut de term 'Koning' hanteren, is dan ook niet juist. In een aantal bepalingen komt men inderdaad de term 'Koning' tegen, maar daarnaast komt in vele bepalingen de term 'Regering' voor.

Kan, als het Statuut zelf in dit opzicht niet eensluidend is, niet gesteld worden dat de grondwetgever met zijn terminologie voor de herziene Grondwet, de bepalingen van het Statuut niet in acht zou hebben genomen? Ook om een andere reden kan dat moeilijk gezegd worden. Het gaat hier namelijk om een kwestie van louter terminologische aard en niet om afwijkingen van inhoudelijke aard. Die zijn er niet. Artikel 5 van het Statuut doelt hier ook op.

Mijnheer de Voorzitter! Ik concludeer dat de grondwetgever, Regering en Staten-Generaal, op goede gronden geen strijdigheid hebben gezien tussen de terminologie van de herziene Grondwet enerzijds en die van het Statuut anderzijds. Aangezien het in het aanpassingsontwerp inzake

Rood

de defensie om een aanpassing gaat aan de elders in de herziene Grondwet gehanteerde terminologie, bestaat er in dit concrete geval naar de mening van de Regering evenmin strijd met het Statuut.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De laatste keer dat ik hier stond, ben ik begonnen met namens de toenmalige bijzondere commissie voor herziening van de Grond- en Kieswet enkele naar ik hoopte vriendelijke woorden te richten tot prof. Simons, de Regerings-commissaris. Ministers komen en gaan maar de heer Simons zit vandaag weer achter de tafel om deze aanpassingswetgeving met ons mee te maken.

Ik wil beginnen namens de fractie van het CDA dank te zeggen voor de zeer uitvoerige en vaak ook diepgaande antwoorden van de Regering op onze vragen en beschouwingen. Wij zijn wat deze ronde betreft, thans aan een afronding toe. Wij zijn echter tevens met tijdelijk werk bezig zoals de aanpassing van niet aanvaarde, door de Regering voorgestelde wijzigingen van een viertal onderwerpen.

Dit gebeurt dan onder het beslag van additioneel artikel IX van onze Grondwet. Wat schrijft dit artikel ons nu letterlijk voor? 'Bij de wet kunnen a. de aangenomen voorstellen en de ongewijzigd gebleven bepalingen van de Grondwet voor zoveel nodig aan elkaar worden aangepast; b. de indeling in hoofdstukken afdelingen, paragrafen en artikelen, de opschriften en de nummering van de artikelen worden gewijzigd. Het ontwerp van een wet, houdende bepalingen als bedoeld onder a, kunnen de Kamers der Staten-Generaal niet aannemen dan met twee derden van de uitgebrachte stemmen.'

Ik stel allereerst vast, dat de Regering in alle vier de wetsontwerpen – dit is ook in het verslag tot uitdrukking gekomen – onder II en III in één wetsontwerp heeft bijeengebracht bepalingen die wel en die geen twee-derde meerderheid dienen te verwerven. Ik voeg daar nu aan toe dat het niet onlogisch zou zijn, de onderdelen II en III afzonderlijk in stemming te brengen. Onderdeel II behoeft dan niet en onderdeel III moet dan wel een twee-derde meerderheid behalen.

Uit het citaat van additioneel artikel IX blijkt reeds dat in de huidige Grondwet er niet op voorhand van wordt uitgegaan dat in alle gevallen aanpassing nodig zal zijn. De beoordeling daaraan wordt in de Grondwet aan de grondwetgever overgelaten. Wel wordt in de Grondwet zeer nadrukkelijk vastgelegd de opvatting dat de aanpassing niet verder mag gaan dan 'voor zoveel nodig'. De betekenis hiervan ligt voor de hand en zal ook bij de Regering geen bestrijding ondervinden. De zin en de strekking van de aan te passen artikelen dienen in ieder geval ongewijzigd te blijven.

De Regering zegt dit ook op pagina 2 van de nota naar aanleiding van het verslag op wetsontwerp 17450. De fractie van het CDA wil de nu voorliggende wetsontwerpen dan ook beoordelen aan de hand van door mij genoemde criteria, namelijk of het nodig is en als het nodig is, hoe ver die noodzaak dan gaat. Er is dan geen sprake van 'spijkers op laag water zoeken', maar van een zeer subtiële beoordeling.

Het gaat ten slotte om een opdracht van de Grondwetgever waarvan de uitvoering uiterste zorgvuldigheid vereist. Het gevaar is niet denkbeeldig dat tot wijzigingen wordt besloten die het begrip 'aanpassing' te boven zouden kunnen gaan en die zich daardoor zouden gaan bewegen buiten de procedure om die de grondwetgever voor grondwetswijzigingen heeft vastgelegd. De grondwetgever heeft dit willen voorkomen door dat additionele artikel IX te laten luiden zoals het nu luidt. Om diezelfde reden is het nieuwe artikel 8.2 sub 2 letterlijk gelijklozend.

Ik ben tevens van mening dat juist voor het veiligstellen van de bedoelingen van de grondwetgever voor de echte aanpassingen een meerderheid van twee-derde wordt verlangd.

Dat alles te zamen is voor de CDA-fractie de zin en strekking van additioneel artikel IX.

In dit licht is het van grote betekenis wat tussen Kamer en Regering aan inzichten naar voren is gebracht in de schriftelijke voorbereiding van deze wetsontwerpen. Dat geldt vooral voor de wetsontwerpen inzake het onderwijs en de defensie. Daarom spreek ik vandaag niet meer over beide andere wetsontwerpen inzake het voorzitterschap van de Verenigde Vergadering, het geven van inlichtingen door ministers en staatssecretarissen en het recht van onderzoek. Deze wetsontwerpen voldoen zonder meer aan de bepalingen van additioneel artikel IX.

Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben met genoegen geconstateerd dat de Regering evenals de CDA-fractie voorstander is van een doorlopende nummering. Dit is door de Regering reeds herhaalde malen uitgesproken. Ik verwijs naar onder andere de brief van 2 april 1976, stuk 13871 nr. 1, waarin op bladzijde 4 staat dat de Regering deze nummering door een definitieve doorlopende nummering wil vervangen. Het leek ons goed dit in de laatste fase van de algehele herziening van de Grondwet nog eens te benadrukken.

Wij zijn met de Regering van mening dat in deze zin uitvoering moet worden gegeven aan het laatste deel van het na de plechtige afkondiging van de veranderingen in de Grondwet dan geldende artikel 8.5, waarvan op zich zelf de laatste zinsnede facultatief is. Daarin staat immers het woord 'kunnen'.

Hierdoor wordt de Grondwet een stuk toegankelijker voor het brede publiek. Van deze gelegenheid wil ik graag gebruik maken, de Regering te vragen naar de voornemens die zij heeft om dat brede publiek kennis te laten nemen van de herziene Grondwet. Dit is in deze tijd waarschijnlijk weer uiterst actueel. De CDA-fractie vindt dat de herziene Grondwet op ruime schaal onder de aandacht van de Nederlandse burgers moet worden gebracht.

De Grondwet is ten slotte het basisstuk van onze parlementaire democratie, de inrichting van de Staat en de staatsinstellingen en niet in de laatste plaats de verankering van de rechten van de burgers en van de rechtsstaat. Ik verwijs daarbij ook naar datgene wat mijn collega De Kwaadsteniet, die wegens verblijf in het buitenland zeer tot zijn en onze spijt de behandeling van deze aanpassingswetgeving niet kan bijwonen, heeft gezegd bij de behandeling van de wetten in tweede lezing.

Ik kom te spreken over wetsontwerp 17450, het onderwijsartikel. Wij hebben met de Regering een vruchtbare gedachtenwisseling gehad en zijn daarvoor erkentelijk. Deze gedachtenwisseling mondde uit in een nota van wijzigingen, waarmee wij van harte instemmen. Ook hier geldt dat tussen de nu voorgestelde formulering van artikel 208 en het oude artikel geen verschil in betekenis bestaat. Dat geldt voor het woord 'voldoend' en ook voor de delegatiebepaling. Ten aanzien van deze bepaling wensen wij de Regering met instemming te citeren.

Zij stelt in de nota naar aanleiding van het verslag: 'Deze systematische benadering is naar ons oordeel echter niet van toepassing op de bestaande tekst van artikel 208 Grondwet en evenmin op de tekst van het onderwijsartikel, zoals die na de aanpassing op basis van additioneel artikel IX zal komen te luiden'. Met andere woorden: de delegatiebepalingen in het onderwijsartikel behouden hun eigen zin en strekking naar de letter van de oude Grondwet.

Wij achten dit ook mogelijk, omdat van misverstanden of interpretatieverschillen geen sprake kan zijn, gezien de schriftelijke gedachtenwisseling die over dit onderdeel tussen Kamer en Regering heeft plaatsgevonden. Een ieder weet in welke context het oude onderwijsartikel in de nieuwe Grondwet zal moeten worden gelezen.

Mijn volgende kanttekening bij dit wetsontwerp heeft betrekking op de plaats van het artikel in de nieuwe Grondwet. De CDA-fractie is het met de Regering eens dat het artikel in het eerste hoofdstuk thuishoort, maar de plaats binnen dat hoofdstuk is, ook volgens de Regering, arbitrair, al heeft zij een voorkeur voor het slot van het hoofdstuk. De Regering beroept zich daarbij op het feit dat in hoofdstuk I geen onderverdeling in paragrafen is aangebracht tussen de klassieke en de sociale grondrechten.

Dat is waar, maar in hoofdstuk I is toch wel een duidelijke grens te trekken tussen de klassieke grondrechten, de voor de burgers onvervreembare rechten, en de sociale grondrechten als zorgverplichting van de overheid.

De klassieke grondrechten zijn afdwingbaar. De sociale grondrechten hebben een meer programmatisch karakter. Omdat het onderwijsartikel in de eerste plaats klassiek grondrechtelijke elementen bevat en ook wel sociaal grondrechtelijke elementen, lijkt het mijn fractie het allerbeste als wij dit artikel plaatsen tussen de artikelen 1.17 en 1.18. Daartoe heb ik een amendement ingediend.

Ik wil het nu hebben over het wetsontwerp Aanpassing en vernummering van bepalingen over de defensie in de Grondwet (17452), dat waarschijnlijk veruit tot de meeste discussie in de schriftelijke voorbereiding heeft geleid. Die schriftelijke voorbereiding heeft voor de CDA-fractie grote waarde en behoudt die ook. Zij staat mij toe thans betrekkelijk kort te zijn.

De discussie spitst zich toe op de vraag of het woord 'Koning' terecht wordt vervangen door 'Regering' in oud-artikel 68, eerste lid. Laat ik nog eerst zeggen, dat wij de Regering bijzonder dankbaar zijn voor de zeer uitvoerige en diepgaande wijze, waarop zij op deze problematiek is ingegaan. Dat heeft ook ons bewogen tot het opnieuw zorgvuldig afwegen.

Ook de motiveringen die in de Proeve zijn neergelegd en die van de Staatscommissie Cals-Donner hebben wij bij onze beschouwingen betrokken. Wij moeten ons echter goed realiseren dat wij op dit ogenblik niet bezig zijn met het formuleren van een nieuw grondwetsartikel. Integendeel! De CDA-fractie meent om die reden dat die beschouwingen van de Regering vooral hun waarde hebben als wij ons in de nabije toekomst over het voor te stellen nieuwe artikel zullen buigen.

Nú moet de vraag worden beantwoord of artikel 68 dezelfde zin en strekking behoudt indien 'Koning' door 'Regering' wordt vervangen en of wijziging hierin wel nodig is, zoals met name additioneel artikel IX ons voorschrijft te overwegen. Ja, zegt de Regering. Ja, zegt ook de Raad van State. De CDA-fractie heeft daarover echter haar twijfels.

Kan de term 'Koning' tot enig misverstand aanleiding geven indien deze in de aanpassing wordt gehandhaafd? Wij kunnen die vraag volstrekt ontkennend beantwoorden. Om dat te bewijzen, behoeven wij slechts te verwijzen naar de beantwoording van de Regering in de nota naar aanleiding van het verslag. Zeer nadrukkelijk en voortreffelijk op een rij gezet, toont de Regering hierin aan dat het begrip 'Koning' niet anders inhoudt dan de constitutionele Koning of in de woorden van de Regering – en dit is misschien nog preciezer – 'het betreft hier een ondeelbare bevoegdheid van de regering in haar geheel'.

Door deze omschrijving te accepteren en te accentueren, is elk misverstand toch uitgesloten? Deze regeringsbevoegdheid betreft niet slechts het geven van incidentele koninklijke besluiten maar evenzeer het bepalen van het algemene defensiebeleid en het geven van algehele politieke leiding aan de krijgsmacht in vredes- en oorlogstijd. De Ministers zijn ten volle voor deze leiding verantwoordelijk.

Welnu, de bestaande Grondwet drukt dit uit in de bepaling dat de Koning het oppergezag over de krijgsmacht heeft, niet meer en niet minder. Het wordt ook nog eens, zoal

nodig, bewezen met het voorbeeld dat de Regering zelf aanhaalt uit de geschiedenis met generaal Reijnders en het oordeel daarover van de Parlementaire Enquêtecommissie. Er is dus zelfs geen begin van een verschil van inzicht tussen de Regering en de CDA-fractie over de betekenis van het begrip 'Koning' in artikel 68, eerste lid.

Als ik dit echter heb vastgesteld, kom ik pas toe aan de vraag die ik mijzelf heb gesteld conform de opdracht van additioneel artikel IX, of nu ook de verandering van 'Koning' in 'Regering' nodig is.

Die vraag beantwoordt mijn fractie voorshands ontkennend, omdat de inhoud van het begrip volstrekt ongewijzigd moet blijven en ook blijft. Het gaat immers om handhaving van zin en strekking van het oude artikel 68, eerste lid. Ik concludeer dat additioneel artikel IX, zich tegen de door de Regering voorgestelde wijziging verzet. Wij leggen dan ook aan de Regering de vraag voor, of zij nog steeds van oordeel is dat deze wijziging nodig is en of er sprake is van een puur redactionele wijziging, gelet op hetgeen ik heb aangevoerd.

Ik voeg er het volgende aan toe. De Regering beroept zich ook op de gewijzigde terminologie en systematiek van de nieuwe Grondwet. Dat is het tweede argument van de Regering. In de nota naar aanleiding van het verslag zijn uitvoerig alle plaatsen aan de orde geweest waar het begrip 'Koning' in de nieuwe Grondwet voorkomt. Ook is uitvoerig ingegaan op de betekenis die het 'begrip' Koning daarbij heeft.

Ook hierover bestaat geen verschil van mening tussen de Regering en de CDA-fractie. Nadat ik zojuist heb betoogd dat wijziging om wille van de inhoud van het begrip niet nodig is, moet ik nu aantonen dat wijziging om wille van de systematiek van de nieuwe Grondwet evenmin hout snijdt. Ik heb het daar niet moeilijk mee, omdat het de Regering zelf is die daarvoor het bewijs aandraagt in de nota naar aanleiding van het verslag, en wel wat het onderwijsartikel betreft; ik heb zojuist al letterlijk aangehaald dat de Regering daar aantoonde dat de delegatiebepalingen van artikel 208 ongewijzigd in de nieuwe Grondwet worden overgenomen, ongeacht het feit dat deze niet sporen met de delegatiesystematiek in de nieuwe Grondwet.

Als dit argument van de Regering – en terecht – geldend wordt gemaakt voor het onderwijsartikel, dan is er

natuurlijk geen twijfel dat het evenzeer opgaat voor het defensieartikel. In één zin samengevat: als er geen reden is om te veranderen, dan is er reden om niet te veranderen!

Ik sluit mijn betoog af met een overweging die ik eigenlijk al in het begin van mijn betoog heb aangehaald. Bij de vele discussies die dit wetsontwerp heeft opgeroepen, blijkt bij herhaling dat het misverstand heeft post gevat dat wij hier met nieuwe wetgeving bezig zijn. Niets is natuurlijk minder waar. Wij zijn bezig met een zeer tijdelijke voorziening. Dat geldt ook voor het onderwijsartikel. Het nieuwe kabinet zal ongetwijfeld – en naar ik hoop op korte termijn – komen met wetsontwerpen tot wijziging van deze twee artikelen van de Grondwet, die tot nu toe geen meerderheid in beide Kamers der Staten-Generaal hebben kunnen behalen. Wij zijn nu dus bezig met het leggen van een noodverband, dat naar wij hopen slechts voor vier jaar als een wat vreemde eend in de bijt van de vernieuwde Grondwet zal voorkomen.

Ook vanuit deze invalshoek is er geen reden, de aanpassingswetgeving die ons vandaag bezighoudt, anders dan strikt formeel te benaderen. Ik zeg nogmaals dat mijn fractie hoopt dat ook de Regering dit zal willen doen. Dat kan naar onze overtuiging het beste tot uitdrukking komen in een nota van wijzigingen, waardoor onderdeel A van artikel II, wordt teruggenomen. Het kabinet heeft op elk ogenblik van de discussie met de Tweede Kamer het recht, een nota van wijzigingen in te dienen.

□

Mevrouw Wessel-Tuinstra (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn voorganger op dit spreekgestoelte heeft de Regering uitvoerig bedankt voor de wijze waarop zij in de memorie van toelichting is ingegaan op de thans aan de orde zijnde wetsontwerpen. Ik wil dat ook wel doen, maar ik doe het toch op een wat minder verheugde toon. Ik vind namelijk dat het goed is, duidelijk uit te spreken dat het vandaag een droeve dag is, omdat er vrijwel niets is overgebleven van één klein sprankje vernieuwing in de Grondwet. Mijn fractie had namelijk gehoopt dat dit sprankje vernieuwing er zou komen. Wij praten nu nog maar over enkele vanzelfsprekende details, maar zelfs die blijken voor sommige fracties nog te ver te gaan.

Mevrouw Wessel-Tuinstra (D'66)

Naar mijn mening is in de langdurige parlementaire voorgeschiedenis over de voor ons liggende voorstellen bijna alles gezegd en kunnen wij daarom kort zijn.

Ten aanzien van het onderwijs is het enige beslissende hierbij nog de plaats van het onderwijsartikel in de Grondwet. Wij hebben hierover geen strong feelings. Het voorstel van de Regering om het aan het slot van het eerste hoofdstuk te plaatsen, willen wij dan ook volgen.

Mijn volgende punt betreft het voorzitterschap van de verenigde vergadering. Hier heeft de berg zelfs geen muis gebaard. Het is gewoon de voorzitter van de Eerste Kamer gebleven die deze vergadering voorzit. Dat zelfs het compromisvoorstel om de verenigde vergadering zelf haar voorzitter te laten kiezen door de Eerste Kamer is verworpen, stemt bitter. Tegen de tekstuele aanpassing van het onderhavige voorstel heeft mijn fractie geen bezwaar.

Het geheel verdwijnen van het artikel over de krijgsmacht uit de Grondwet heeft het – het wordt eentonig – helaas ook niet gehaald. De Regering heeft dus niets anders kunnen doen dan het regelen van enkele aanpassingen waarvan die van artikel II de belangrijkste zijn. In artikel 68, eerste lid komt namelijk 'Regering' te staan in plaats van 'Koning' en in artikel 200 'bij Koninklijk Besluit' in

plaats van 'door de Koning.' Naar de mening van de fractie van D'66 past dit volstrekt logisch en consequent in het systeem van de nieuwe Grondwet.

Op verzoek van enkele fracties, onder andere die van D'66, is de Regering nog eens uitvoerig op deze wijzigingen ingegaan naar aanleiding van de brieven van het werkomité Grondwetswijzigingen 1980 en de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserveofficieren.

Mijn fractie maakt de Regering graag een compliment voor de heldere uiteenzetting van het begrip 'Koning' in de nieuwe Grondwet. Ondubbelzinnig is hier aangetoond dat vervanging van 'Koning' door 'Regering' niet alleen volstrekt past in de nieuwe systematiek, maar dat ook in de oude Grondwet van een specifieke gezagsrelatie tussen Koning als staatshoofd en krijgsmacht geen sprake was. Gelukkig niet, zegt mijn fractie, want het is nu juist een van de verworvenheden van onze democratie dat de krijgsmacht en dus ook de opperbevelhebber volledig aan het gezag van de Regering onderworpen is. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat de fractie van D'66 het amendement van de leden Van Rossum en Schutte zeker niet zal steunen.

De heer Schutte (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil misverstanden

Wessel-Tuinstra

voorkomen. Mevrouw Wessel gebruikt de term opperbevelhebber, terwijl ik aanneem dat zij het oppergezag bedoelt. Dat lijkt mij niet hetzelfde.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): De heer Schutte heeft gelijk dat de term oppergezag in de stukken wordt gehanteerd.

Ik heb de heer Van der Sanden het woord horen voeren namens de fractie van het CDA. Ik heb bij geruchte vernemen – ik mocht de inbreng van de fractie van de VVD namelijk even inzien – dat deze beide fracties eventueel van plan zijn, niet akkoord te gaan met het voorstel van de Regering de term 'Koning' door 'Regering' te vervangen. Het is bijna niet te geloven en daarom kan ik het bijna niet geloven, dat anno 1982 er inderdaad nog belangrijke politieke stromingen zijn, want zo mag ik beide politieke partijen toch zeker kwalificeren, die niet ondubbelzinnig willen zien vastgelegd dat oppergezag over de krijgsmacht bij de Regering (Ministers plus Koning) berust!

In hetgeen beide groeperingen in de loop van de behandeling – dat geldt vooral voor de Tweede Kamerfractie van de VVD want zij wilde immers de krijgsmachtbepaling helemaal laten vallen – naar voren hebben gebracht, is helemaal geen lijn te ontdekken die tot een gewijzigde houding zou kunnen leiden.

Als men immers voorstander was van het laten vervallen van de krijgsmacht als zodanig uit de Grondwet, dan kan dat alleen maar een uitdrukkelijke erkenning zijn van de ongeschiktheid van de krijgsmacht aan de politieke leiding van Regering en parlement.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Ik begrijp deze opmerking van mevrouw Wessel niet zo goed, mijnheer de Voorzitter. Wij zijn namelijk niet bezig met een nieuw artikel. Het gaat om de overname van een oud artikel in de nieuwe Grondwet. Daarvoor heb ik argumenten aangedragen en niet voor de politieke leiding. Ik heb mij volstrekt aangesloten bij alles wat de Regering in de nota naar aanleiding van het verslag over de politieke leiding heeft geschreven. Daarover mag nu toch geen misverstand meer bestaan!

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Ik begrijp dan echter de conclusie van de heer Van der Sanden niet. Als ik hem goed begrijp en ik dacht dat ik tamelijk aandachtig had geluisterd,

steunt hij het regeringsvoorstel niet om de term 'Koning' door 'Regering' te vervangen.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dat klopt omdat de grondwetgever zelf in additioneel artikel 9 ons voorschrijft, te overwegen of deze wijziging nodig is. Ik heb aan de hand van een aantal argumenten aangetoond dat dit formeel niet nodig is op grond van het feit dat de inhoud van de begrippen volstrekt ongewijzigd blijft.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij voorstellen dat de heer Van der Sanden aan die begrippen een andere inhoud geeft dan ik doe. Wanneer hij echter denkt dat de strekking precies hetzelfde is, moet worden getracht met een bepaalde terminologie die zal worden gehanteerd, ondubbelzinnig aan te tonen dat men juist aan de kant van de democratische controle staat. In dit geval hebben zijn argumenten mij totaal niet overtuigd.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dat betekent dus dat mevrouw Wessel betoogt dat wij een verandering aan de inhoud zouden mogen geven, hetgeen naar mijn overtuiging additioneel artikel 9 niet toestaat. Hier ligt dan de kern van het meningsverschil. Als er zo'n meningsverschil is – dat zou vandaag kunnen blijken – dan vraag ik mij af of wij nog wel met aanpassing in de strikte zin van de Grondwet bezig zijn.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijns inziens kan inderdaad heel duidelijk worden gesproken van een technische aanpassing. Historisch zowel als juridisch is dit overduidelijk aangetoond. Inhoudelijk verandert er niets.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dat is nu precies wat de grondwetgever verbiedt.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Daar scheiden dus onze wegen, mijnheer Van der Sanden! Bij de stemming zal dit wel blijken.

De heer **Van der Sanden** (CDA): De Regering komt ook nog aan het woord.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Daar zal ik ook zeker naar luisteren. Graag wil ik de heer Van der Sanden vragen nog even naar mijn volgende zinnen te luisteren, omdat hij mij toch een sprankje hoop heeft gegeven, dat aanvankelijk geheel in de grond geboord was. Wellicht heeft ook de heer Van der Sanden gelezen dat er

een discussie aan de gang is over de signatuur van het komende CDA-VVD-kabinet.

Zou dit kabinet centrum-rechts zijn of wellicht toch nog centrum, dachten sommige mensen toch nog hoopvol. Welnu, wanneer wordt gesproken over dit soort zaken die een sprankje, en werkelijk niet meer, vernieuwing zou kunnen geven aan zoiets heel essentieels als de plaats van de krijgsmacht juist in ons politieke bestel, aan het stemgedrag en over de houding ten opzichte daarvan, zijn dat toetsstenen voor een dergelijke identificatie, in termen als rechts, centrum-rechts, enzovoorts. Over vernieuwing praat ik dan helemaal niet meer, we komen dan vrees ik toch bij een centrum-rechts terecht.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Als mevrouw Wessel nu spreekt over een sprankje vernieuwing dan is dit het beste bewijs dat de heer Van der Sanden gelijk heeft. Het past dan niet in het kader van toepassing van additioneel artikel 9.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Het sprankje vernieuwing was mijn eerste kwalificatie over de gehele Grondwetsherziening. Ook mijn voorganger, de heer Brinkhorst die tot nu toe woordvoerder van mijn fractie is geweest, heeft op dit spreekgestoelte steeds betoogd dat het voor ons helaas tot een sprankje beperkt is gebleven. Hoe dan ook, de heer Koning van het VVD is nog niet aan het woord geweest. Wij houden onze aandacht op hem gericht. Hij zal zich ongetwijfeld zijn voorganger Thorbecke herinneren die juist als liberaal op het essentiële onderscheid tussen Koning, regering en politieke verantwoordelijkheid heeft gewezen.

Ook bij het enquêterecht overheerst droefheid. Het sprankje vernieuwing is ook hier getorpedeerd. Collega Faber van het CDA heeft destijds in de Tweede Kamer via amendement het recht van enquête voor minderheden voorgesteld. Mijn fractie was toen en is daar ook nu nog een warm voorstander van. De Eerste Kamer gooide helaas roet in het eten. VVD en CDA stemden tegen waardoor deze kans voor vernieuwing verloren is. Het argument van deze fracties dat de rechtspositie van de burger, die voor de *enquêtecommissie* moet verschijnen in het geding is, deelt ook mijn fractie.

Het onder ede horen van een burger en van een getuige is inderdaad een zwaar middel. Er zijn dan vervolgens in principe twee mogelijkheden

om hieraan iets te doen. In de eerste plaats kan men het gehele voorstel tot herziening van de Grondwet verwerpen. Dit is gebeurd. Er is dus kennelijk weinig vertrouwen dat ook parlementaire minderheden zorgvuldig met de rechten van de burger kunnen omspringen.

De tweede weg lag echter veel meer voor de hand. In de Enquêtewet, die toch zou moeten worden gewijzigd om uitvoering te geven aan de nieuwe grondwetsbepaling, zouden veel waarborgen voor de positie van die burger kunnen worden gegeven. Ik denk daarbij aan een rechterlijke tussenkomst voor oproeping van de getuigen en de deskundigen. Eventueel kan de rechter zelf het verhoor worden toevertrouwd. Het is echter duidelijk dat het te laat is. Aan de goede verstandhouding tussen de fracties van het CDA in de Tweede en in de Eerste Kamer hoeft niet te worden getwijfeld, maar toch is het voorstel getorpedeerd.

De fractie van D'66 concludeert dat de nieuwe grondwet op zeer korte termijn kan worden bekrachtigd. Dat is zeer zeker verheugend. Op een klein aantal terreinen wordt toch een enkele nieuwe ontwikkeling vastgelegd. Tegelijkertijd past grote bescheidenheid. De uiteindelijke tekst is niet wereldschokkend en vraagt om meer. Meer valt hopelijk te verwachten van de nog niet lang geleden ingestelde staatscommissie Kiezers-beleidsvorming. Deze kijkt onder meer naar de mogelijkheden van de toepassing van het referendum en naar de kabinetsformatie. Wij zullen met belangstelling naar de voorstellen van deze staatscommissie uitzien.

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Het is in feite hoogst merkwaardig en het lijkt tegenstrijdig dat deze Kamer debatteert over een aantal wijzigingen van de Grondwet met een demissionair minderheidskabinet. De Grondwet heeft in onze constitutionele monarchie zo'n centrale plaats, dat voorstellen tot wijziging daarvan moeilijk als niet-controversieel kunnen worden gezien. Wij hebben hier echter te doen met aanpassingen, gebaseerd op het additionele artikel IX, dat de wetgever toestaat in één lezing over te gaan tot onderlinge afstemming van gehandhaafde en gewijzigde artikelen en tot wijziging van indeling en nummering.

De mogelijkheid die dit additionele artikel biedt, is evenwel strikt beperkt

tot aanpassingen die zin en strekking van de grondwetsartikelen onaangetaast laten. Deze beperking maakt dan ook behandeling door een demissionair kabinet acceptabel voor mijn fractie. De vraag is echter of de voor ons liggende ontwerpen aan die beperking voldoen. De uitgebreide gedachtenwisseling tijdens de schriftelijke voorbereiding, vooral wat het defensie-artikel betreft, sterkt de twijfel op dat punt.

Bij die gelegenheid heeft mijn fractie zich gevoegd bij hen die menen dat vooral de voorgestelde wijziging van het defensie-artikel inbreuk maakt op de zin en de strekking van de in eerste lezing gehandhaafde tekst.

De Regering constateert dat in het eerste hoofdstuk van de Grondwet geen onderverdeling van grondrechten te vinden is. Dat moge zo zijn, maar ook dit kabinet zal toch onderschrijven dat er wel degelijk een onderscheid tussen klassieke en sociale grondrechten is? Deze twee categorieën verschillen zodanig in inhoud en zeggingskracht dat zij van geheel verschillende orde moeten worden geacht.

Maakt het niet zeer veel uit of de Regering de vrijheid van haar burgers op een bepaald vlak garandeert of dat zij een intentieverklaring afgeeft om de burgers van het wenselijke te voorzien? De interpretatie die in de loop der jaren is vastgesteld voor de klassieke grondrechten past toch niet op de sociale grondrechten? Ik hoop dat ook deze bewindsman dit principiële onderscheid maakt, al bevatten de aanpassingsvoorstellen geen afzonderlijke paragraafopdrachten voor klassieke en sociale grondrechten.

In eerste lezing van de grondwetsherziening is al gebleken hoe waardevol het onderwijsartikel is, dat na zo'n lange strijd tot stand is gekomen. Wij zullen dan ook uiterst omzichtig te werk moeten gaan om de zin en de strekking ervan onaangetaast te laten. Mijn fractie betwijfelt of de nevenschikking van godsdienst en levensovertuiging daarbij past. Hoezeer wij erkennen dat deze nevenschikking in de Grondwet is opgenomen, wij zijn er in de schriftelijke voorbereiding niet van overtuigd geraakt dat deze wijziging de zin en de strekking van het artikel in stand laat. Kan de Minister in zijn verweer daarover iets zeggen?

De vervanging van de Koning door de Regering met betrekking tot het jaarlijkse onderwijsverslag vindt mijn fractie in dit artikel terecht, omdat hier

noch de Koning als persoon noch als deel van de Regering is bedoeld.

De Regering wil het onderwijs-artikel in de nieuwe Grondwet als sluitstuk van het hoofdstuk over de grondrechten, dus achter de sociale grondrechten, plaatsen. Ik heb hiervoor al aangegeven dat het onderscheid tussen klassieke en sociale grondrechten zeer wezenlijk is. Niemand zal willen volhouden dat dit artikel een puur sociaal grondrecht is, al bevat het – dat is vrij uniek – ook een sociaal element.

Primair is het echter een grondwettelijke vrijheid, zodat het bij die groep thuishoort. Lengte van het artikel of verband tussen het laatst vermelde klassieke en het eerst vermelde sociale grondrecht kan toch immers bepalend zijn voor de plaats van een artikel met een zo delicate inhoud. Mijn fractie meent dan ook dat een plaats tussen klassieke en sociale grondrechten verre de voorkeur verdient en steunt daarom het amendement van de heer Van der Sanden op dit punt.

Het tweede voorstel, namelijk het artikel over het voorzitterschap van de Verenigde Vergadering is een terminologische verbetering die zich geheel verdraagt met additioneel artikel IX. Mijn fractie stemt daarmee gaarne in.

Met het defensie-artikel heeft de Regering heel wat losgemaakt. Had zij deze reacties uit de samenleving verwacht? Zo ja, waarom is zij niet met de krijgsmacht in overleg getreden om haar standpunt te verdedigen? Mijn fractie heeft alle begrip voor de ter zake tot uiting gekomen zorg. De Regering is er niet in geslaagd in de schriftelijke voorbereiding argumenten aan te voeren, die de tegenstanders ervan hebben overtuigd dat toewijzing van het oppergezag over de krijgsmacht aan de Regering in plaats van aan de Koningin geen inhoudelijke wijziging zou betekenen.

Ook mijn fractie is daardoor niet afgebracht van haar bezwaren, die zij in de schriftelijke voorbereiding heeft aangevoerd. Ondanks de staatsrechtelijke betogen van de Regering vermogen wij niet in te zien dat in het bestaande artikel ook de Regering als geheel beoogd zou zijn. Wijziging van het artikel is dan ook in strijd met de reikwijdte van additioneel artikel IX.

Los daarvan zou het artikel door deze wijziging een inhoudelijke betekenis krijgen die mijn fractie met vele anderen afwijst. Het gaat hier om het karakter van onze constitutionele monarchie; daarin is de Koning

Leerling

onschendbaar maar niettemin, en juist daardoor de centrale en samenbindende factor in ons volk. Hoezeer in deze tijd het geven van leiding aan kritiek blootstaat, juist in tijden van spanningen of oorlog blijkt sterk de behoefte aan een duidelijk en geloofwaardig leiderschap dat niet getekend is door partijdijheid.

De herinneringen aan de laatste wereldoorlog zijn toch niet zover vervaagd, dat wij ons de grote betekenis van Koningin Wilhelmina voor onze militairen niet meer in herinnering kunnen brengen. In deze omstandigheden kunnen wij niet toe met een kille puur staatsrechtelijke benadering. Motivatie van landgenoten die alles wat zij hebben, inclusief hun leven, moeten inzetten voor ons volk gaat uit boven zuiver rationele argumenten. Het emotionele karakter daarvan is onloochenbaar.

Het gebruik van het woord 'Koning' sluit geenszins de verantwoordelijkheid van de Regering uit. Ik wil in dit verband verwijzen naar het artikel over de Troonrede, waarin evenzo de positie van de Koning wordt geaccentueerd, terwijl de inhoud van de Troonrede toch volledig voor rekening van de Regering komt. Mijn fractie wil dan ook met klem bepleiten dat de Regering artikel IIa van voorstel 17452 terugneemt. Het belang dat met de wijziging zou zijn gediend, weegt totaal niet op tegen het belang van het huidige artikel voor de noodzakelijke motivatie van ieder die onze vrijheid verdedigt.

Voorstel 17490 over het geven van inlichtingen door de Ministers en Staatssecretarissen en het recht van onderzoek verdraagt zich wel goed met additioneel artikel IX. Ook wij achten deze aanpassing correct en gewenst.

Concluderend kan ik stellen dat mijn fractie met het merendeel van de voorstellen akkoord kan gaan. Wij zijn minder treurig gestemd dan mevrouw Wessel van D'66. De plaats van het onderwijsartikel en de inhoud van het defensie-artikel worden door de voorstellen van de Regering echter in zin en strekking aangetast. Wij hopen dat deze Kamer geen besluiten zal nemen die op gespannen voet staan met onze Grondwet.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Het zal u bekend zijn, dat mijn fractie niet onverdeeld gelukkig is met de nieuwe Grondwet. Een van de negatieve kanten, die er naast

duidelijke positieve aan zitten, is de wat klinisch aandoende benadering. Dat geldt onder meer waar het gaat om de positie van de Koning. Daardoor is een produkt ontstaan, waarin de zaken formeel-juridisch goed op een rij zijn gezet maar waarin toch weinig aanknopingspunten gevonden kunnen worden voor een inspirerende ontwikkeling van onze samenleving. De thans voorgestelde aanpassing van de bepalingen over defensie gaat op deze weg voort.

Het motief voor de aanpassing van artikel 68 is volgens de memorie van toelichting: het handhaven van de term 'Koning' in de nieuwe Grondwet zou impliceren de Koning persoonlijk. Er zou dan een afzonderlijke gezagsrelatie van de krijgsmacht met de Koning ontstaan. In de nota naar aanleiding van het verslag wordt echter al een wat genuanceerdere benadering zichtbaar. Daarvoor en voor de daarin voorkomende uitvoerige beantwoording van het verslag ben ik de Regering erkentelijk.

Er is in de nota naar aanleiding van het verslag erkenning voor het feit, dat de term 'Koning' ook in een andere dan de strikt persoonlijke betekenis voorkomt in de nieuwe Grondwet, namelijk als onschendbaar deel van de Regering. Erkenning van dit feit alleen al is dunkt mij, voldoende om misverstanden, waarvoor in de memorie van toelichting werd gevreesd, minder waarschijnlijk te achten. Maar goed, kennelijk nog niet voldoende om de bewindslieden ervan te overtuigen, dat de voorgestelde wijziging onnodig is.

Met de heer Van der Sanden vraag ik of het gevaar dan bestaat, dat wordt gevreesd, dat het woord 'Koning' hier in de verkeerde zin van beide mogelijkheden wordt gebruikt. Wanneer wij kijken naar het ontstaan van de bepalingen, is dat al heel onwaarschijnlijk. Immers, de bepaling over het oppergezag van de Koning is vooral in de Grondwet opgenomen om de eenheid van de landsverdediging te benadrukken. Overigens wijst de ontstaansgeschiedenis ook bepaald niet in de richting van een krijgshaftig Nederlands volk.

Als niet een van de leden van de Grondwetscommissie van 1814 zo alert was geweest om in de rondvraag op te merken, dat er toch ook wel iets over de landsverdediging in de Grondwet zou moeten staan, zou er wellicht lange tijd niets over defensie in onze constitutie hebben gestaan. Een eigen beleid van de Koning, los van de ministeriële verantwoordelijk-

heid, is dan ook door niemand bepleit, niet door belangrijke politieke stromingen in deze Kamer, als ik een terminologie van mevrouw Wessel mag lenen, ook niet door een wellicht minder belangrijke stroming als die van het GPV.

Wie de nota naar aanleiding van het verslag zou lezen, los van het verslag zelf, zou af en toe de indruk kunnen krijgen, dat het wel het geval is. Maar de Regering maakt toch enigszins een karikatuur van het standpunt van degenen, die artikel 68 ongewijzigd willen handhaven. Vervolgens gaat de Regering die karikatuur bestrijden. Dat is niet de sterkste wijze van discussiëren. De discussie over het handhaven van het artikel loopt zo moeizaam, omdat de bewindslieden een bijna mathematisch onderscheid willen aanbrengen tussen de functies van de Koning.

Dat de Koning staatshoofd is, spreekt zo vanzelf, dat de Grondwet daarover geen bepaling behoeft te bevatten, zo lezen wij. Inderdaad, de Grondwet behoeft de Koning niet als staatshoofd aan te wijzen. Dat zou ook geen recht doen aan onze staatkundige geschiedenis. Maar betekent dat nu ook, dat telkens als in de Grondwet sprake is van 'de Koning', men dit niet kan zien of mede zien als de Koning als staatshoofd? Moet dan per se sprake zijn van de persoon van de Koning of van de Koning als deel van de Regering? Als dat het geval is, zou het staatshoofd in Nederland feitelijk buiten-constitutioneel zijn.

De constitutie kent het staatshoofd niet, terwijl de constitutie toch de neerslag vormt van een verbond tussen vorst en volk, zoals de Raad van State het indertijd formuleerde in zijn commentaar op de Proeve.

Het kan de bedoeling niet zijn, de Koning als staatshoofd buiten de constitutie te laten. En dat hoeft ook niet, als wij er niet op uit zijn de functie van de Koning tot in finesses te onderscheiden. Zo'n scheiding maakt de huidige Grondwet niet, zo'n scheiding behoeft ook de nieuwe Grondwet niet te maken. Ik wil dat illustreren aan de hand van de bepalingen over het wetgevingsproces. Voorstellen van wet worden door de Koning ingediend bij de Staten-Generaal en indien aangenomen, ook door hem bekrachtigd. Zo bepaalt het de huidige Grondwet, zo luiden ook de nieuwe artikelen 5.1.2 en 5.1.7.

Natuurlijk geven deze bepalingen niet de vrije hand aan de Koning. Hij treedt hier op als element binnen de regering. Niettemin heeft de Grond-

Schutte

wetgever niet gekozen voor de formulering dat de regering voorstellen indient en bekrachtigt. Neen, de Koning wordt hier genoemd, omdat hij hierin een eigen, zij het niet onafhankelijke, positie heeft. Die positie heeft hij, omdat hij staatshoofd is.

Dit komt nog duidelijker tot uitdrukking als wij zien hoe dit soort bepalingen in organieke wetten is uitgewerkt. Ik wijs op artikel 20 van de Wet op de Raad van State. Dit handelt over het horen van de Raad van State. Hierin wordt bepaald dat de aangelegenheid hetzij door ons op voordracht van onze minister, hetzij door onze minister krachtens door ons te verlenen machtiging ter overweging ahangig wordt gemaakt. Hier wordt de Koning dus met zoveel woorden genoemd naast de minister. Het gaat dus duidelijk om de Koning persoonlijk, en wel, omdat hij staatshoofd is.

Zulke bepalingen zijn er niet alleen voor de relaties tot adviesorganen, maar ook voor de gang van zaken binnen de regering. Ik denk aan artikel 10 van de Comptabiliteitswet. Daarin wordt bepaald dat het ontwerp van een begrotingswijziging door de beherende minister wordt gezonden aan de minister van Financiën. Als die geen bezwaar heeft tegen het ontwerp, biedt betrokkene het Ons aan ter indiening bij de Tweede Kamer. Ook hierbij gaat het dus heel duidelijk om de Koning persoonlijk, omdat hij staatshoofd is. Ik moet dan ook concluderen dat de scherpe onderscheiding die in de nota naar aanleiding van het verslag wordt gemaakt, niet kan worden volgehouden. Dit lijkt mij ook maar goed.

De staatkundige werkelijkheid is toch ook anders? Ik denk aan het optreden van Koningin Beatrix voor het Amerikaanse Congres. Sprak zij daar als staatshoofd of als deel van de regering? Ik zou zo'n onderscheid niet willen maken. Beide functies gaan daarin mijns inziens samen. Hetzelfde zien wij ten aanzien van de Troonrede. Van der Pot schreef eens dat de Koning 'meer' is dan een factor in de twee-eenheid Koning-minister. Hij is een centrale persoon in de Staat van overwegende betekenis. Als de nota naar aanleiding van het verslag gelijk heeft, zou dit 'meer' constitutioneel gezien beperkt blijven tot de persoon van de Koning. Ik wil echter van dit centrale element in onze Staat wel wat meer terugvinden in onze constitutie.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Wil de heer Schutte nog even toelichten wat hij met het voorbeeld van de Troonrede bedoelt? Vindt hij de rol van de Koning daarin zo onduidelijk?

De heer **Schutte** (GPV): Neen, ik heb dat voorbeeld genoemd om aan te geven dat men niet in alle gevallen, als sprake is van de Koning in de Grondwet, kan zeggen dat het of het één is of het ander. De Koning spreekt de Troonrede persoonlijk uit, omdat hij staatshoofd is en omdat hij een deel is van de regering. Deze functies gaan in elkaar op.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Ja, dat is zo, omdat hij deel uitmaakt van de regering.

De heer **Schutte** (GPV): Dit is echter niet het geval in tegenstelling tot het feit dat hij staatshoofd is en dat hij persoonlijk de Koning is. Ik zie deze functies, althans in een aantal gevallen, duidelijk samengaan.

De, wat ik noemde, klinisch aandoende benadering, waarvoor in de nieuwe Grondwet is gekozen, heeft ertoe geleid dat in de Grondwet weinig — mijns inziens te weinig — is overgebleven om dat besef levend te houden. Het is de verdienste van het werkomité Grondwetswijziging 1980 dat het reeds meermalen goed gedocumenteerd hiervoor de aandacht heeft gevraagd, toegespitst op de bepalingen over de krijgsmacht.

De krijgsmacht is immers het instrument van de regering om vrijheid en onafhankelijkheid naar buiten toe te bewaren. Het specifieke van een krijgsmacht is, dat de regering de enige instantie is die de beschikking over een gewapende macht mag hebben. In het monopolie van de zwaarmacht wordt het meest specifieke van de overheidstaak zichtbaar. De Koning staat op het snijvlak van twee functies; als staatshoofd, een vertegenwoordigende functie, en als onschendbaar deel van de regering. De krijgsmacht staat op eenzelfde snijvlak. Ook zij representeert de Nederlandse Regering en voert het meest specifieke van de regeertaak uit.

Die overeenkomst in positie komt ook tot uiting in de eed, die de vorst aflegt bij zijn inhuldiging. Hij zweert de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat met al zijn vermogen te verdedigen en te bewaren en al de algemene en bijzondere vrijheden en de rechten van zijn onderdanen te beschermen. Deze eedsformule is

geen loze kreet en mag dit ook niet worden. De eed van trouw die de officieren aan de Koningin afleggen, moet dan ook worden gezien in het licht van de inhuldigingseed van de Koning. Dit is de bijzondere motivatie waarvan sprake is in de brieven van het werkomité Grondwetswijziging 1980.

Het spijt mij te moeten constateren dat de bewindslieden hiervoor kennelijk geen antenne hebben. Als zij schrijven dat waar het koningschap een bijzondere motivatie biedt, de militairen deze moeten ontleen aan de grondwettelijke bepalingen omtrent het koningschap, dan vind ik dat een miskennis van de werkelijkheid, alsof het hierbij gaat om een clubje Oranjeklanten die zich blind staren op een erfelijke monarchie. Daar gaat het natuurlijk helemaal niet om. Deze motivatie wordt ingegeven door de overeenstemming in ambts-taak die de Koning heeft en die de officieren hebben.

Deze ambten worden uiteraard op verschillende wijzen uitgevoerd, elk met de eigen specifieke begrenzingen, maar de taakovereenkomst is er niet minder om. De door de Regering voorgestelde wijziging is formeel verdedigbaar, maar materieel betekent zij een verdere verarming en verkillig van de Grondwet juist op een punt, waar de meest specifieke van de overheidstaken in het geding is. Procedureel echter acht ik de voorgestelde wijziging onjuist.

In het debat in de Eerste Kamer heeft een groot aantal van de tegenstemmers bij de voorgestelde defensie-artikelen zeer gemotiveerd tegen gestemd. Ook het nu in het geding zijnde punt, namelijk vervanging van het woord 'Koning' door het woord 'Regering' was mede een reden om tegen te stemmen. De woordvoerder van de fractie van het CDA in de Eerste Kamer heeft dat ook met zoveel woorden gezegd. Het is dan toch onjuist om nu een wijzigingsvoorstel ex artikel IX additioneel te doen, dat de gemotiveerde tegenstem van een niet precies te bepalen deel van de Eerste Kamer ongedaan probeert te maken. In de nota naar aanleiding van het verslag is op dit punt niet ingegaan. Ik hoor nog graag een reactie hierop.

Handhaving van de term 'Koning' hoeft mijns inziens niet tot misverstanden te leiden. De ervaring met het oude artikel geeft er ook geen aanleiding toe. Een aanvechtbaar voorbeeld van een misverstand over de interpretatie van het woord 'Koning' in

Schutte

anderhalve eeuw parlementaire geschiedenis is ook niet iets om wakker van te liggen. Bovendien was in dit geval zeker niet de positie van de Koning als persoon in het geding, maar de door de toenmalige regering gegeven instructie bevatte onduidelijkheden.

Mocht al worden gevreesd voor misverstanden over de betekenis van de term 'Koning', dan zijn de nu gevoerde debatten ruim voldoende om dergelijke misverstanden voor de toekomst uit te sluiten.

Ten slotte wil ik nog enkele korte opmerkingen maken over het artikel betreffende het onderwijs. Mijn fractie heeft het gewaardeerd, dat de Regering zonder probleem het woordje 'voldoende' uit het vierde lid weer van zijn laatste letter heeft ontdaan. Daarmee heeft zij terecht aan een wens van een groot deel van de Kamer voldaan.

Met enige verbazing heb ik in de nota naar aanleiding van het verslag de opmerkingen gelezen over de visie van deze bewindslieden op artikel 1.1 van de nieuwe Grondwet. In een paar simpele zinnen wordt naar aanleiding van vragen van de fractie van het CDA dit oorspronkelijk klassieke grondrecht welhaast tot een instructienorm omgeturnd. Het is één ding om het gelijkheidsbeginsel te zien als een grondwettelijke garantie, gericht tegen ongelijke behandeling van burgers door de overheid, maar het is een geheel andere zaak om dit beginsel te beschouwen als een gelijkheidsnorm die de overheid actief aan de samenleving behoort op te leggen. Artikel 1.1 dreigt nu reeds te worden misbruikt, terwijl het nog niet eens in werking is getreden.

Ik vind het toch wel erg jammer dat de Regering niet heeft willen tegemoet komen aan de wens van een belangrijk deel van de Kamer om het onderwijsartikel te plaatsen bij de klassieke grondrechten. In de nota naar aanleiding van het verslag wordt wat formalistisch gewezen op het feit, dat in het hoofdstuk over de grondrechten geen onderverdeling in paragrafen is aangebracht voor klassieke, respectievelijk sociale grondrechten. Aan de plaatsing van het onderwijsartikel zou dan ook geen principiële betekenis kunnen worden toegekend.

Ik heb bijna de indruk dat dit antwoord voornamelijk uit onwil is voortgekomen. Het valt immers niet te ontkennen dat er wel degelijk binnen het hoofdstuk van de grondrechten een systematische volgorde

aanwezig is op grond van het karakter van de onderscheidene soorten grondrechten. In de memorie van antwoord bij het wetsontwerp tot herziening van bepalingen inzake grondrechten werd dit ook duidelijk door de Regering erkend. Daarover werd toen onder meer gezegd, dat de tekstuele verschillen tussen de rechten en instructienormen duidelijk genoeg zijn om te voorkomen, dat het in één hoofdstuk samenvoegen van beide een vervaging van de rechten in de richting van de instructienormen zal veroorzaken. Trouwens, in de toelichting bij het onderhavige wetsontwerp wordt, ingegeven door opmerkingen van de Raad van State, ook duidelijk het verband gelegd met de klassieke grondrechten.

Nu ook de fractie van de PvdA blijkens het voorlopig verslag deze zaak niet wezenlijk acht, zou ik de bewindslieden willen vragen voor een moment de oude pacificatiegeest over zich vaardig te laten worden en het dringend verzoek van een deel van de Kamer, nu verwoord in het amendement van de heer Van der Sanden, positief te honoreren.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Met de behandeling van deze ontwerpen van wet komt een einde aan een grondwetsherziening die vele tientallen jaren in beslag heeft genomen en die tot een geheel nieuwe tekst van de Grondwet heeft geleid. Wat wij vandaag doen, is niet veel meer dan met stoffer en blik de kruimels opvegen die tijdens deze lange rit van de tafel zijn gevallen.

Over de ontwerpen van wet met betrekking tot het onderwijs, het voorzitterschap van de Verenigde Vergadering en het geven van inlichtingen wil de fractie van de Partij van de Arbeid geen opmerkingen maken. Zij stemt met deze ontwerpen in. Wij hebben slechts één vraag over het wetsontwerp inzake het onderwijs. Met de Regering zijn wij van oordeel dat plaatsing van het onderwijsartikel aan het slot van het hoofdstuk over de grondrechten de voorkeur verdient boven plaatsing ergens midden in het hoofdstuk.

Het spijt mij voor de heren Schutte en Van der Sanden, maar naar ons oordeel zou de Regering geen nota van wijziging dienen voor te leggen, maar dient het amendement normaal in stemming te komen. Wij zijn het namelijk niet eens met het amendement.

Waar het onderwijsartikel dan ook wordt geplaatst, het moet in ieder geval vaststaan dat op geen enkele wijze enige betekenis kan worden toegekend aan de toekomstige plaatsing bij het bepalen van het antwoord op de vraag of onderwijs een klassiek grondrecht is, dan wel een sociaal grondrecht. Wij vernemen hierover graag het oordeel van de Regering.

Normaliter zou over het wetsontwerp inzake de defensie nauwelijks gepraat hoeven te worden, omdat de aanpassing die de Regering voorziet, volledig past in de structuur en de opzet van de nieuwe Grondwet. Wij betreuren nog steeds dat door de verwerping in de Eerste Kamer een aantal antiquarische bepalingen in de Grondwet is blijven staan. Wat moeten wij in een moderne Grondwet met een bepaling dat vreemde troepen niet anders dan krachtens een wet in dienst genomen kunnen worden?

Als je sommige binnengekomen brieven leest, lijkt het wel of die troepen de dienstplichtigen zijn, maar dat is een ander verhaal. Mijn laatste opmerking was ironisch. Er is echter een hele discussie opgerakeld over het oude artikel 68, waarin staat dat de Koning het oppergezag over de krijgsmacht heeft. Mijn fractie was en is van mening dat vorige kabinetten terecht hebben voorgesteld om deze bepaling te schrappen.

Wij willen de discussie die de afgelopen drie jaar daarover is gevoerd, niet herhalen, maar onze opvatting is niet gewijzigd. Nu spitst de discussie zich toe op de vraag of door de vervanging van het woord 'Koning' door 'Regering' iets wezenlijks in de Grondwet wordt gewijzigd. Wij zijn met de Regering van oordeel dat dit niet het geval is. Wij onderschrijven de argumenten die de Regering voor de zoveelste maal in de nota naar aanleiding van het verslag uiteenzet.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Wat bedoelt de heer Patijn daarmee?

De heer **Patijn** (PvdA): Wij hebben een behandeling in de Tweede Kamer gehad, namelijk de eerste lezing. Toen de eerste lezing in de Eerste Kamer, vervolgens de tweede lezing in de Tweede Kamer, waarna de tweede lezing in de Eerste Kamer plaatsvond. Wij hebben nu een uitzonderlijk lange behandeling gehad van een 'kruimel' in deze Kamer.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Ik vermoedde al dat de heer Patijn daarop doelde, maar dit is op dit

De heer Patijn (PvdA)

moment niet aan de orde. Wij praten dan namelijk over de vraag hoe een nieuw artikel er zou moeten uitzien. De heer Patijn weet hoe deze discussie in de Tweede Kamer is afgelopen. Door de verwerping in de Eerste Kamer zijn wij nu alleen voor het vraagstuk geplaatst hoe het oude artikel moet worden ingepast in de nieuwe Grondwet.

De discussie over een wijziging van de betekenis, zoals wij die al eerder bij het oorspronkelijke wetsontwerp hebben gevoerd, is daarbij niet aan de orde. De Eerste Kamer heeft tegengesteld. Wij moeten nu alleen maar 'oud' in 'nieuw' inpassen. De heer Patijn betoogt dat de vervanging van het woord 'Koning' door 'Regering' voor de zoveelste keer aan de orde is. Dat is echter in de context van dit debat niet het geval.

De heer **Patijn** (PvdA): Wat ik bedoelde was, dat over zaken als Koning, Regering, Kroon en Koninklijk Besluit al vele malen is gesproken. Ik breng de behandeling van wetsontwerpen over het koningschap en over de wetgeving voor de Staten-Generaal maar even in herinnering. De Minister heeft bij zijn beantwoording in het kader van het verslag van de Antillen daarop nog eens gewezen. In die zeer brede context is dat besproken. Ik zie de bepaling in artikel 68, lid 1 van de Grondwet niet anders dan alle overige bepalingen van de Grondwet op dit punt. Ik doel dus niet alleen op het

defensie-artikel, daarin heeft de heer Van der Sanden gelijk.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dank u!

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Waar het om gaat is het antwoord op de vraag, wat de betekenis is van het begrip 'Koning' in het oude artikel 68 en niet in het nieuwe. Het kan en het mag naar het oordeel van mijn fractie niet worden betwist, dat de grondwetgever hier spreekt van de constitutionele Koning in diens regeerfunctie. Welnu, de regeerfunctie van de Koning wordt in de nieuwe Grondwet verwoord door de term 'Regering'.

Wat staat ons nu te doen? De fracties van SGP en GPV hebben een amendement ingediend om de oude terminologie van de Grondwet te handhaven. Dat hebben zij niet gedaan door het woord 'Regering' te veranderen in 'Koning', maar door de hele zaak te schrappen, waardoor de oude tekst wordt hersteld. Wij kunnen over de techniek van wetgeving praten, maar het is een mogelijkheid. Een dergelijk amendement is volgens mijn fractie in strijd met de bedoeling van artikel IX van de huidige Grondwet. Immers, de door ons allen aanvaarde terminologie voor de constitutionele Koning is in de nieuwe Grondwet verwoord door de term 'Regering'.

Door het laten vallen van deze laatste term wordt een wezenlijke verandering in de Grondwet aange-

bracht, die naar ons oordeel op grond van artikel IX niet kan worden aangebracht. Daarom willen wij nu al zeggen dat wij ernstig overwegen tegen het voorgestelde wetsontwerp te stemmen, indien onverhoopt het betreffende amendement zou worden aanvaard. Dit zou kunnen betekenen dat de tweede meerderheid, die voor de aanvaarding van dit wetsontwerp noodzakelijk is, in gevaar wordt gebracht.

Wij doen dan ook een dringend beroep op de andere fracties in deze Kamer, zich op dit punt nog eens te beraden. Van de Regering verlangen wij een uiteenzetting over de vraag, of het amendement aanvaardbaar is in het kader van een aanpassing op grond van artikel IX.

Mijn fractie heeft er geen behoefte aan, in te gaan op de vele brieven die wij over dit onderwerp hebben ontvangen. In de nota naar aanleiding van het verslag heeft de Regering afdoende van repliek gediend. Wij komen met haar tot het oordeel dat, met alle begrip voor de gevoelens van de groep die zich schaart achter het werkomité-Grondwetsherziening 1980, men de ogen niet mag sluiten voor het feit dat dit werkomité een aantal stellingen poneert die in strijd zijn met ons geldend staatsrecht. Wij citeren in dit verband met instemming de nota naar aanleiding van het verslag.

Ten slotte één opmerking over de verdere gang van zaken. Ik kom hierop, omdat in het wetsontwerp met betrekking tot onderwijs een uiteenzetting wordt gegeven over de gekozen methode bij de aanpassingswetgeving die wij nu behandelen. De Regering doet daarin een uitspraak over de door de Kamer te volgen procedure. Zij zegt dat, als enig ontwerp in de Kamer niet de steun van de vereiste gekwalificeerde meerderheid zal verwerven, hieraan een mouw kan worden gepast door voor het overige dat ontwerp in stand te laten en daarover te beslissen bij enkelvoudige meerderheid. Ik doel bij voorbeeld op de artikelen II en III uit het hoofdstuk Defensie. Wat de Regering in feite wil zeggen, is dat artikel IX van de Grondwet zó moet worden gelezen, dat de stemming over ontwerpen van wet met gekwalificeerde meerderheid teruggebracht zou kunnen worden tot stemming over onderdelen daarvan met gekwalificeerde meerderheid.

Dit is volgens mij onjuist. Ik toets dit aan het ontwerp over defensie. Mocht in dat ontwerp het amendement van

Patijn

de heren Schutte en Van Rossum worden aanvaard, dan is daarvoor slechts een enkelvoudige meerderheid nodig. Ook voor de aanvaarding of verwerping van het gehele artikel II is een enkelvoudige meerderheid voldoende. Als blijkt dat door een stemming in deze Kamer dit gehele artikel vervalt, waardoor uitsluitend de vernummering van de oude defensiebepalingen zou blijven bestaan, dan is daarmee nog niet automatisch vastgesteld dat het wetsontwerp nu ontwerp op grond van lid b van artikel IX is geworden, waarvoor slechts een enkelvoudige meerderheid is vereist. Vooralsnog lijkt mij dit een kunstgreep, die nimmer de bedoeling van de grondwetgever kan zijn geweest. Gaarne ontvangen wij op dit punt een uiteenzetting van de Regering.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Een volksgezegde luidt: Als men over de hond is, komt men ook over de staart. Dit gezegde zou men ook van toepassing kunnen laten zijn op het stadium van de algehele Grondwetsherziening. Het zijn de laatste loodjes waar wij vandaag aan tillen, maar soms zijn – zoals bekend – de laatste loodjes het zwaarst. Of dat laatste ook zal gelden voor de thans aan de orde zijnde wetsontwerpen, zal moeten blijken uit de gedachtenwisseling welke thans wordt afgerond. Op zichzelf genomen zouden bij dit stadium van het proces van grondwetsherziening nauwelijks problemen te verwachten zijn. Immers, het gaat bij deze gelegenheid om niet méér dan een aantal wetsontwerpen die slechts aanpassing en vernummering beogen van de ongewijzigd gebleven bepalingen aan de overigens herziene Grondwet. Een formaliteit zonder wezenlijke inhoud, waar weinig wikken of wegen bij te pas komt.

Zoals uit de schriftelijke voorbereiding van de thans aanhangige vier wetsontwerpen is gebleken, gaven slechts twee daarvan ons aanleiding tot het maken van opmerkingen. Wetsontwerp 17450 betreffende het onderwijs, vraagt wat ons betreft, na de bevredigende antwoorden welke wij op onze vragen in het Verslag ontvingen, geen nadere aandacht op dit moment. Het voorstel vanuit de Kamer om het onderwijsartikel, wellicht vanwege de daarin besloten vrijheid van onderwijs, over te brengen naar hoofdstuk 1 (Grondrechten) van de nieuwe Grondwet ontmoet

onzerzijds geen bezwaar. Overigens lijkt het ons nog wel de vraag of de totale inhoud van het artikel daarmee een passende plaats gevonden heeft.

Hoe zien Regering en indiener van het amendement dat? Overigens ontveinen wij ons niet dat een hernieuwde poging om de ongewijzigd gebleven bepalingen te herzien het wellicht noodzakelijk maakt om opnieuw geschut in stelling te brengen. Dit geldt overigens in principe niet alleen voor het onderwijsartikel, maar ook voor de overige bepalingen. In alle gevallen waarin bepalingen ongewijzigd blijven, droeg ook de stem van onze fractie, zowel in deze als in de Eerste Kamer (voorzover aan de orde) daartoe bij. Het heeft wellicht weinig zin om de Regering nog te vragen naar voornemens ter zake van modernisering van de ongewijzigd gebleven artikelen.

Meer problemen hebben wij, mijnheer de Voorzitter, met wetsontwerp 17452 betreffende de defensie. Uit de schriftelijke behandeling, alsook bij de mondelinge behandeling van het herzieningsvoorstel in de Eerste Kamer door de heer Meuleman, moge dat voldoende duidelijk geworden zijn. Eigenlijk zou er thans nauwelijks ruimte voor verschil van mening met de Regering moeten en kunnen zijn. Immers, additioneel artikel X van de Grondwet is klaar en duidelijk. Als wij ons even beperken tot punt a van het artikel, wordt immers bepaald dat, voordat de in tweede lezing aangenomen voorstellen tot verandering in de Grondwet door de Koning worden goedgekeurd, bij de wet aangenomen voorstellen en de ongewijzigd gebleven bepalingen van de Grondwet, voor zoveel nodig, aan elkaar kunnen worden aangepast. Verschil van mening zou slechts kunnen rijzen bij beantwoording van de vraag wat noodzakelijk geacht wordt.

Om te beginnen kan er geen misverstand bestaan over de vraag of het bestaande hoofdstuk 10 (defensie) buiten de aanpassings- en vernummeringsoperatie moet blijven. Dat kan natuurlijk niet. Daarom hebben wij ook geen problemen met artikel III van het ontwerp. Hetzelfde geldt voor de onderdelen B en C van artikel II welke puur redactioneel van aard zijn.

Zelfs hebben wij geen moeite met onderdeel D, dat een duidelijke terminologische aanpassing aan de begrippen van de nieuwe Grondwet bevat.

Zoals een en andermaal is gebleken, roept vooral de aanpassing van het

buiten het huidige defensiehoofdstuk vallende artikel 68, dat bepaalt dat de Koning het oppergezag over de krijgsmacht heeft, bezwaren op. Thans staat niet, zoals in een eerder stadium, de totale verdwijning van het artikel ter discussie, doch slechts een eenvoudige juridisch bezien weinig opzienbarende aanpassing van de terminologie. Het woordje 'Koning' moet op grond van de elders in de nieuwe Grondwet gangbare systematiek vervangen worden door 'Regering'. Rondom dit punt heeft zich een verwarrende, haast diabolische discussie ontplooid.

De Regering zegt in de nota naar aanleiding van het verslag (blz. 3) dat het woord 'Koning' in het eerste lid van artikel 68 op basis van additioneel artikel IX vervangen moet worden door de term 'Regering'. Ook de Raad van State heeft in zijn advies verklaard dat deze aanpassing noodzakelijk is.

Want – dat is het achterliggende argument – alleen zó blijft artikel 68 lid 1 naar geest en strekking gelijk. Handhaving van de huidige redactie zou een inhoudelijke wijziging van het artikel met zich meebrengen. Immers, zo luidt de redenering, in artikel 68 duidt het woord 'Koning' niet op de Koning als staatshoofd, noch op de Koning als afzonderlijk (onschendbaar) deel van de Regering; het betreft hier een ondeelbare bevoegdheid van de Regering in haar geheel. De daardoor overal elders in de nieuwe Grondwet gebruikte term is 'Regering'.

Zoals bekend is vooral vanuit kringen van het leger krachtig geoponeerd tegen het oorspronkelijke herzieningsvoorstel, alsook tegen het nu aanhangige ontwerp dat zoveel beperkt van strekking is. Een keur van argumenten is van die zijde ingebracht tegen de voorstellen. Wij zullen die niet herhalen; ze kwamen vrijwel alle in de schriftelijke voorbereiding aan de orde. De Regering deelt weliswaar mee dat de leiding van de krijgsmacht destijds is geconsulteerd, maar dan dringt zich wel de vraag op of de stem van degenen waarop wij nu doelen, toen ook is gehoord. Bovendien mag de vraag gesteld worden of de Regering ter gelegenheid van het aanpassingsontwerp opnieuw het gevoel van deze meest betrokkenen heeft verdisconteerd in haar opstelling. De staatsrechtelijke argumenten van de Regering klinken steekhoudend.

De vraag is naar ons inzicht in deze kwestie vooral, welke ruimte men toekent aan argumenten van andere dan staatsrechtelijke aard. Daaraan

vooraf gaat eigenlijk de vraag, welke betekenis men aan een grondlegend document als de Grondwet toekent. Wij van onze kant hebben meer dan eens verklaard dat de Grondwet, ofschoon een wetstekst, ook een stuk is waarin volksaard en volkshistorie tot uitdrukking komen. Als zodanig is het ook een levend document. De vraag is dan tevens, in hoeverre de diverse groeperingen van de bevolking zich herkennen in hun Grondwet.

Nu is bij de verkiezingen van 1981 wel gebleken dat de grondwetsherziening de gemoederen niet sterk beroerd heeft. Thans geeft een groep direct betrokkenen wel blijk van interesse. Men blijkt sterk te hechten aan het behoud van de term 'Koning' in artikel 68. De Regering zegt begrip te hebben voor die gevoelens maar kent ten slotte toch meer gewicht toe aan het feit dat de geponeerde stellingen in strijd zijn met ons geldend staatsrecht. Wij zouden daarentegen een groter gewicht aan de bij de legeringen levende gevoelens willen toekennen. En dat niet in het minst vanwege de speciale positie die de krijgsmacht in onze samenleving inneemt.

Om die reden stellen wij ook prijs op handhaving van het totale eerste lid van artikel 68. Naar ons besef heeft de Regering te weinig aandacht besteed aan het feit dat de positie van de krijgsmacht, ook in de Grondwet, afgestemd dient te zijn op de taak waarvoor een leger uiteindelijk bestaat, namelijk de taak in oorlogstijd. Dan kan het immers zo ver komen dat niet alleen het regelmatig functioneren van ons staatsbestel in het geding is, maar dat ook de Staat zelf op het spel komt te staan. Juist in zulke situaties kan de positie van het staatshoofd, de Koning, zeer bijzonder zijn, zowel in de ogen van de bevolking als in de belevings- en ervaringswereld van de militairen, zonder dat een staatsrechtelijke wijziging optreedt.

De Regering heeft in de memorie van antwoord aan de Eerste Kamer destijds gezegd dat de motivatie niet ingediend wordt door in de Grondwet bepalingen op te nemen die staatsrechtelijk onjuist worden geacht of overbodig zijn. Zoiets zou naar het oordeel van de Regering als een loos gebaar moeten worden beschouwd. Wie beoordeelt echter of hier van een loos gebaar sprake is? Wiens oordeel over bij voorbeeld de kwaliteit van het eten is ten slotte beslissend? Dat van de kok of dat van de gast?

Natuurlijk moet geen staatsrechtelijk en politiek onaanvaardbare situatie worden geschapen. Het is geenszins de bedoeling voor de krijgsmacht een speciale staatsrechtelijke status te scheppen. De krijgsmacht blijft onder de ondeelbare bevoegdheid van de Regering vallen. Niemand heeft de wens tot een speciale staatsrechtelijke status ook te kennen gegeven. De Grondwet zal voor de naaste toekomst een verouderde defensieparagraaf blijven bevatten. Anders dan de Regering wenste, blijft de krijgsmacht in de Grondwet genoemd. De historische betekenis van artikel 68 is nauwelijks relevant meer. Het optreden van de constitutionele koning naar buiten blijft ook in de toekomst mogelijk, ook ten aanzien van het leger.

Het woord 'Koning' in artikel 68 kan inderdaad, zeker in vreedstijd, niet de betekenis van een concrete bevoegdheidsbepaling hebben. Er is met het woord 'Koning' ook nooit gedoeld op de symboolfunctie van de Koning als constant en bovenpartijdig element in ons staatsbestel. De Koning komt ook nergens in de Grondwet voor als staatshoofd. Toch kunnen wij ons, uit ervaring, voorstellen dat in een oorlogssituatie, bij voorbeeld gepaard gaande met bezetting en in gijzeling stellen van de ministers, de Koning een zeer speciale, geaccentueerde functie vertegenwoordigt in de ogen van allen die in de krijgsmacht dienen.

In zo'n situatie zouden wij er allen wel eens zeer nadrukkelijk bij kunnen worden bepaald dat de Regering 'Harer Majesteits Regering' is. Wanneer Regering en parlement er wederzijds geen misverstand over laten bestaan wat de staatsrechtelijke positie van de krijgsmacht in hun ogen is, kan en mag het behoud van het woord 'Koning' geen onoverkomelijke hindernis vormen.

Aangezien wij onszelf en anderen niet in de positie willen brengen dat wij en zij genoodzaakt zouden worden, tegen het gehele wetsontwerp te stemmen, hebben mijn fractiegenoot de heer Van Rossum en collega Schutte een amendement ingediend. Bij aanneming daarvan zou een vernummering moeten plaatsvinden. Ik neem echter aan dat dat het prerogatief van de Voorzitter is.

De Voorzitter: Dat lijkt mij niet. Daar zal de Kamer in tweede lezing over moeten beslissen. Formeel spreek ik van tweede lezing, maar materieel is het ongeveer de vierde lezing.

De heer Koning (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er behoefte aan de Regering dank te zeggen voor de uitvoerige beantwoording van een aantal vragen bij de voorbereiding van de wetsontwerpen die op dit ogenblik aan de orde zijn. Ik maak nog enkele opmerkingen over de wijziging van artikel 208, achtste lid, en van artikel 68, eerste lid. Daarin stelt de Regering voor het woord 'Koning' te vervangen door 'Regering'. Ik kan heel kort spreken, indien de Regering het betoog van mevrouw Wessel-Tuinstra onderschrijft. Zij is kennelijk helderziende, want zij heeft mijn gedachten kunnen lezen. Zij had daarin inzage, zoals zij zei. Als de Regering haar betoog onderschrijft, kan ik volstaan met te verklaren dat ik tegen de beide bepalingen ben.

Het betoog van mevrouw Wessel-Tuinstra geeft namelijk aan dat er een duidelijk verschil is tussen de termen 'Koning' in de oude Grondwet en 'regering' in de nieuwe Grondwet. Het is echter niet zo eenvoudig, want bij beide bepalingen is sprake van de constitutionele Koning, of de bepaling 'Koning' nu wordt veranderd of niet.

Mogen die bepalingen nu worden veranderd? Of dat mag, hangt af van de interpretatie van artikel IX. De heer Van der Sanden heeft daarover een zeer indringend betoog gehouden en ik zou dit willen onderschrijven. Ook ik ben van mening dat men zich moet afvragen of het nodig is – en dat schrijft additioneel artikel IX voor – gelet op de gelijkheid, om het artikel te wijzigen.

Er is echter nog iets anders. Zijn de begrippen volledig gelijk? Zo zij niet geheel gelijk zijn, is het dan ook om die reden geoorloofd om additioneel artikel IX toe te passen? Afgezien van de tekst van artikel IX, en de vraag of het nodig is, is hierover bij mij twijfel gerezen door het beroep dat de Staten van de Nederlandse Antillen hebben gedaan op het Statuut voor het Koninkrijk. Het weerleggen van het bezwaar bij monde van de Minister van Binnenlandse Zaken hedenmiddag heeft die aarzeling versterkt.

'Koning' betekent immers 'Koning plus Ministers', dus de constitutionele koning. 'Regering' in artikel 68 van de Grondwet betekent – omdat ik het pas vanmiddag heb gehoord, begeef ik mij hierbij op wat 'onvoorzichtig' ijs –: 'Koning plus Nederlandse Ministers'. Ik hoor graag het oordeel van de Regering hierover. Aangezien het

Koning

Statuut in artikel 11 bepaalt dat de defensie-aangelegenheid er een van het Koninkrijk is, kan men de vraag stellen, of het ook inhoudelijk is geoorloofd, hier het woord 'Koning' te veranderen in 'regering' omdat in de bestaande Grondwet, gelet op de bepalingen van het Statuut, 'Koning' ook 'Koninkrijksregering' betekent. Ik ben uiterst benieuwd naar het antwoord van de Regering hieromtrent.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het ontwerp van rijkswet **Goedkeuring van het op 18 mei 1977 te Genève tot stand gekomen Verdrag inzake het verbod van militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken; met bijlagen (16902, R 1168).**

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Minister **Van Agt**: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Van Rossum heeft in zijn bespreking van het verdrag tot verbod van militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken overwegende bezwaren gemaakt tegen de in artikel 2 van de rijkswet tot goedkeuring van het verdrag neergelegde verklaring van de Regering om het verbod van vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken ook te aanvaarden ten opzichte van staten die geen partij zijn bij het verdrag.

Ik betreurt het dat de geachte afgevaardigde de eerder door de Regering aangevoerde argumenten hiervoor niet blijkt te kunnen onderschrijven. Ik stel nog eens dat artikel 2 niet mag worden gezien als strijdig met het beginsel van de flexible response, omdat dit beginsel niet inhoudt een gelijkheid in het gebruik van wapensoorten of in de wijzen van oorlogvoering. Ook het afschrikkingsevenwicht is hierbij niet in het geding. Immers, het verbod van vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken geldt alleen tegenover niet-partijen, voor zover zij het verbod zelf ook in acht nemen. In dat verband kan dan ook niet worden gesproken van een 'no use at all'-verklaring'.

Ik hoop dat de SGP-fractie na deze nadere uitleg alsnog haar voornemen

in heroverweging wil nemen om te stemmen tegen artikel 2 van de goedkeuringswet. Ik ben blij dat de overige geachte afgevaardigden wel hun instemming hebben uitgesproken met artikel 2.

In antwoord op vragen van de geachte afgevaardigde de heer Van der Spek naar de redenen waarom dit verdrag slechts gelding heeft tegenover staten die ook partij zijn, kan ik helaas niets meer toevoegen aan hetgeen door de Regering in de schriftelijke voorbereiding van dit wetsontwerp te berde is gebracht.

Niet alleen de geachte afgevaardigde de heer Van Rossum, maar ook anderen hebben gewezen op de overlapping van dit verdrag met andere overeenkomsten, in het bijzonder de aanvullende protocollen bij de Geneefse verdragen van 1949 inzake het humanitaire oorlogsrecht. Het is niet zo dat overtreders hierdoor gemakkelijke vluchtwegen worden geboden. Er bestaan immers duidelijke verschillen tussen het onderhavige verdrag en de aanvullende protocollen. De protocollen vallen in het kader van het humanitaire oorlogsrecht, dat beoogt om in tijden van gewapende conflicten vooral de burgerbevolking zoveel mogelijk bescherming te bieden.

Daarbij zijn humanitaire en militaire overwegingen tegen elkaar afgewogen. Het laatste wil zeggen dat onder bepaalde omstandigheden militaire overwegingen kunnen prevaleren. Dat is niet het geval met het onderhavige verdrag, dat beoogt het militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken te verbieden, zulks onafhankelijk van de vraag of er sprake is van een gewapend conflict. Hiermee kom ik tot werkingsfeer van het verdrag en de onduidelijkheden daarin. Zoals door een aantal geachte afgevaardigden al is opgemerkt, onderkent ook de Regering de zwakke punten in dit verdrag. Daarover is dan ook in de memorie van toelichting en in de daarop volgende nota in den brede gesproken.

Het verheugt mij dat de Kamer desondanks akkoord wil gaan met de goedkeuring van dit verdrag als een bescheiden stap in de goede richting en de Regering aanmoedigt, actief te blijven deelnemen aan onderhandelingen over de totstandkoming van verdragen inzake wapenbeheersing en ontwapening.

Sommige geachte afgevaardigden hebben voorbeelden genoemd van acties die schade tot gevolg hebben.

Zij hebben daaraan de vraag gekoppeld of deze acties verboden zijn onder het onderhavige verdrag en wat de eventuele relatie is met aanvullende protocollen. Als voorbeeld van een dergelijke actie werd genoemd het bombarderen van de Wieringermeer of de Noordoostpolder.

Ik moet er nog eens op wijzen dat er verschillen zijn tussen dit verdrag en het humanitaire oorlogsrecht in de aanvullende protocollen. Hoe nu te oordelen over het al dan niet toepasbaar zijn van dit verdrag op een dergelijke gebeurtenis? In het algemeen laat zich deze vraag niet beantwoorden. Toepasselijkheid van het verdrag is niet uitgesloten te achten, maar laat zich in een dergelijke situatie toch niet gemakkelijk denken. Het probleem dat zich voordoet bij de toepassing van dit verdrag op deze eventualiteit is gelegen in artikel II van het verdrag. Daarin wordt omschreven wat milieuveranderingstechnieken zijn in de zin van dit verdrag. Daarbij komt het in het bijzonder aan op het vereiste dat er sprake moet zijn van opzettelijke manipulatie van natuurlijke processen.

In deze geest moet ik ook antwoord geven op het voorbeeld dat de heer Mik opperde. Hij sprak over de eventualiteit dat afvalstoffen worden geloosd op een rivier ten einde de tuinbouw in een ander land te bemoeilijken. Gegeven deze formulering kan niet gezegd worden dat hiermee geduid wordt op de lozingen van afvalzouten in Frankrijk met nadeel voor de Nederlandse tuinbouw. Want hoeveel kritiek op deze handelwijze ook mogelijk en noodzakelijk is, de bedoeling om de Nederlandse tuinbouw te benadelen zit daarbij zeker niet voor.

Gesteld nu dat zulks wel het geval zou zijn in een andere situatie. Zou deze andere situatie dan bestreken worden door de bepalingen van dit verdrag? Diezelfde vraag laat zich opperen – en dat is dan ook gebeurd – in geval een rivier wordt vervuild en daardoor onbruikbaar wordt gemaakt als bron voor de drinkwatervoorziening. In beide gevallen is er opnieuw gerede twijfel over de vraag of het verdrag van toepassing zou zijn. Dit laat zien van hoe beperkte waarde het verdrag blijft. Ik moet wederom zeggen dat deze twijfel zijn grond vindt in het vereiste van artikel II, namelijk dat er sprake moet zijn van opzettelijke manipulatie van natuurlijke processen. In de gegeven voorbeelden laat dit zich heel moeilijk voorstellen.

Voorts hebben verschillende geachte afgevaardigden gesproken over de problematiek van het omleggen van rivieren. Uit de memorie van toelichting en de daarop gevolgde nota blijkt al dat de Regering onderkent dat hierbij sprake is van een zeer moeilijke problematiek en ook dat de vraag naar het al dan niet strijdig zijn met het verdrag, uiteindelijk alleen maar van geval tot geval beoordeeld kan worden.

De heer Frinking heeft gewezen op de mogelijkheid dat de Sovjet-Unie de loop van sommige van haar rivieren gaat wijzigen. Hij wees erop dat deze vreedzame operatie negatieve gevolgen kan krijgen voor West-Europa. Naar het oordeel van de Regering zou artikel III van het verdrag inderdaad een aanknopingspunt voor overleg kunnen bieden. Dat artikel spreekt over uitwisseling van informatie betreffende het gebruik van milieuveranderingstechnieken voor vreedzame doeleinden. Dit artikel zou eventueel goede diensten kunnen bewijzen aangezien, naar wel duidelijk is, het omleggen van een rivier een operatie is die zeer geruime tijd in beslag zal nemen voordat het werk is voltooid. Ik wil in het algemeen nog benadrukken dat het vreedzame gebruik van milieuveranderingstechnieken buiten het kader van dit verdrag valt. Kwesties daarover zullen uiteindelijk alleen in andere fora hun regeling kunnen vinden.

De heer Mik heeft nog eens gevraagd of naar het oordeel van de Regering het opwekken van een krachtige elektromagnetische puls – in de techniek blijkbaar EMP genoemd – wel of niet onder het verdrag valt. Voor zover ons geestesoog reikt, kan een elektromagnetische puls alleen worden opgewekt als direct effect van de toepassing van een wapensysteem en wel alleen door middel van een kernexplosie. Als het ooit daartoe mocht komen, zijn er natuurlijk gans andere zaken aan de orde dan de toepassing van dit verdrag.

De heer Blaauw heeft gevraagd naar de relatie tussen milieuveranderingstechnieken en het gebruik van bepaalde chemische, biologische en toxinewapens. Zoals reeds is gesteld valt alleen het grootschalige gebruik van ontbladeringsmiddelen onder dit verdrag. Het gebruik van chemische wapens tegen mensen val hier niet onder omdat milieuschade dan een nevengevolg zou zijn. Een verbod van chemische wapens vormt al enige jaren voorwerp van afzonderlijke

onderhandelingen in de Geneefse ontwapeningscommissie. Biologische en toxinewapens zijn al onder alle omstandigheden verboden in het Verdrag tot verbod van biologische wapens van 1972. Hieronder valt ook de door de heer Blaauw genoemde genenmanipulatie.

De heer Schutte heeft vragen gesteld naar de betekenis van de agreed understandings. In de memorie van toelichting staat dat deze wel bij het verdrag behoren maar er geen integraal deel van uitmaken. Zelf heb ik ook even moeten wennen aan deze subtiliteit. De agreed understandings zijn te beschouwen als algemeen aanvaarde interpretatieve verklaringen. Zolang niet uitdrukkelijk het tegendeel is gesteld, betekent naar ons oordeel bekrachtiging van het verdrag tevens bevestiging van de agreed understandings. Dit laat onverlet dat partijen een andere interpretatie van het verdrag kunnen afspreken. Waarom zijn deze understandings niet in het Traktatenblad opgenomen? Het zou inderdaad beter zijn geweest indien dat wel was gebeurd. Intussen zijn zij wel opgenomen als bijlage bij de memorie van toelichting en ook in uitgave 118 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Voorts zullen zij worden opgenomen in het vervolg-traktatenblad.

Er zijn enige vragen gesteld over de effectiviteit van de klachtenprocedure. In antwoord op een vraag van de heer Van der Spek over de interpretatie van artikel V van het verdrag kan ik zeggen dat naar onze mening zijn interpretatie juist is.

In geval van een klacht kan een verdragspartij volgens artikel V, lid 2, de consultatieve commissie van deskundigen bijeen laten komen, die een feitenonderzoek instelt. Op basis van het rapport van die commissie kan de desbetreffende verdragspartij een klacht indienen bij de Veiligheidsraad, die zo nodig ook een onderzoek kan instellen conform artikel V, lid 4. De procedure via de consultatieve commissie neemt niet weg dat een verdragspartij ook rechtstreeks een klacht bij de Veiligheidsraad kan deponeren, derhalve met voorbijgaan van de consultatieve commissie. Zeer wel denkbaar is echter dat de consultatieve commissie voor het onderzoek door de Veiligheidsraad wordt ingeschakeld.

De heer Schutte heeft gevraagd waarom Nederland de klachtenprocedure een grote verbetering acht, maar niet noodzakelijkerwijs een precedent

voor toekomstige verdragen. Hiervoor kan ik het beste verwijzen naar de kritische aantekeningen die al door andere geachte afgevaardigden ter zake zijn gemaakt. De verbetering is, kort gezegd, dat er nu voorzien is in een consultatieve commissie van deskundigen die een onderzoek naar de feiten kan instellen, alvorens de Veiligheidsraad een politiek oordeel geeft over een klacht.

Een dergelijke commissie gaat echter nog niet ver genoeg. Voor toekomstige verdragen, in het bijzonder tot verbod van chemische wapens, dienen duidelijkere afspraken te worden gemaakt om de naleving van een verdrag goed te kunnen controleren, met inbegrip van plaatselijke inspecties. De Regering is al jaren met andere handen heel actief in de Geneefse ontwapeningscommissie om een dergelijke regeling onder meer in een verdrag tot verbod van chemische wapens tot stand te brengen.

De geachte afgevaardigde de heer Schreuders heeft een opsomming gegeven van de voorwaarden waaraan moet worden voldaan, voordat kan worden vastgesteld dat een verdragspartij het verdrag heeft geschonden. Te veel en te zware voorwaarden, zei met name de geachte afgevaardigde de heer Van der Spek. Terecht is ook aandacht gevraagd voor het belang van de per definitie subjectieve bedoelingen waarmee met het milieu wordt omgegaan. De Regering ziet dat aspect zeker niet over het hoofd, maar het is inherent aan het verbieden of beperken van technieken die zowel voor militaire als voor vreedzame doeleinden kunnen worden aangewend.

In dit verdrag gaat het inderdaad om technieken die zich ook voor vreedzame toepassingen lenen. Dat maakt het moeilijk onderzoek, ontwikkeling en voorbereiding te verbieden, zoals door sommige geachte afgevaardigden is bepleit. In de zo genaamde 'agreed understandings' is een aantal voorbeelden gegeven van milieuveranderingstechnieken die, indien voor militaire of vijandelijke doeleinden gebezigd, door het verdrag worden verboden. Daarvan zijn alleen de verstoring van het ecologisch evenwicht en veranderingen van weerpatronen thans technisch mogelijk. De overige daarin genoemde voorbeelden liggen zeker niet binnen technisch handbereik. De Regering is en blijft bereid om zich actief in te zetten voor de totstandkoming van andere verdragen op het gebied van wapen-

beheersing en ontwapening. Zowel de heer Schreuders als de andere geachte afgevaardigden hebben ervoor gepleit dat Nederland een actieve rol zal spelen op de eerste toetsingsconferentie. Zij hebben waardevolle suggesties gedaan voor voorstellen die Nederland daar zou kunnen indienen om zoveel mogelijk zwakheden en leemten in het verdrag op te heffen. Het is nog te vroeg om al te specifiek te worden over de opstelling die Nederland tijdens de eerste toetsingsconferentie zal innemen.

Ook de Regering onderkent de zwakke punten in het verdrag en erkent dat het waarschijnlijk zinvol zal blijken om voorstellen te doen ter verbetering daarvan. Alvorens die specifieke voorstellen te maken, zou het wijs zijn ons te verstaan met gelijkgestemde landen, zoals Zweden, om te bezien op welke wijze wij de uitvoering van het verdrag kunnen verbeteren en om een zekere coördinatie van voorstellen te bewerkstelligen. Nu zeg ik al dat daarbij zeker zaken als de werkingssfeer van het verdrag, het vreedzaam gebruik van milieuveranderingstechnieken en de klachtenprocedure aan de orde zullen komen. Gevraagd is wanneer die toetsingsconferentie zal plaatsvinden. Over het tijdstip daarvan zijn nog geen afspraken gemaakt, maar naar verwachting zal die conferentie worden gehouden in de tweede helft van het volgende jaar of uiterlijk begin 1984.

□

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat het voor ons erg verstandig is, de reactie van de Minister op de overwegende bezwaren die de heer Van Rossum tegen artikel 2 heeft geuit en het beroep dat de Minister op ons heeft gedaan, nog eens goed te overwegen. Ik hoop dat de stemmingen op een zodanig tijdstip zullen plaatsvinden, dat wij ons ondanks het feit dat de heer Van Rossum vandaag verhinderd is hier aanwezig te zijn, nog over dit onderwerp kunnen beraden.

De **Voorzitter**: Het lijkt mij voor de hand te liggen dat wij dinsdag a.s. zullen stemmen.

□

De heer **Schreuders** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor zijn beantwoording. Hij heeft eigenlijk onderstreept dat het Verdrag op zichzelf nauwelijks de essentiële

De heer Schreuders (CPN)

veiligheidsproblemen raakt waarvoor tal van landen zich zien geplaagd. Toch is het Verdrag van betekenis en dan is het des te belangrijker in welke politieke context het verdrag, waarmee onze fractie instemt, wordt gezien.

Ik ben blij dat de Minister het Verdrag nadrukkelijk ziet als een aansporing om in het kader van een Nederlands veiligheidsbeleid verder actief op te treden voor andere verdragen en voor een voortgezet proces ter beteugeling van de bewapeningswedloop. Ik heb ook in eerste instantie ervoor gepleit om dat in het kader van een eigen actieve Nederlandse inbreng in het internationale onderhandelingsproces te stellen. De Minister onderschrijft dat. Ik heb hieraan toegevoegd: aansluitend aan het optreden van de vredesbeweging in ons eigen land. Wij zouden het zeer verwelkomen als de Regering de afsluiting van een verdrag als het onderhavige opvatte als een stimulans om bij voorbeeld een internationale verbodsactie tegen het neutronenwapen te initiëren.

De toetsingsconferentie staat op dit moment hierbij centraal. De Regering erkent de zwakke punten in het Verdrag. De Minister uitte zijn twijfels of het Verdrag in een reeks concrete voorbeelden die hier zijn besproken van toepassing zal zijn en erkent dat het zinvol zal blijken te zijn verbeteringsvoorstellen te doen, liefst samen met gelijk-

gestemde landen. De punten die de Minister aandraagt om te bespreken op een eventuele toetsingsconferentie hebben zeker de instemming van de CPN-fractie. Dat geldt vooral voor het vreedzame gebruik, de onduidelijkheden in de werkingssfeer en de klachtenprocedure.

Ondanks de moeilijkheid vanwege het bestaan van subjectieve bedoelingen rijst de vraag of het niet van groot belang zou kunnen zijn om een vorm te vinden, waarbij tijdens de toetsingsconferentie het vraagstuk van onderzoek en ontwikkeling op het gebied van de milieuwapens – en in het verlengde daarvan ook het dreigen met het gebruik van dergelijke wapens – aan de orde kan worden gesteld.

□

De heer **Mik** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor de duidelijke en uitvoerige antwoorden.

Met de Minister blijven wij van mening, dat het verdrag zijn betrekkelikheden kent.

Wat de opzettelijke lozing van afvalstoffen om een naburig land te schaden, betreft, heeft de Minister gezegd, dat zich dit moeilijk laat voorstellen. Ik kan mij dat heel goed voorstellen.

Minister **Van Agt**: Er is wellicht sprake van een misverstand. Ik kan mij dat wel voorstellen. Wat zich echter

moeilijk laat voorstellen is dat zo iets gebeurt onder zodanige omstandigheden dat aan alle eisen van dit verdrag wordt voldaan. Daar zit het probleem.

De heer **Mik** (D'66): Dan zitten wij op één lijn. Het gaat er dan om om vast te stellen of kwade trouw of opzet in het spel is. Dat is dan weer een van de beperkingen van dit verdrag.

Ik kom thans te spreken over de electro-magnetische impuls. Het is gelukkig al weer gerelativeerd en geabstraheerd in een afkorting; de Minister gebruikte de afkorting EMP. Wij kunnen er nu wat rustiger over spreken.

De Minister zegt, dat het alleen kan door toepassing van een wapensysteem, een kernexplosie. De vraag is nu, of een kernexplosie steeds moet worden gezien als een onderdeel van een wapensysteem. Naar mijn mening behoeft dit niet het geval te zijn. De techniek is hiertoe in staat. Proeven met kernexplosies in laboratorium-situaties zijn toch niet als wapenfeiten, c.q. onderdelen van wapensystemen aan te merken, al zoekt men voor dat laboratorium vaak een woestijn uit?

Men kan zich – en niet alleen theoretisch – voorstellen, dat kernexplosies worden gebruikt om bij voorbeeld bergketens aan te tasten. Welnu, een elektro-magnetische puls op grote hoogte, in de stratosfeer, met ter plekke kwalijke gevolgen (alpha-, betha- en gammastraling) is denkbaar. Deze gevaarlijke straling wordt via een reductieproces van de stratosfeer naar de atmosfeer omgezet in zachte straling. Dat is ongevaarlijk voor de mens, dus geen wapensysteem. Deze zachte straling verandert wel het ladingsysteem van de atmosfeer, dus de fysieke gesteldheid van de atmosfeer.

Ik meen, dat dit onder de bepalingen van het verdrag zou kunnen vallen. Deze veranderingen hebben tot doel om de communicatiesystemen aan te tasten. In het kader van een te volgen atoomaanval kan dit worden gehanteerd. Het behoeft echter niet per se als een voorstadium te worden gebruikt. Ik blijf het betreuren, dat de EMP niet onder de bepalingen van dit verdrag valt en eventueel ingebracht zou kunnen worden op een toetsingsconferentie.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter. Toen ik sprak over de door mij toegejuichte nota van

De heer van der Spek (PSP)

wijziging bij dit wetsontwerp, dat wil zeggen: de aanvulling in de vorm van een eenzijdige verklaring van Nederland, dat Nederland bereid is om de verplichtingen op grond van dit verdrag ook jegens andere staten dan die, welke partij zijn bij dit verdrag tot gelding te brengen, heb ik daaraan de vraag toegevoegd: Is er navolging te verwachten?

De Minister heeft daarop niet geantwoord. Ik wil graag dat hij een en ander in verband brengt met één van de argumenten, die in de onderhandelingsfase door de voorstanders van de beperking van de verplichtingen tot de andere partijen bij het verdrag zijn aangevoerd, namelijk dat daardoor wordt gestimuleerd dat meer landen toetreden tot het verdrag. Als dit waar zou zijn – de Minister is daarop niet ingegaan – zou de eenzijdige verklaring van Nederland in de omgekeerde richting werken en landen er zelfs van weerhouden om tot het verdrag toe te treden. Het lijkt mij dat dit nauwelijks de bedoeling van de Nederlandse Regering geacht kan worden te zijn. Het interesseert mij hoe de Minister dit verband ziet.

Ik heb nog een vraag over de procedure. De Minister heeft gezegd dat ik het goed heb begrepen. Dat is heel aardig. Er blijft echter nog een probleem liggen. Als namelijk het vierde lid van artikel V spreekt over de mogelijkheid van een onderzoek dat de Veiligheidsraad na ontvangst van

een klacht op grond van het derde lid van dit artikel instelt, wordt niet gesproken over de commissie van overleg, of zoals de Minister het noemt de consultatieve commissie, die in het tweede lid van artikel V wordt genoemd.

Ik heb dit in eerste instantie al gezegd. Wat is de verklaring van het feit dat bij een onderzoek door de Veiligheidsraad zelfs niet verwezen wordt naar deze commissie? Speelt hierbij de vrees een rol dat de samenstelling van de commissie, waarin immers iedere partij bij het verdrag een deskundige kan benoemen, de Veiligheidsraad of een bepaald lid van de Veiligheidsraad niet bevalt? Ik blijf het een heel gewrongen constructie vinden. De Minister heeft gezegd dat de Veiligheidsraad dat onderzoek allicht ook aan die commissie zal opdragen. Ik vind dat dat ook voor de hand ligt, maar dan had dat ook in het verdrag kunnen staan.

Is de beslissing van de Veiligheidsraad om na een klacht een onderzoek in te stellen naar de mening van de Minister van Buitenlandse Zaken van procedurele aard, zodat het vetorecht niet geldt, of is het een inhoudelijke beslissing die door het veto van één van de vijf permanente leden kan worden tegengehouden?

□

De heer **Frinking** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Regering voor

Frinking

de grondige behandeling van dit wetsontwerp. Wij hebben geconstateerd dat in de schriftelijke voorbereiding een groot aantal vragen beantwoord is. Wij zijn zulks in het kader van dit verdrag ook wel verplicht. Ik vraag mij af of de Regering mogelijkheden ziet om wat meer publiciteit aan de totstandkoming van dit verdrag te geven. Wij zijn per slot van rekening niet zo rijk gezegend met verdragen waarin wapenbeheersing een rol speelt. Het lijkt mij goed dat wij dit onder ogen blijven zien.

Als ik het goed zie, zijn er maar betrekkelijk weinig begrenzings. Immers, een land, dat vindt dat een bepaald vijandelijk gebruik van technieken wordt toegepast, kan een klacht indienen. Die klacht wordt in behandeling genomen. Vervolgens zal worden vastgesteld of die klacht ontvankelijk is. Ik ben dus niet zo bang dat allerlei zaken moeten worden weggeschoven, omdat zij niet exact zijn beschreven.

Ik dank de Minister ook voor wat hij in deze functie heeft willen en kunnen doen. Zijn opvolger zal zich moeten inzetten voor vele verbeteringen, waarover sprake is geweest bij deze behandeling. Deze moeten voor de toetsingsconferentie van belang worden geacht. Het is wellicht voor mij de laatste gelegenheid om de Minister publiekelijk dank te betuigen voor hetgeen hij heeft kunnen doen. Hij heeft geschreven te verdwijnen in de nevels van het woud, waar thans de bladeren vallen. De bomen staan volgend jaar echter weer in bloei.

De bomen waarover wij bij dit verdrag hebben gesproken en die bewerkt zijn met ontbladeringsmiddelen, zullen dat niet meer meemaken. Ik hoop in ieder geval dat wij in de strijd daartegen vandaag weer een beetje verder zijn opgeschoten. Wij hopen dat de Minister aan de andere kant van het woud zal uitkomen in een mooi gebied met echt Nederlandse vergezichten. Wij wensen hem een gelukkige toekomst.

□

De heer **De Waart** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Aan het einde van mijn eerste termijn heb ik een aantal vragen gesteld aan de Minister over punten die wij graag behandeld zouden willen zien op de volgende toetsingsconferentie. Het eerste punt betrof het tot stand komen van een absoluut verbod op het vijandig gebruik van milieuveranderingstechnieken, ook tegen niet-verdragspartij-

en en tegen niet-staten. De Minister is wel van plan de werkingssfeer van het verdrag ter sprake te brengen, maar hij is niet ingegaan op de vraag, of men deze werkingssfeer ook moet zien als het gebruik tegen niet-staten en niet-verdragspartijen.

Het tweede punt betrof de vraag om een goede internationale controle op onderzoek van alle milieuveranderingstechnieken en een verbod op de ontwikkeling van militaire technieken. De Minister heeft deze zaak niet genoemd als een van de zaken, die hij op een volgende toetsingsconferentie naar voren wil brengen. Met name het verbod op de ontwikkeling van militaire technieken lijkt mij een uitermate belangrijk punt. Het zou toch wel belangrijk zijn als Nederland voor zijn standpunt – ik neem aan dat dit aanwezig is – internationaal steun kreeg.

Het derde punt ging om de vraag, een ruime interpretatie te geven aan de werkingssfeer van het verdrag, zodanig dat ook vreedzame doelen de milieuveranderingsactiviteiten, die vreedzaam zijn bedoeld maar wel ernstige gevolgen hebben voor andere landen, kunnen worden aangepakt. Dit is verreweg het belangrijkste aspect van het verdrag. Niemand heeft erg veel vertrouwen in het militaire nut van milieuveranderingstechnieken, maar er heerst een vrij grote vrees voor wat er kan gebeuren, als er onoordeelkundig of misschien juist oordeelkundig, maar eenzijdig gericht, mensen milieuveranderingstechnieken in het ene land gaan toepassen, niet goed wetend wat er in het andere land kan gebeuren.

Het opzettelijk manipuleren van natuurlijke processen met het vooropgestelde doel om milieuveranderingen teweeg te brengen, waarvan men weet dat deze ernstige gevolgen hebben voor een nabuurland, kan men in zekere zin als een vijandig gebruik beschouwen. Ik meen dat dit ook onder het verdrag zou kunnen worden gebracht, met een lichte uitbreiding van het desbetreffende woord. Naar mijn mening is het belangrijk dat dit gebeurt.

Ik hoorde tot mijn genoegen dat de Minister contact wil opnemen met Zweden over de volgende toetsingsconferentie. Zweden heeft bij de totstandkoming van het verdrag gewezen op het vreedzame gebruik van de milieuveranderingstechnieken en op de gevaren. Het lijkt mij zeer goed, dat hieraan op korte termijn iets wordt gedaan. Om het belang te onderstrepen dat onze fractie hecht

aan het ter sprake brengen van deze zaak op de volgende conferentie en ook aan de regeling daarvan, heb ik de eer, te zamen met de heer Schutte, een motie in te dienen.

Motie

De Voorzitter: Door de leden De Waart en Schutte wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van mening, dat het gewenst is dat er voor staten die zich in ernstige mate benadeeld voelen door de milieuveranderingsactiviteiten van nabuurstaten de mogelijkheid wordt geschapen een klacht in te dienen bij een daartoe aangewezen internationale organisatie;

nodigt de Regering uit, op de komende toetsingsconferentie van het Verdrag inzake het verbod van militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken te bepleiten, dat de mogelijkheden van de klachtenprocedure worden uitgebreid tot alle milieuveranderingsactiviteiten van nabuurstaten die ernstige negatieve gevolgen hebben voor het milieu en de levensomstandigheden van de bevolking,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 9 (16902, R 1168).

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor zijn beantwoording. Het is een aardige bijkomstigheid dat het gaat om een wetsontwerp dat indertijd is ingediend onder verantwoordelijkheid van het eerste kabinet-Van Agt. Ik meen dat de nota naar aanleiding van het verslag dateert van het tweede kabinet-Van Agt. De Minister sluit zijn confrontatie met het parlement ongeveer af als Minister van Buitenlandse Zaken van het derde kabinet-Van Agt. Het is dan afgelopen met deze geschiedenis.

Het gaat nu om een wetsontwerp dat een bescheiden stap vormt. Er zijn echter ook elementen in het wetsontwerp die wij niet zo vaak in deze Kamer kunnen behandelen.

Ik dank de Minister voor zijn toezegging om de 'agreed understandings' alsnog te doen opnemen in een vervolg-Tractatenblad. Hoe meer duidelijkheid hierover bestaat, hoe beter.

Schutte

De Minister heeft inzake de klachten-procedure een toelichting gegeven op zijn stelling dat het hier weliswaar om een verbetering gaat, maar niet om een precedent. Ik vind het als verbetering wel een precedent. De Minister heeft gelijk als hij zegt dat het inhoudelijk geen precedent is, maar laat het dan een begin van een verdere verbetering zijn. Er is namelijk nogal wat kritiek op de inhoud uit te oefenen. Het feit dat er nu een klachtenprocedure is, kan wel degelijk als een precedent worden beschouwd. Ik had de woorden van de heer Van der Klaauw ook in die zin geciteerd.

De Minister zei dat er over de eerste toetsingsconferentie zal worden gesproken met gelijkgestemde landen, zoals Zweden. Als je over dit soort zaken met andere landen gaat spreken, is het natuurlijk altijd goed om niet met lege handen te gaan, maar om gedachten uit onze eigen kring mee te nemen. Vandaar dat het goed is dat verschillende sprekers in eerste termijn suggesties hebben gedaan. Tegen die achtergrond moet men ook de motie-De Waart zien, die ik mede heb ondertekend. Deze gaat over een onderwerp dat ook onzerzijds reeds in het verslag aan de orde is gesteld.

Ik heb geen antwoord van de Minister gekregen op mijn concrete verzoek in eerste termijn om via de toetsingsconferentie of elders te zoeken naar een navolging van de aanvullende verklaringen die wij in de nota van wijziging hebben aangetroffen in het nieuwe artikel 2. Wij hebben ook daar met een ontwikkeling te maken die in het verleden niet al te vaak is voorgekomen. Juist als je met de beperking te maken hebt dat een verdrag maar een beperkt aantal medestanders heeft, zeker in eerste termijn, kan het een goede stap zijn om te trachten via die aanvullende verklaringen, toegespitst op de landen die zich feitelijk aan de inhoud van het verdrag houden, verder te gaan dan je in de formele verdragsvorm met elkaar hebt kunnen bereiken. Ook dit lijkt mij een punt waarop je actief bezig moet zijn om te trachten dat andere landen dit zullen navolgen.

□

Minister **Van Agt**: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Van Dis ben ik er erkentelijk voor dat hij in zijn fractie onze argumenten, ertoe strekkende dat ook artikel 2 van het wetsontwerp tot goedkeuring van dit verdrag de steun

van de SGP-fractie verdient, nader wil bespreken. Ik waardeer dat zeer.

De geachte afgevaardigde de heer Schreuders heeft gezegd dat dit verdrag, hoezeer het ook zijn beperkingen kent, niet onbelangrijk is, zeker niet als schrede op een weg naar verder reikende verdragen tot wapenbeheersing en ontwapening. Hij verklaarde terecht dat de Regering daarin een aanmoediging moet vinden om haar pogingen voort te zetten om de totstandkoming van die verder reikende verdragen tot wapenbeheersing en ontwapening te realiseren.

Op de toetsingsconferentie die eind volgend jaar of begin 1984 zal plaatsvinden, zou het onderwerp onderzoek naar en ontwikkeling van milieuveranderingstechnieken wel voorwerp van bespreking kunnen zijn. Ook het dreigen met de toepassing van dergelijke technieken acht ik in beginsel niet uitgesloten van bespreking op die conferentie.

Ik moet daarbij natuurlijk wel de aantekening maken die ik in eerste termijn al heb gedeponneerd, namelijk dat het bijzonder moeilijk is om regelingen te treffen die onderzoek verbieden van technieken die zowel voor militaire als voor vreedzame doeleinden kunnen worden aangewend.

Wanneer men aanwending voor vreedzame doeleinden niet onmogelijk wil maken, wordt het een moeilijke zaak om onderzoek en ontwikkeling van die technieken op zich zelf aan banden te leggen.

In antwoord op vragen van de geachte afgevaardigde de heer Mik wil ik zeggen dat, voor zover mijn geestesoog reikt, een elektromagnetische puls zich alleen laat denken als gevolg van het gebruik van een kernwapen. Ik heb al gezegd dat, als het ooit zover mocht komen, er geheel andere zaken aan de orde zijn dan de vraag, of hetgeen is voorgevallen wel of niet valt binnen de termen van dit bescheiden verdrag.

De geachte afgevaardigde heeft staande gehouden dat zo'n elektromagnetische puls ook op een wijze die niet kan worden aangemerkt als de toepassing van een wapensysteem, kan worden opgewekt. Mijn technische kennis schiet ten enen male tekort om de heer Mik ter zake te blijven weerspreken. Ik doe er het verstandigste aan, hetgeen hij hierover heeft gezegd voor te leggen aan de werkelijke deskundigen die naamloos achter mij zijn. Ik zal hem op korte termijn een schriftelijk antwoord sturen, dat

volledig recht zal doen aan zijn interventie.

Verder is gevraagd, of er navolging is te verwachten van onze bereidheid om het verdrag ook toe te passen jegens staten die weliswaar geen partij zijn bij dat verdrag, maar die zich daaraan toch willen houden. Voor zover mij bekend moet het antwoord op deze vraag ontkennend luiden. Ook dat wil ik voor alle zekerheid verifiëren. Onzerzijds bestaat in ieder geval de bereidheid – dit zeg ik met name in antwoord op de interventie van de heer Schutte – om andere landen ertoe aan te sporen zich op gelijke wijze te gedragen.

De heer Van der Spek heeft opnieuw de aandacht gevestigd op de 'krakemikkigheid' van artikel V van het verdrag. Dat artikel had er inderdaad aanzienlijk mooier kunnen uitzien. De geachte afgevaardigde vroeg voorts, waarom er in artikel V, lid 4, geen verwijzing is opgenomen naar de consultatieve commissie, die elders in dat artikel wordt opgevoerd. Het is mij niet bekend, wat daar achter zit. Indien die vraag al te beantwoorden zou zijn, kan dat alleen gebeuren door degenen die de onderhandelingen volledig hebben meegemaakt. In ieder geval heeft de Veiligheidsraad, wanneer hij naar aanleiding van een klacht overgaat tot het instellen van een onderzoek, de vrijheid om dit te laten verrichten door een consultatieve commissie. Dat is geen verplichting, maar een mogelijkheid. Een duidelijk zwak punt van artikel V is aangeduid door de heer Van der Spek, toen hij sprak over het vetorecht. Dat recht kan helaas ook gebruikt worden om de hantering van artikel V te frustreren.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Frinking heeft ons opgewekt meer bekendheid te geven aan dit verdrag. Het is het waard, hoezeer ook beperkt, dat meer mensen dan de enkelen die hier aanwezig zijn, daarvan kennis dragen. De burgers mogen er toch enige hoop uit putten dat er op het terrein van wapenbeheersing en ontwapening, hoe moeizaam en langzaam ook, toch soms enige vooruitgang wordt geboekt. Ik beloof de geachte afgevaardigde dat wij ons over zijn verzoek zullen buigen en dat wij zullen bezien hoe hieraan aan dit verdrag nadere bekendheid kan worden gegeven. Het verdrag is het inderdaad waard.

Ik ben de geachte afgevaardigde heel dankbaar voor de persoonlijke woorden, die hij tot mij gesproken heeft. Het ziet er inderdaad naar uit – al kan niemand de toekomst tot in

Van Agt

alle uithoeken kennen – dat dit mijn laatste optreden in deze Kamer zal zijn.

De **Voorzitter**: Als Minister van Buitenlandse Zaken!

Minister **Van Agt**: Dat is waar, mijnheer de Voorzitter. Die beperking had ik zelf moeten aanbrengen. Ik heb wel eens in een literair moment een minder vleidend woord gesproken over de gang van zaken, soms, in deze Kamer. Ik denk dat het fair is om daar nu iets aan toe te voegen. Gedurende de vele jaren dat ik ministeriële verantwoordelijkheden heb gedragen, heb ik een belangrijk deel van mijn werk mogen doen met en in deze Kamer. Daaraan bewaar ik veel meer goede herinneringen dan andere. Ik ben dus dankbaar. Ik zeg met name de heer Frinking veel dank.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer De Waart heeft enkele onderwerpen genoemd die de moeite waard zouden zijn, aan de orde te worden gesteld op de toetsingsconferentie. Ik heb al een kritische aantekening gemaakt bij het denkbeeld, daarbij ook het onderzoek en de ontwikkeling te betrekken van milieuveranderingstechnieken die ook voor militaire doelen kunnen worden gebruikt. A priori en principieel sluit ik echter geen van de genoemde onderwerpen uit. Er moet natuurlijk nader worden bezien, in het verkeer met geestverwante landen, in hoeverre het enige kans van slagen zou bieden om zulke onderwerpen daar ter sprake te brengen. Indien een dergelijke poging namelijk zou mislukken, zou daarmee eerder een contra-productief effect worden bereikt.

De heer **Frinking** (CDA): In de motie wordt gesproken over 'alle milieuveranderingsactiviteiten van nabuurstaten die ernstige negatieve gevolgen hebben'. Ziet de Minister dat als iets wat niet zou vallen onder het verdrag? In het verdrag wordt natuurlijk wel gesproken over vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken, maar aangezien elke klacht daarover moet worden behandeld, kan a contrario net zo goed worden gesteld dat elke veranderingstechniek die invloed uitoefent op 'mijn' gebied onderwerp is van een klacht. Ik zie niet goed dat hierbij sprake is van een ander soort activiteiten dan collega De Waart wellicht bedoelt.

Minister **Van Agt**: De heer Frinking merkt terecht op dat de klachtenprocedure van artikel V een goede

mogelijkheid biedt om in de praktische toepassing van het verdrag na te gaan waar exact de grenzen ervan liggen.

Het is zeker niet ondenkbaar dat een ruimhartige toepassing van het verdrag te zijner tijd zal leren dat het in zijn werkingssfeer niet zo beperkt is als de artikelen I en II doen denken. De heren De Waart en Schutte vragen in hun motie, de klachtenprocedure uit te breiden tot alle milieuveranderingsactiviteiten van nabuurstaten die ernstige negatieve gevolgen hebben voor het milieu en de levensomstandigheden voor de bevolking. Ten aanzien daarvan stellen zij echter geen nadere eisen. Het moet dus gaan om ernstige negatieve gevolgen voor het milieu en de levensomstandigheden van de bevolking in het buurland; dat is de enige eis.

Het verdrag zoals dit nu luidt, stelt ook andere eisen waaraan moet zijn voldaan wil het verdrag van toepassing zijn. Het moet gaan om milieuveranderingstechnieken die worden toegepast als middel tot vernietiging dan wel als middel tot het berokkenen van schade of nadeel. Ik heb de indruk dat de motie ten doel heeft, de vereisten die het verdrag bevat, wil het van toepassing zijn, een eindweegs te verschuiven.

Ik wil mij zeker niet principieel keren tegen pogingen om de grenzen van een verdrag te verwijden. Ik ben wel van mening – de heer De Waart gaf er blijk van dit te begrijpen – dat men niet aan een dergelijke poging moet beginnen voordat men heeft vastgesteld, in overleg met bevriende, gelijkgezinde staten, dat men enige kans van slagen heeft.

De heer Schutte heeft duidelijk gemaakt wat hij bedoeld heeft met zijn lovende woorden over de klachtenprocedure. Wij zijn het met elkaar eens. De klachtenprocedure op zich zelf is een goede zaak. Het feit dat wij nu een verdrag behandelen met daarin opgenomen een klachtenprocedure moedigt ons aan om ook in toekomstige min of meer vergelijkbare verdragen zulke procedures een plaats te geven, maar dan liefst wel ontdaan van de zwakheden, gebreken en tekortkomingen die deze procedure nog heeft. De heer Van der Spek heeft hierop al gewezen.

Ik heb al antwoord gegeven op de vraag of wij bereid zijn, anderen aan te sporen om te handelen zoals wij doen in artikel 2 van de goedkeuringswet. Dat antwoord is een volmondig 'ja'.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de in verband met het ontwerp van rijkswet noodzakelijke stemmingen aanstaande dinsdag te houden.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het ontwerp van rijkswet **Goedkeuring van de op 5 december 1979 te New York tot stand gekomen Overeenkomst tot regeling van de activiteiten van staten op de maan en andere hemellichamen (17 104, R 1191)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Minister **Van Agt**: Mijnheer de Voorzitter! Bij de beschouwingen die vorige week in deze Kamer aan de Maanovereenkomst zijn gewijd, hebben twee van de drie sprekers van toen, namelijk de heren Van der Spek en De Vries, het belang van deze overeenkomst onderstreept. Ook de Regering acht dit een belangrijke overeenkomst.

De Maanovereenkomst is een nieuwe stap in het verlengde van het Ruimteverdrag van 1967 op weg naar een alomvattend rechtsregime voor activiteiten in het heelal. Het is een stap die degenen die de uitbouw van de internationale rechtsorde een warm hart toedragen – en wie doet dit niet – alleen maar kunnen toejuichen.

De heer Van der Spek heeft in zijn bijdrage aan de discussie de nadruk gelegd op de bepalingen die militaire activiteiten op de maan en andere hemellichamen aan banden leggen.

Om misverstanden te vermijden zij erop gewezen dat deze bepalingen, vooral die in artikel 3, niets nieuws bevatten ten opzichte van het Ruimteverdrag van 1967. Bij dat Ruimteverdrag is een grote meerderheid van de internationale gemeenschap partij, ook de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De bezwaren van de VS tegen deze overeenkomst moeten dan ook niet worden gezocht in de bepalingen over het militaire gebruik van de maan, maar veeleer in wat in de overeenkomst wordt gezegd over de toekomstige exploitatie van natuurlijke hulpbronnen, waarvoor volgens artikel 11 een regeling moet worden getroffen op basis van het begrip 'gemeenschappelijk erfdeel van de mensheid'.

De heer Van der Spek heeft gevraagd naar de houding van de Regering ten

aanzien van samenwerking op het gebied van ruimtevaart en gebruik van de maan met staten die wel de ruimte en de maan militair gebruiken. Mij is geen voorbeeld bekend van gebruik van de maan voor militaire doeleinden. Op dat punt liggen er dus geen problemen. Een andere zaak is het militair gebruik van de ruimte. Nederland werkt op ruimtevaartgebied inderdaad samen met staten die de ruimte voor militaire doeleinden gebruiken.

Dat geldt bij voorbeeld voor de Verenigde Staten en Frankrijk. Die samenwerking heeft overigens geen betrekking op dat militaire gebruik. Ik teken hierbij aan dat niet al het militaire gebruik van de ruimte als verwerpelijk is te beschouwen. Ik noem in dit verband de essentiële rol die militaire waarnemingssatellieten vervullen bij de controle op de naleving van ontwapeningsverdragen. Ik ga hierop niet verder in, omdat een discussie over de wel of niet gewenste militaire activiteiten in de ruimte en de pogingen om ongewenste ontwikkelingen tegen te gaan het bestek van de behandeling van deze overeenkomst zou overschrijden. De Ontwapeningscommissie te Genève houdt zich mede op Nederlands initiatief hiermee bezig. Het onderwerp verdient een afzonderlijke dialoog tussen Kamer en Regering.

Het spreekt vanzelf dat Nederland niet zal bijdragen aan militair gebruik van de maan. Die intentie zal duidelijk spreken uit het feit dat het Koninkrijk partij wordt bij deze overeenkomst. Daarom is een afzonderlijke verklaring via de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties niet meer nodig.

Is geen nationale wetgeving noodzakelijk van toepassing op alle Nederlanders, ook buiten Nederland, om uitvoering te geven aan de in deze overeenkomst neergelegde aansprakelijkheid van staten voor nationale activiteiten op de maan, ook als die worden uitgevoerd door particulieren? Ter illustratie van deze vraag heeft de heer Van der Spek gewezen op de mogelijkheid dat Nederlanders zouden uitwijken naar het buitenland om van daaruit activiteiten te ontplooiën die, als zij onder Nederlandse rechtsmacht zouden worden gepleegd, zouden hebben geleid tot de in de overeenkomst bedoelde aansprakelijkheid van de Nederlandse Staat en waarvoor derhalve geen toestemming zou zijn verleend. Voor de bezorgdheid die achter deze vraag schuilt, is geen reden.

Minister van Agt van Buitenlandse Zaken

Het systeem van staatsaansprakelijkheid uit artikel 14, lid 1, is immers niet nieuw. In artikel 6 van het Ruimteverdrag van 1967, waarbij ruim 80 staten partij zijn, is sprake van een overeenkomstige regeling. Het systeem is dus al wereldwijd aanvaard en van kracht. De heer Van der Spek heeft voorts gevraagd of de Regering het afleggen van een verklaring van aanvaarding van de overeenkomst door het Europese Ruimte-agentschap ESA een reëel perspectief acht.

Volgens artikel 16 van deze overeenkomst moet een meerderheid van de lid-staten van een organisatie partij zijn bij de overeenkomst, wil zulk een verklaring kunnen worden afgelegd. In het geval van ESA betekent dit, dat zes staten tot de overeenkomst moeten zijn toegetreden. Het is niet te voorspellen of dit aantal zal worden gehaald. Ik benadruk nog eens dat de Regering er bij de ESA-partners op zal aandringen dat ook zij allemaal partij bij deze overeenkomst worden.

Hoe is het gesteld met de voortgang van de goedkeuringsprocedure in Frankrijk en in Roemenië? Naast Nederland en Oostenrijk zijn dit de enige andere Europese landen die de 'maanovereenkomst' hebben ondertekend. Voor zover onze informatie reikt, moet hierop worden geantwoord dat Frankrijk vooralsnog een afwachtende houding aanneemt. Wij hebben ook getracht in Boekarest informatie in te winnen over de stand van zaken

daar. Het antwoord daarop is tot heden nog niet binnen. Zodra het er is, zal ik de heer Van der Spek daarvan op de hoogte brengen. Laten wij hopen dat de inwerkingtreding van de overeenkomst – de omstandigheid dat Nederland partij wordt, brengt deze inwerkingtreding zeer nabij –, voor de landen die nog een afwachtende houding aannemen een impuls vormt om ook partij bij deze overeenkomst te worden.

De heer Van Rossum heeft verklaard dat het voor zijn fractie aan gerede twijfel onderhevig is, of de mens geroepen is tot exploitatie van de maan en andere hemellichamen. Bij onzekerheid daarover, wil hij zich hiervan onthouden en daarom zal zijn fractie tegen stemmen. Naar mijn mening moeten Gods gaven goed, in redelijkheid, worden gebruikt. Is het niet verstandig om, ook al bestaat er onzekerheid over de vraag of het werkelijk tot exploitatie zal komen, zo vroeg mogelijk alles te doen wat in onze macht ligt om, mocht het zover komen, die exploitatie in goede banen te leiden?

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de in verband met het ontwerp van rijkswet noodzakelijke stemmingen aanstaande dinsdag te houden.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet:

Aanpassing en vernummering van bepalingen over onderwijs in de Grondwet (17 450);

Aanpassing en vernummering van de bepaling over het voorzitterschap van de verenigde vergadering van de Staten-Generaal in de Grondwet (17 451);

Aanpassing en vernummering van bepalingen over de defensie in de Grondwet (17 452, R 1207);

Aanpassing en vernummering van de bepalingen in de Grondwet inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen en het recht van onderzoek (17 490, R 1211).

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Minister Rood: Mijnheer de Voorzitter! De vier wetsontwerpen, waarover wij vanmiddag in deze Kamer spreken, beogen allereerst een sluitstuk te zijn van een algehele grondwetsherziening. Die herziening heeft vele jaren van beraadslaging en overleg van de Regering en de Staten-Generaal gevorderd en daarbij is over verreweg de meeste wetsontwerpen overeenstemming bereikt. Er zijn er slechts vier verworpen.

Dat heeft tot gevolg gehad dat een aantal bepalingen van de bestaande Grondwet behouden is. Deze kloppen in hun huidige redactie echter niet meer met de formuleringen van de herziene Grondwet, althans en in ieder geval op onderdelen niet meer. Om daarin harmonie te brengen, is gebruik gemaakt van een in 1972 met dit doel in de Grondwet opgenomen additionele bepaling. Dat artikel – nader te noemen artikel IX – geeft de mogelijkheid, de nieuwe en ongewijzigde bepalingen aan elkaar aan te passen, voor zover dat nodig is. Daartoe zijn de vier wetsontwerpen ingediend, waarover de discussie vandaag gaat.

Voordat ik op die vier ontwerpen inga, beantwoord ik terstond een algemene vraag van de geachte afgevaardigde de heer Van der Sanden. Hij heeft gevraagd wat in het algemeen de voornemens van de Regering zijn met betrekking tot de publiciteit inzake de grondwetsherziening. Hij vroeg, of het publiek voldoende wordt voorbereid. Ik zal in het kort zeggen wat op dit ogenblik de voornemens zijn.

In de allereerste plaats zal er een uitgebreid persbericht verschijnen bij de inwerkingtreding van de nieuwe grondwetsbepalingen. In de tweede plaats zal een boekje met de tekst van de herziene Grondwet en een samenvatting van de veranderingen verschijnen bij de inwerkingtreding. In de derde plaats komt er een beknopte folder, ter verspreiding op alle scholen en soortgelijke instellingen. In die folder zal worden gewezen op de mogelijkheid om nadere informatie te verkrijgen. Verder hoop en verwacht ik dat ook de media aan een en ander amper aandacht zullen schenken. De afdeling voorlichting van mijn departement zal daaraan uiteraard alle medewerking verlenen.

Over de ontwerpen zal ik in dezelfde volgorde praten als zij aan deze Kamer zijn gepresenteerd. Ik ga dan ook allereerst in op wetsontwerp 17 450. Dit wetsontwerp heeft betrekking op de onderwijsbepaling.

In eerste termijn is gesproken over de nevenschikking van godsdienst en levensovertuiging, en wel in het derde lid van het artikel. Hierover is in het bijzonder gesproken door de heer Leerling. De aanpassing in het wetsontwerp acht ik bepaald 'nodig', zoals gebruikt in de zin van artikel IX van de Grondwet. Door die aanpassing wordt immers, in overeenstemming met de nieuwe bepalingen van de Grondwet die de levensovertuiging uitdrukkelijk naast de godsdienst vermelden – de artikelen 1.1 en 1.6 – tot uitdrukking gebracht wat de bestaande bepaling reeds bedoelt met de woorden dat bij de wettelijke regeling van het openbaar onderwijs ieders godsdienstige begrippen moeten worden geëerbiedigd.

Ik leg hierbij de nadruk op het woord 'ieders'. De essentie van deze bepaling is het constitutioneel waarborgen van de geestelijke vrijheid van iedereen in dit land. Daarom blijft door de voorgestelde aanpassing de zin en strekking van de bepaling onaangetast. De aanpassing is voorts nodig – en opnieuw gebruikt in de zin van artikel IX – ten einde iedere mogelijkheid uit te sluiten dat artikel 208, derde lid, zou kunnen worden beschouwd als een uitzondering op de artikelen 1.1 en 1.6.

Op deze wijze wordt ook recht gedaan aan het dwingende karakter van artikel 1.1, waarin is bepaald dat discriminatie naar godsdienst of levensovertuiging niet is toegestaan. Bij die overwegingen herinner ik er bovendien aan dat in de gewone wetgeving op dit punt godsdienst en

levensovertuiging reeds uitdrukkelijk naast elkaar worden genoemd. In dat verband valt te wijzen op artikel 44, eerste lid, van de Wet op het Voortgezet Onderwijs en op artikel 29, tweede en derde lid, van de Wet op het Basisonderwijs. Hierin komen wij deze nevenschikking tegen.

Een tweede opmerking die is gemaakt over stuk nummer 17 450 heeft betrekking op de rapportage als bedoeld in het achtste lid. Bedrieg ik mij niet, dan was de opmerking afkomstig van de heer Koning. Het verheugt mij dat de nieuwe formulering van het achtste lid de instemming had. Bij de modernisering van de Grondwet dient mijns inziens ook het taalkundige aspect een rol te spelen. 'De Regering doet verslag' acht ik uit dat oogpunt gezien beter dan 'de Regering doet verslag geven'. Enig verschil in betekenis tussen beide formuleringen kan ik niet zien.

Het meeste dat over dit ontwerp is gezegd, heeft betrekking op de plaatsing van het artikel in de Grondwet. Daarover is gesproken door de heren Van der Sande, Leerling, Schutte, Patijn en Van Dis en door mevrouw Wessel. De heer Van der Sande heeft daarover zelfs, bedrieg ik mij niet, een amendement ingediend.

Over dit ontwerp wil ik twee opmerkingen maken. In de eerste plaats is plaatsing tussen de klassieke en de sociale grondrechten wellicht toch problematischer dan zo op het eerste gezicht lijkt. Waar immers ligt precies die grens? Verdedigd kan worden dat die grens dwars door artikel 1.17 heenloopt. In dat artikel staat namelijk: 'Ieder kan zich in rechte en in administratief beroep doen bijstaan.' Deze formulering doet nogal klassiek aan. Het tweede lid 'De wet stelt regels omtrent het verlenen van rechtsbijstand aan minder-draagkrachtigen.' doet weer meer als een sociaal grondrecht aan.

In het amendement van de heer Van der Sande wordt gekozen voor plaatsing na artikel 1.17.

In de tweede plaats brengt de Grondwet zelf geen scheiding aan tussen klassieke en sociale grondrechten. Ik zeg dat ook met het oog op de opmerking van de heer Koning die graag van de Regering wilde vernemen of het onderwijsartikel nu een klassiek dan wel een sociaal grondrecht zou inhouden. De Regering kan in artikel 208 elementen van beide grondrechten ontwaren.

Het eerste hoofdstuk van de Grondwet handelt over grondrechten in het algemeen, dat wil zeggen zowel

Rood

over klassieke als over sociale. De keus voor het plaatsen van het onderwijsartikel binnen dit hoofdstuk – en daarom gaat het steeds, want wij spreken niet over een andere plaats dan in hoofdstuk 1 – kan mijns inziens dan ook eerder op pragmatische dan op principiële gronden geschieden. Ik vind er dan ook wel wat voor te zeggen, het onderwijsartikel ter wille van de leesbaarheid aan het slot van het hoofdstuk te plaatsen. Er is dan ook een aansluiting met artikel 1.21 dat handelt over het scheppen van voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing.

Zoals ik echter al heb gezegd, is plaatsing van het onderwijsartikel in hoofdstuk 1 geen principiële kwestie. Ik wil er hier ook geen principiële kwestie van maken. Ik laat het oordeel over het amendement van de heer Van der Sanden die een duidelijke voorkeur heeft voor plaatsing na artikel 1.17, dan ook gaarne over aan de Kamer.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom aan het ontwerp stuk nummer 17451. Mevrouw Wessel en de heer Patijn hebben nog eens hun teleurstelling uitgesproken over de verwerping van eerdere herzieningsvoorstellen over het voorzitterschap van de verenigde vergadering. Mag ik zeggen dat ik begrip heb voor die teleurstelling, maar dat ik het bij het uitspreken van dat begrip ook verder wil laten?

Ik hoop dat de Kamer van haar kant daar weer begrip voor zou kunnen opbrengen. In de gegeven situatie, gezien de uitspraak van beide Kamers hierover, is aanpassing onvermijdelijk. Over stuk nummer 17451 heb ik verder niets meer te zeggen. Dit is niet het geval met het ontwerp dat zich heeft mogen verheugen in de aandacht van de meeste afgevaardigden die aan het woord zijn geweest, namelijk stuk nummer 17452 over aanpassingswetgeving defensie.

Ik ben de Kamer erkentelijk voor het feit dat in het verslag bij het ontwerp gedetailleerde vragen zijn gesteld over de betekenis van de bepaling in artikel 68, eerste lid: 'De Koning heeft het oppergezag over de krijgsmacht'. Doordat de Kamer daarnaar heeft gevraagd, is de Regering de gelegenheid geboden in de nota naar aanleiding van het verslag een volledig samenvattend overzicht te geven van de terminologie omtrent 'de Koning' zowel in de bestaande als in de herziene Grondwet. Voorts kon op deze wijze de betekenis van artikel 68, eerste lid heel duidelijk in het licht worden gesteld.

Deze bepaling drukt uit dat de politieke leiding over de krijgsmacht bij de Regering en bij niemand anders berust. Uit het gehele omvangrijke proces van de grondwetsherziening blijkt met hoeveel zorg en precisie de terminologie omtrent 'de Koning' in de herziene Grondwet is gekozen. Het proces van grondwetsherziening wordt nu – ik heb dat in mijn inleiding gezegd – afgesloten met enige technische aanpassingen van in de wijzigingen onveranderd gebleven bepalingen op basis van artikel IX uit de Grondwet.

Ik hecht eraan reeds nu met nadruk te zeggen, dat naar het oordeel van de Regering de grondwetgever onder zijn eigen maat zou blijven als hij bij het einde van de rit de steeds betoonde zorg en precisie inzake de terminologie omtrent 'de Koning' ineens zou loslaten door de term 'Koning' in artikel 68, eerste lid, te handhaven. Het zou mij overigens een lief ding waard geweest zijn als ik na die constatering onverkort het vertrouwen zou kunnen uitspreken dat de Kamer het standpunt van de Regering dat de term 'Koning' in artikel 68, eerste lid, hier vervangen dient te worden door de term 'Regering' zou delen.

Na hetgeen door de fracties van het CDA, de VVD, de RPF, de SGP en het GPV in eerste termijn naar voren is gebracht, en gegeven het feit dat er een amendement ter tafel ligt dat dwars tegen het regeringsvoorstel en het advies van de Raad van State ingaat, moet ik tot mijn spijt vaststellen dat een deel van deze Kamer nog niet van de juistheid van dit aanpassingsontwerp is overtuigd. Ik noteer overigens met erkentelijkheid dat de fracties van de PvdA en D'66 het regeringsvoorstel ondersteunen omdat zij dit staatsrechtelijk juist achten.

Ik ben dit onderdeel van mijn betoog begonnen met te zeggen 'het ware mij een lief ding waard geweest'. Ik voeg daaraan nog toe dat ik had gehoopt dat het de grondwetgever in dit laatste stadium van de herziening, waarbij het om een louter technische aanpassing en vernummering van een beperkt aantal ongewijzigd gebleven artikelen in de Grondwet gaat, zou zijn gegeven dat ontwerp zonder al te veel problemen aangenomen te zien.

Ik kan mij nog geprononceerder uitdrukken, wat meer op zijn plaats is. Ik had het niet alleen gehoopt, de Regering had ook niet anders verwacht en wel om twee separate redenen.

Het gaat hier allereerst om een toepassing van artikel IX uit de Grondwet, dat speciaal met het oog op een algehele grondwetsherziening in 1972 in de Grondwet is opgenomen. Bij gewone wet, die wel een tweederde meerderheid nodig heeft, kunnen dan technische onvolkomenheden worden gladgestreken die na de algehele herziening door de verwerping van wetsvoorstellen zouden kunnen resten. Het additionele artikel IX is niet geschreven om grondwettelijk controversiële zaken alsnog tot een oplossing te brengen. Het gaat er alleen om dat over 'technicalities' niet lang behoeft te worden gediscussieerd.

De Regering heeft er geen enkele behoefte aan, harerzijds de zin en de strekking van artikel IX op te rekken door in de aanpassingswetgeving elementen te brengen die er oorzaak van zouden kunnen zijn, dat de discussie over die ontwerpen in het principiële vlak zou moeten worden getrokken. De Regering heeft dat dan ook niet gedaan. De vervanging van de term 'Koning' in artikel 68, lid 1, door de term 'Regering' in het voor ons liggende ontwerp betekent niets anders dan de verwoording in de terminologie van de herziene Grondwet van hetgeen nu al in artikel 68, lid 1, staat.

Onder 'Koning' in artikel 68, lid 1, wordt 'Regering' verstaan in de interpretatie die daaraan onder de bestaande Grondwet wordt gegeven. Daarover zijn de geachte afgevaardigde de heer van der Sanden en ik het geheel eens, als ik hem goed heb begrepen. Aangezien bij de wijzigingen de term 'Koning' op een andere manier op andere plaatsen in de Grondwet is terechtgekomen, spreekt het vanzelf dat de grondwetgever zijn taak zou verzaken als hij niet een dergelijke aanpassing hier ook te weeg bracht. Tot de heer Schutte kan ik zeggen dat hierdoor inhoudelijk niets verandert.

De Regering zegt dat niet alleen. Zij kan zich hierin gesteund weten door het advies van de Raad van State, welk college in zijn advies stelt dat de vervanging van de term 'Koning' door 'Regering' noodzakelijk is. Ik beklemtoon het woord 'noodzakelijk', hetgeen ook de Raad van State doet. Het is de Kamer meer dan afdoende bekend dat een college als de Raad van State waarachtig niet lichtvaardig oordeelt over terminologische kwesties in de Grondwet. Dit is overigens een louter technische aanpassing waarover naar het

oordeel van de Regering verschil van mening niet behoeft te bestaan. Dit is een argument op grond waarvan de Regering niet zou hebben hoeven te verwachten dat de Kamer – om het in huis-tuin- en keukennederlands te zeggen – over dit ontwerp dreigt moeilijk te doen.

Er is nog een tweede argument. De Regering behoeft op geen enkele wijze te verwachten dat in de Staten-Generaal inhoudelijke bezwaren bij een aantal fracties tegen deze technische aanpassingen zouden rijzen. Ik wil dit specificeren, waarbij ik een ogenblik moet teruggrijpen op de gang van zaken bij het grondwetsontwerp tot wijziging van de bepalingen van de defensie. De essentie van dat ontwerp, dat in beide Kamers aan de orde is geweest, betrof het voorstel om de krijgsmacht en het oppergezag van de Koning daarover niet meer in de Grondwet te vermelden.

Het argument daarvoor was, dat de krijgsmacht staatsrechtelijk gezien geen bijzondere plaats inneemt in de Grondwet, evenmin als bij voorbeeld de buitenlandse dienst die geen grondwettelijke vermelding vindt. Dat was de motivering van het regeringsvoorstel. De vermelding zou alleen noodzakelijk zijn als de krijgsmacht in het geheel van onze constitutie een bijzondere plaats innam, bij voorbeeld doordat het gezag daarover zou afwijken van de normale verhouding. Dergelijke verhoudingen brengen mee dat alle apparaten die de overheid ter beschikking staan voor de uitvoering van haar taken ondergeschikt zijn aan de Regering.

Dat voorstel nu is in deze Kamer met nagenoeg algemene stemmen aanvaard. Bij nalezing van de desbetreffende Handelingen heb ik met name kunnen constateren dat de fracties van het CDA en van de VVD in hun geheel vóór dat wetsontwerp hebben gestemd. Ik moet bekennen dat het bij de Regering op zijn minst genomen merkwaardig overkomt dat er nu bij fracties die destijds van oordeel waren dat er staatsrechtelijk gezien bij de krijgsmacht en het oppergezag daarover niets bijzonders aan de hand was, diverse argumenten naar voren komen die ertoe zouden moeten leiden om nu ineens de term 'Koning' in artikel 68, eerste lid, te handhaven. Als die fracties consequent zijn, zouden zij naar de mening van de Regering moeten instemmen met de vervanging van de genoemde term op de wijze als voorgesteld.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik denk toch dat de Minister dat nader zal moeten toelichten. Ik heb in mijn betoog daar uiteraard niet over gesproken, omdat een nieuwe formulering van een nieuw artikel niet aan de orde is. De standpuntbepaling die deze fractie in eerste lezing heeft ingenomen, is volstrekt 'overruled' door de besluitvorming in de Eerste Kamer. Daardoor zitten wij nu voor een aanpassing, die niet anders kan en mag zijn dan een zuiver technische, zoals de Minister ons heeft voorggehouden. Standpuntbepalingen van deze Kamer of van fracties uit deze Kamer bij de behandeling in eerste lezing doen niet meer ter zake door de besluitvorming die in de Eerste Kamer in eerste lezing heeft plaatsgevonden.

Minister **Rood**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij voorstellen dat het de heer Van der Sanden onwelkom is dat ik herinner aan het stemgedrag van zijn fractie bij het indienen van het wetsontwerp. Als de heer Van der Sanden mij daartoe de gelegenheid wil bieden, zal ik gedetailleerd terugkomen op wat er in de Eerste Kamer wel en niet gebeurd is. Wat ik hier heb gezegd is, dat de Regering een voorstel had gedaan om de bepalingen over de krijgsmacht uit de Grondwet te doen verdwijnen en daarmee ook het oppergezag van de Koning daarover, met als argument dat er staatsrechtelijk geen reden is om voor de krijgsmacht een aparte behandeling in de Grondwet op te nemen. Met die redegeving hebben de beide genoemde fracties zich zonder uitzondering akkoord verklaard. Ik ben pas aan het begin van mijn betoog en heb alleen aan het verleden herinnerd.

Dat valt bij de heer Van der Sanden niet geheel in vruchtbare aarde, maar dat is op zich zelf niet oninvoelbaar. Ik kom op de rest van de behandeling van het ontwerp, dus ook op hetgeen er in de Eerste Kamer is gebeurd en wat daardoor een houding zou kunnen zijn van fracties in deze Kamer, nog terug. Aangezien ik de heer Van der Sanden maar bij de interruptiemicrofoon zie blijven staan, zeg ik nu reeds dat als deze Kamers op voorstel van de Regering akkoord gegaan zijn met het in de Grondwet duidelijk uit elkaar houden van de betekenis van de term 'Koning' en de heer Van der Sanden en ik het eens zijn over de betekenis van artikel 68, eerste lid, dus dat dit de Regering is, dan een extra redegeving nodig is, om desondanks in artikel 68, eerste

lid, nu de Koning te handhaven, aangezien de Koning in die zin een andere betekenis heeft gekregen.

Nu zou dat nog denkbaar zijn, als men zou menen, dat er voor de krijgsmacht en het oppergezag daarover een aparte positie in de Grondwet nodig is. Ik heb eraan herinnerd dat beide fracties met de Regering van mening waren – en naar ik aanneem, nog zijn – dat een dergelijke aparte behandeling in de Grondwet niet nodig is.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Ik zal snel van deze plaats verdwijnen om ook de Minister welgevallig te zijn.

Ik heb alleen maar duidelijk willen maken, dat wij niet inhoudelijk bezig zijn en dat de argumenten, die hetzij hier, hetzij in de Eerste Kamer voor of tegen een bepaald wetsontwerp zijn gebruikt, niet meer relevant zijn. Wij hebben uitsluitend te maken met het feit, dat de Eerste Kamer een wetsontwerp heeft verworpen. Over de gevolgen van die verwerping – om welke motieven dan ook – moeten wij ons in dit debat beraden.

Minister **Rood**: Mijnheer de Voorzitter! Als genoemde fracties consequent zijn, dan zouden zij in de ogen van de Regering moeten instemmen met de voorgestelde wijziging. Waarom? Omdat in de nieuwe Grondwet de enige manier om aan te geven, dat het in artikel 68, eerste lid niet gaat om de Koning persoonlijk, noch om concrete handelingen van de Koning als onderdeel van de Regering, maar om de regeerfunctie in meer algemene zin, is door te spreken over de Regering. Door thans aan te dringen op handhaving van de term 'Koning' worden er elementen in de discussie gebracht, die een betekenis in artikel 68, lid 1 gaan leggen die er naar geldend staatsrecht niet in gezocht kan worden en die bij de behandeling indertijd ook door de fractie van het CDA of die van de VVD niet in zijn gelegd.

Ook na de verwerping door de Eerste Kamer van het grondwetsontwerp inzake de verdediging was er geen enkele aanleiding voor de Regering om te veronderstellen, dat de wijziging van het woord 'Koning' in regering bij dit ontwerp op moeilijkheden zou kunnen stuiten. Als men nog eens kennis neemt van de argumenten, die in de Eerste Kamer tegen het toenmalige ontwerp zijn aangevoerd, dan is de conclusie, dat de Eerste Kamer het bezwaarlijk vond om een aantal redenen de krijgsmacht als zodanig uit de Grondwet te schrappen.

Ik zeg dit ook aan het adres van de geachte afgevaardigde de heer Schutte, die de Regering toch min of meer – eerder meer dan min – verweet, dat zij via een aanpassingsontwerp probeert te bereiken wat bij een normaal ontwerp niet bereikt zou zijn. In de Eerste Kamer was het argument niet, dat het oppergezag van de Koning in diezelfde terminologie moest worden gehandhaafd. Ik wijs er in dat verband op, dat bij de grondwetsherziening in tweede lezing een motie van de heer Feij, ertoe strekkende dat op het stuk van artikel 68, eerste lid in het kader van de aanpassingswetgeving juist geen verandering zou worden aangebracht, is verworpen.

Ik meen dat met het vorengezegde duidelijk is aangetoond dat de Regering niet anders had kunnen of hoeven te verwachten dan dat dit wetsontwerp op een voorspoedige wijze door de Kamer zou worden behandeld. Het eerste teken, dat erop ging duiden dat bij sommige fracties aarzelingen bestonden, is te vinden in het verslag over het aanpassingsontwerp. In dat verslag zijn een heleboel vragen gesteld over de terminologie in de herziene Grondwet wat betreft het woord 'Koning'.

Voorts werd het oordeel van de Regering gevraagd over een aantal stellingen van het werkomité Grondwetsherziening 1980. Het laatste zou eigenlijk als overbodig moeten worden beschouwd in de Tweede Kamer, omdat de stellingen van dat comité al bij de behandeling van het Grondwetswijzigingsontwerp zelf volledig bekend waren. Die stellingen zijn toen door de Regering, maar wat in dit verband relevanter is, ook door deze Kamer zonder meer van de hand gewezen als niet passend in ons staatsbestel.

Niettemin hebben wij op wens van enige fracties in de nota naar aanleiding van het verslag over dit aanpassingsontwerp nog eens gemotiveerd die stellingen afgewezen. Ik ben erkentelijk voor de opmerkingen van de afgevaardigden, die de Regering daarvoor hebben bedankt.

Desondanks kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat, mocht het zo zijn dat in dit Huis niet de vereiste meerderheid wordt gevonden, hetgeen de Regering niet wil aannemen, een dergelijke veranderde waardering overwegend te wijten moet zijn aan een thans bij de fracties bestaande waardering voor de argumenten van het genoemde

werkcomité. Die argumenten maakt de Regering niet graag tot de hare.

Ik moet wel tot die conclusie komen, omdat, zoals uit de nota naar aanleiding van het verslag blijkt, een rationele argumentatie om eventueel tegen dit wetsontwerp te stemmen niet gevonden kan worden in de omstandigheid dat artikel 68, eerste lid, gaat spreken van 'de regering' in plaats van 'de Koning'. Integendeel, het staat staatsrechtelijk en in bredere zin juridisch onomstotelijk vast dat de term 'Koning' in dat artikel, zoals het ook nu luidt, betekent: regering. Dan moet dit ook in de nieuwe terminologie, waarin wij telkens waar 'Koning' stond en 'regering' bedoeld werd 'regering' zijn gaan schrijven, gewijzigd worden. Wie hier niet aanpast, wijzigd de Grondwet inhoudelijk.

Diegene maakt ervan, dat er inhoudelijk niet meer staat dat de regering het oppergezag heeft, maar dat de Koning in persoon dat oppergezag heeft. Ik heb al gezegd dat de Regering met dit aanpassingsontwerp beoogt strikt te blijven binnen de regels die in artikel IX zijn te vinden. De geachte afgevaardigden die zich daarmee niet kunnen verenigen, houd ik met nadruk voor dat wat zij doen zich in onze ogen niet verdraagt met een dergelijke aanpassing.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! De Minister stelt dat het niet aanpassen van de tekst van artikel 68 zou leiden tot de conclusie dat daarin moet worden gelezen 'de Koning persoonlijk'. Wil hij die conclusie nogeens onderbouwen?

Minister **Rood**: Mijnheer de Voorzitter! Dat wil ik doen. Ik kom direct op de argumenten van het werkomité. Ik heb al min of meer verraden dat ik althans bij een aantal fracties – niet in het bijzonder de fractie van de heer Schutte – gedacht heb dat een verandering van opvatting wel eens zou kunnen liggen in een veranderde waardering van de argumenten van het werkomité. Ik kom hier direct op terug.

De Regering zou het buitengewoon betreuren, als dit Huis geneigd zou zijn, artikel 68, lid 1 voorlopig niet aan te passen. Het zal tevens duidelijk zijn dat de Regering de betrokken fracties met grote nadruk in overweging geeft, zich op dat punt nog eens te beraden. Ik zou het op prijs stellen, als bij dit beraad de Kamer in ernstige overweging wil nemen hetgeen ook door mijn ambtgenoot van Defensie en de regeringscommissaris voor de grondwetsherziening te berde zal

worden gebracht naast hetgeen in de parlementaire stukken reeds staat en door mij nog zal worden gezegd.

Ik zal mijn betoog verder opbouwen naar aanleiding van concrete vragen van de zijde van de Kamer. Daarbij zal ik een juridische toetsing uitvoeren van de stellingen van het werkomité, zoals die nogmaals zijn verwoord in een recente brief aan de Kamer, waarin onder andere commentaar op de nota naar aanleiding van het verslag wordt geleverd. Ik voel mij daartoe verplicht, niet omdat zoals een van de geachte afgevaardigden wel heeft gezegd maar naar ik hoop niet heeft bedoeld, de Regering erop uit zou zijn om argumenten van anderen – daarbij werd gedacht aan het werkomité – te ridiculiseren en deze vervolgens te attaqueren. Dat is de houding van de Regering niet; dat is de houding van deze Ministers en de regeringscommissaris niet. Wij vinden de argumenten in het werkomité zeker niet ridicuul. Dat neemt niet weg dat ik het mijn plicht acht de Kamer te zeggen, dat ik de stellingen van het werkomité wel schadelijk acht voor de werking van de Grondwet.

Ik kom thans tot de stellingen van het werkomité en zal dan ook ingaan op de interruptie van de heer Schutte. In de eerste plaats wil ik iets zeggen over de bevoegdheden van het militair gezag. Het comité stelt dat tijdens de staat van oorlog of de staat van beleg het militair gezag bevoegdheden krijgt die de bestaande staatsorde van wetgevende, bestuurlijke en rechterlijke macht, alsmede de grondrechten van de burgers wezenlijk kunnen veranderen. Daarom – aldus het werkomité – dient het militaire gezag zijn legitimatie uiteindelijk te ontvangen van het staatshoofd, omdat dat tevens is belast, aldus het comité, met het oppergezag over de krijgsmacht. Met respect: het comité maakt hierbij twee ernstige gedachtenfouten. Voordat ik deze fouten noem, wijs ik erop dat wij in een democratie niet duidelijk genoeg kunnen zijn ten aanzien van de vraag, wie het gezag over de krijgsmacht heeft en aan wie de krijgsmacht zijn *raison d'être* ontleent.

Volgens de Grondwet en de desbetreffende wet heeft het militair gezag nimmer de bevoegdheid om inbreuk te maken op bevoegdheden van wetgeving en bestuur van de centrale overheid en helemaal niet op die van de rechterlijke macht. Dat is onder de bestaande Grondwet zo en dat is heel nadrukkelijk vastgelegd in het wetsontwerp inzake de uitzonde-

Rood

ringstoestand. Bij dat inmiddels door de grondwetgever aanvaarde wetsontwerp is met algemene instemming van deze Kamer vastgesteld dat het militair gezag een ambtelijk apparaat is, ondergeschikt aan de regering.

Dat apparaat mag in bepaalde, zeer nauwkeurig omschreven gevallen onder aanwijzing van de Regering afwijken van enige grondrechten en van grondwettelijke bevoegdheden van lagere lichamen. Ik zeg uitdrukkelijk 'onder aanwijzing van de Regering'.

De tweede gedachtefout is dat instelling van het militair gezag iets van doen heeft met het oppergezag van de Koning over de krijgsmacht. Het militair gezag wordt gebaseerd op het grondwetsartikel inzake de uitzonderingstoestand en vindt daarin zijn legitimatie en nergens anders. Dat het werkcomité de legitimatie van het militair gezag uiteindelijk in het staatshoofd zoekt, is mogelijk emotioneel invoelbaar, maar staatsrechtelijk – ik kan niet anders dan duidelijk zijn – berust die stelling op niets.

Een volgend argument is dat de Koning onschendbaar blijft. Volgens de stelling van het werkcomité doet de constructie die het zich voorstelt voor het militair gezag niet af aan de koninklijke onschendbaarheid en aan de ministeriële verantwoordelijkheid. Het comité ziet daarbij wel een bepaalde accentverschuiving naar de Koning toe. In de visie van het werkcomité op de relatie tussen de Koning, de krijgsmacht en het militair gezag loopt de onschendbaarheid van de Koning, die dan immers rechtstreeks instructies zou geven aan de krijgsmacht, op zijn minst gevaar, als zij al niet illusoir wordt.

Voorts werd de motivatie van de krijgsmacht als argument aangevoerd. Het werkcomité stelt op zich zelf terecht dat een goede motivatie voor de leden van de krijgsmacht onmisbaar is. Ik hoef niet te zeggen dat de Regering het daarmee uiteraard geheel eens is. Ik wijs er echter aanstonds op dat de bepaling van artikel 68, eerste lid, een bevoegdheid en niet een motiveringsbepaling is. Noch uit de tekst van het artikel, noch uit de geschiedenis van de totstandkoming daarvan, valt een argument te putten voor de stelling dat die bepaling in de Grondwet zou zijn opgenomen om de krijgsmacht te motiveren. Ik heb er ernstig bezwaar tegen dat dit artikel zo uit zijn verband wordt gerukt, dat de schijn wordt gewekt dat de Regering door de door haar voorgestelde noodzakelijke

technische aanpassing de motivatie van de krijgsmacht zou ondermijnen.

Als ik de brief van het werkcomité goed lees, dan zegt het comité eigenlijk aan deze Kamer: als in artikel 68, lid 1, de woorden 'de Koning' vervangen worden door 'de Regering', zal Nederland in oorlogstoestand onverdedigbaar zijn. Ik moet in gemoede zeggen dat de Regering voor dat soort argumenten buitengewoon weinig begrip kan opbrengen, net zo goed als ik toch op zijn minst genomen buitengewoon veel moeite heb met argumenten die in eerste termijn naar voren zijn gekomen en waarin gezegd wordt dat de Regering uitsluitend formeel-juridische argumenten hanteert.

Uit de mond van een afgevaardigde die bij herhaling ook tegen deze Minister heeft gezegd dat het zijn taak is krachtens de door hem afgelegde eed of belofte de Grondwet na te leven, is dit op zijn minst genomen een merkwaaardige stelling. Maar laat hij niet denken dat de emotie in deze zaak uitsluitend en alleen aan de kant van het werkcomité is te vinden. Hoewel de Regering een aanpassingsontwerp aan de Kamer voorlegt, zouden argumenten die dit aanpassingsontwerp het karakter dreigen te geven van een inhoudelijke verandering van wezenlijke bevoegdheden in onze Grondwet, grote bezwaren, ook emotionele, bij de Regering oproepen.

Ik wil verder niet ingaan op de vele opmerkingen die het werkcomité maakt over de terminologie inzake de Koning in het algemeen in de nieuwe Grondwet en ook niet op de terminologie in artikel 68, eerste lid in het bijzonder. De regeringscommissaris met zijn grote ervaring en lange staat van dienst, in het bijzonder bij deze langdurige grondwetsherziening, zal straks de staatsrechtelijke puntjes op de i zetten. Wel wil ik in het algemeen opmerken, dat het werkcomité naar mijn oordeel deze zaak helaas niet voldoende heeft doordacht en begrepen.

Dat blijkt bij voorbeeld uit het feit dat een beroep wordt gedaan op de mening van de hoogleraren Jeukens en inmiddels wijlen Duynstee. Het is bekend dat die hoogleraren tegen de voorstellen waren die de Regering heeft gedaan tot wijziging van de Grondwet. Zij waren met name tegen de voorstellen om de terminologie ter zake de Koning te wijzigen zoals bij de grondwetswijziging is gebeurd. Deze beide hoogleraren stonden een andere terminologie voor, die echter door beide Kamers niet is aanvaard.

De voorstellen van de Regering zijn aanvaard.

Met respect voor de mening van deze staatsrechtgeleerden, dat de Kamer bij mij absoluut aanwezig mag achten, kunnen hun inzichten nu niet meer bij de onderhavige aanpassing aan een door de Kamer aanvaarde terminologie een rol spelen. In het 'huis-, tuin- en keuken-Nederlands' van de Haagse politiek heet dat een gepasseerd station.

In de nieuwe Grondwet is in een zeer afgewogen besluitvormingsproces beslist over de terminologie inzake de Koning. Het gaat bij artikel 68, eerste lid, om een aanpassing daaraan. Ik heb mij een ogenblik voorgesteld hoe een hoogleraar in het staatsrecht in de toekomst juridische studenten zal moeten uitleggen hoe het begrip 'de Koning' in de Grondwet is bedoeld, als de bezwaren van de geachte afgevaardigden zouden worden gehonoreerd en in artikel 68, eerste lid, 'de Koning' blijft staan.

Nadat deze hoogleraar heeft uiteengezet dat met 'de Koning' de persoon van de Koning bedoeld kan zijn in bepaalde bepalingen en dat bij bepaalde andere bepalingen is bedoeld op een gedeelte van de Regering, namelijk dat deel dat de Koning in de Regering uitmaakt, zal hij gekomen bij artikel 68, eerste lid, naar ik vrees, moeten zeggen 'daar staat iets wat er niet staat. Begrijpen doe ik het ook niet, maar lees de Handelingen van de Tweede Kamer nog maar eens na'.

Ik kom toe aan het optreden van de krijgsmacht in internationaal verband. Naar het oordeel van het werkcomité vertegenwoordigt de Koning in eerste instantie het Koninkrijk naar buiten. Dat zou in het bijzonder gelden wanneer de krijgsmacht optreedt in tijden van crisis en oorlog. Daarom zou de term 'de Koning' moeten blijven bestaan in de betrokken wetsbepaling. Als argument bij die stelling beroept het comité zich zelfs op de Regering, die tijdens de parlementaire behandeling van het wetsontwerp inzake de buitenlandse betrekkingen heeft verklaard dat de Koning in eerste instantie het Koninkrijk naar buiten vertegenwoordigt.

De Koning als staatshoofd vertegenwoordigt inderdaad het Koninkrijk naar buiten. Ik denk hierbij aan het in ontvangst nemen van geloofsbriefjes, staatsbezoeken enzovoorts. Die functie van de Koning is in ons constitutionele bestel zo vanzelfsprekend dat de huidige en herziene Grondwet hierover zwijgen.

Waar de nieuwe Grondwet niet over zwijgt, is bij voor beeld het bevorderen van de internationale rechtsorde. Artikel 5.2.0. bepaalt uitdrukkelijk dat de regering de internationale rechtsorde bevordert. Op dit terrein is het werkcomité derhalve buiten de orde. Dat is nog meer het geval als het comité in het kader van artikel 68 in crisistijd een accentverschuiving naar de Koning ziet.

Ik kan niet duidelijk genoeg tegen de Kamer zeggen, dat wij gelukkig leven in een parlementaire democratie, waarin men zich afvraagt of wij bij het spreken over een bepaling als deze niet vrezen voor zaken die nooit kunnen opdagen. Wij maken echter grondwetsbepalingen voor gevallen die wij niet kunnen voorzien; ook – helaas – voor tijden van crisis, oorlog, vijandelijke bezetting of soortgelijke catastrofale gebeurtenissen.

Eén ding is echter duidelijk: ook in dat soort situaties wordt het defensiebeleid gevoerd door de regering en door niemand anders. Het neigen naar een persoonlijk optredende Koning, weliswaar onder een ministeriële verantwoordelijkheid, is grondwettelijk uit den boze. De rol die een Koning de facto als deel van de regering kan spelen, moet hier verder onbesproken blijven. Naar goed constitutioneel gebruik gaat dat om het geheim binnen de Kroon.

Ik zou mijn betoog in eerste termijn willen afronden, mijnheer de Voorzitter, maar ik hoop dat u begrijpt dat ik wat langer aandacht besteed aan deze kwestie, omdat die de Regering buitengewoon hoog zit. Dezerzijds is in de aanvang gezegd dat de Regering zich niet aan de indruk kan onttrekken dat de aarzelingen bij sommige fracties tegen dit wetsontwerp, niet in de eerste plaats worden ingegeven door de gedachte dat het voorstel van de Regering niet zou kloppen met de terminologie van de nieuwe Grondwet. Het lijkt vooral te gaan, aldus is mijn taxatie, om een afweging van enerzijds de wenselijkheid van een consequent doorgevoerde terminologie en anderzijds om, wat ik noem, staatkundige weging van bezwaren die van buiten tegen het wetsontwerp zijn ingebracht. Ik geef de Kamer ernstig in overweging, het wetsontwerp te aanvaarden.

Hoe men het ook keert of wendt, bij handhaving van de term 'Koning' in deze bepaling van de Grondwet, komt men bij de interpretatie van het artikel – al zou dat niet de bedoeling van de

Kamer zijn – op het verkeerde voetspoor van het werkcomité terecht. De term 'Koning' in het bewuste artikel, opgenomen in de nieuwe Grondwet, zou een volstrekt verkeerde strekking krijgen, namelijk die van de persoonlijke koning. Zoals ik zo juist heb gezegd: wie hier niet aanpast, wijzigt inhoudelijk.

Ieder mogelijk voorstel in deze richting moet de Regering met grote klem ontraden. Ik voeg eraan toe dat het ook geen aangewezen weg zou zijn, die terminologische kwestie maar te laten rusten tot een eventueel volgende grondwetsherziening. Dat zou getuigen van een onjuiste opvatting van artikel IX, dat juist voor aangelegenheden als de onderhavige, 10 jaar geleden in de Grondwet is opgenomen.

Ik wil nog een drietal opmerkingen maken naar aanleiding van interventies van kamerleden in eerste termijn over dit ontwerp.

De heer Van der Sanden zegt: de Regering zegt nu wel dat er een verschil in betekenis ontstaat bij gebruik van het woord 'Koning' als dit niet wordt aangepast maar zij heeft bij een ander ontwerp, namelijk dat over een onderwijsartikel, bij de delegatiebepalingen zelf gesproken over de verschillende betekenissen daarvan. Ik attendeer de geachte afgevaardigde erop dat die verschillende delegatiebepalingen op verschillende soorten delegaties betrekking hebben. Het argument dat onder 'Koning' dus ook wel een variëteit van begrippen zou kunnen worden verstaan, kan – met respect voor de geachte afgevaardigde – hier dus niet opgaan.

In antwoord op een vraag van de heer Schutte en misschien meteen in antwoord op zijn interventie, deel ik mee dat het onderscheid tussen de functie van de Koning als staatshoofd en als deel van de regering, zoals dit is aangebracht in de nota naar aanleiding van het verslag, nodig is en ook juist. Anders dan de heer Schutte stelt, worden wetsontwerpen niet door of vanwege de Koning als staatshoofd ingediend maar door of vanwege de Koning als deel van de Regering.

Dat blijkt heel duidelijk uit artikel 5.1.1, waarin wordt bepaald dat de vaststelling van wetten geschiedt door de Regering en de Staten-Generaal gezamenlijk. Hetzelfde geldt voor het door de heer Schutte genoemde artikel 5.1.7, dat handelt over de bekrachtiging van wetten. Ook wanneer de Koning de Troonrede uitspreekt, doet hij dat als deel van de regering.

Immers, over het door de regering te voeren beleid geeft dat deel van de regering dat de Koning is, een uiteenzetting. In het algemeen kan men het aldus stellen: wanneer de Grondwet buiten de bepalingen waar het typisch om de persoon van de Koning gaat, zoals erfopvolging, regentschap, en inkomen, van 'de Koning' spreekt, dan gaat het om handelingen van de Koning als deel van de regering.

Buiten de Grondwet geldt dit trouwens ook voor andere wetten. De geachte afgevaardigde heeft artikel 20 van de Wet op de Raad van State en artikel 10 van de Comptabiliteitswet genoemd. Ook daarin wordt in de woorden 'door Ons' bedoeld op de regering. Het gaat om een adviesaanvraag door de Koning als deel van de regering nadat een voorstel het andere deel van de regering, te weten de Ministerraad, is gepasseerd. In het voorbeeld van artikel 10 van de Comptabiliteitswet gaat het eveneens om de Koning als deel daarvan.

Ten slotte kom ik op een opmerking – dit leek mij een soort 'parting shot' van de eerste termijn – van de heer Koning over door hem vermeende aanwezigheid van verschillen tussen de terminologie van het aanpassingsontwerp en het Statuut. Hij heeft daarbij teruggegrepen op het verslag dat ik zojuist heb voorgelezen, althans de nota naar aanleiding van het verslag van de Staten van de Nederlandse Antillen.

De Staten van de Nederlandse Antillen hebben in dat verslag gesproken over een vraagstuk dat al eerder in deze Kamer aan de orde is geweest en wel bij de mondelinge behandeling in eerste aanleg van de grondwetsherzieningsvoorstellen inzake het koninksschap; het was januari en februari 1981. Bij die gelegenheid heeft de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, de heer Wiegel – ik heb het al gezegd en herhaal het – op vragen van de heer Van der Sanden betoogd dat de Regering met de door haar voorgestelde terminologie bleef binnen de grenzen van het Statuut.

Dat geldt voor de artikelen van het Statuut die ik heb genoemd. Als een staatsrechtsoogleraar die aan studenten deze term uitlegt, zal hij zeggen dat in de huidige Grondwet aan het begrip 'de Koning' een viertal betekenissen is toe te kennen: 1. de Koning als persoon; 2. de Koning als een deel van de Regering en 3. de Koning als de Regering. Dit laatste punt kan echter worden uitgesplitst in 3.1 de

Rood

Nederlandse Regering en 3.2 de Rijksregering, de Nederlandse Regering aangevuld met de gevolmachtigd Minister van de Nederlandse Antillen.

Aan dat laatste punt wordt niets veranderd, wanneer wij niet meer lezen 'de Koning', maar 'de Regering'. Er wordt wel iets veranderd aan de eerste twee punten en daarom dient een aanpassing plaats te vinden. Als daar komt te staan 'de Regering', dan is dat in het overgrote deel van de gevallen de Regering, dès de Koning te zamen met de Nederlandse ministerraad en in bepaalde uitzonderlijke gevallen – waarbij de Kamerstukken een apart R-nummer dragen – is dat de Koning te zamen met de Rijksministerraad.

Minister Van Mierlo: Mijnheer de Voorzitter! Hoewel grondwetsdebatten mij doen watertanden, zal ik mij toch moeten beheersen en mijn bijdrage bescheiden doen zijn, gezien het feit dat de verdediging van een grondwetswijziging in allereerste instantie is opgedragen aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Hij bekijkt de materie vanuit die discipline. Mijn eerste verantwoordelijkheid is te zorgen dat, in en ook buiten de Grondwet, de krijgsmacht in Nederland kan functioneren. Het is vanuit die discipline en vanuit dat belang dat ik hier en daar iets toevoeg aan wat de Minister van Binnenlandse Zaken heeft gezegd. Het is mogelijk dat ik af en toe hetzelfde zeg als de Minister van Binnenlandse Zaken. Het is van belang, te constateren dat vanuit de twee disciplines tot dezelfde conclusies kan worden gekomen.

De heer Leerling heeft gevraagd waarom er geen overleg is gepleegd met de krijgsmacht. In antwoord daarop deel ik mee dat er indertijd wel overleg is gepleegd. In 1976 is door de Minister van Defensie de zaak doorgesproken met de toenmalige bevelhebbers. Het werkcomité bestond toen nog niet. Aan de piramidale top die de krijgsmacht kenmerkt, vertolkten de bevelhebbers de opvatting dat men geen bezwaar had tegen het veranderen van de passage met betrekking tot het oppergezag. Men drong wel sterk aan op het houden van de krijgsmacht in de Grondwet.

Mijn, niet mathematisch te bewijzen, stelling is dat als wij indertijd niet hadden voorgesteld om de krijgsmacht uit de Grondwet te halen en de

bepalingen ten aanzien van het oppergezag van de Koning te veranderen, waarbij alle mogelijke emoties loskwamen, naar alle waarschijnlijkheid het debat over dit punt niet gevoerd had behoeven te worden.

Dit zou het geval zijn geweest als indertijd zou zijn gezegd: wij vervangen overal 'Koning', in de constitutionele zin, door 'regering' en dit doen wij ook bij het oppergezag over de krijgsmacht. Dan zou naar alle waarschijnlijkheid de krijgsmacht het bezwaar niet hebben gemaakt.

Dat zo zijnde, is de vraag van de heer Van Dis, waarom er nu geen overleg is gepleegd, gemakkelijk te beantwoorden. Ook ik hang namelijk de stelling aan dat, nu de krijgsmacht wel in de Grondwet blijft staan, het alleen maar consequent is wanneer ter voorkoming van misverstanden de aanpassing plaatsvindt die nu wordt voorgesteld. Met andere woorden, bij mijn interpretatie had ik contact moeten opnemen met de bevelhebbers als ik het erbij zou hebben willen laten zitten.

Zoals in dit Huis bekend is, heeft ook het Werkcomité tijdens de eerste lezing van het grondwetsontwerp inzake de verdediging zijn bezwaren naar voren gebracht. Hier vonden deze bezwaren toen geen gehoor. Dit bleek uit het feit dat een kamerbrede meerderheid toen vóór het regeringsvoorstel was om de krijgsmacht niet meer in de Grondwet te vermelden. Dat dit in de Eerste Kamer destijds is stukgelopen, kan men uit overwegingen gebaseerd op de Grondwet betreunen.

Ik kan niet ontkennen dat er ook argumenten zijn om de krijgsmacht een plaats in de Grondwet te laten behouden, maar tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat er toen geen ramp is gebeurd. Zoals ik al zei: niemand zal immers willen ontkennen dat op een redelijke wijze ook voor de krijgsmacht een plaats is in te ruimen in de Grondwet, ook al is er nooit de behoefte gebleken om een plaats voor bij voorbeeld de politie in te ruimen.

Dit zo zijnde, moet natuurlijk wel de nodige prudentie worden betracht om geen 'faux pas' te maken. De wezenlijke functie van de vermelding van de krijgsmacht in de Grondwet is, dat het bevoegde gezag over die krijgsmacht daarmee wordt aangewezen. De huidige Grondwet doet dit door de Koning dat oppergezag te geven en dat vervangen wij nu door 'regering'. Hierdoor wordt adequaat tot uitdrukking gebracht dat de krijgsmacht geen zelfstandige macht is in de al zei, zoals

de rechterlijke macht, maar een macht die aan de Regering ondergeschikt is. Laat men deze concrete functie van artikel 68 los door daarin allerlei zaken te lezen die er niet staan, dan komt men op een verkeerd spoor en dat is mijns inziens het geval bij het adres van het Werkcomité.

Allereerst wil het Werkcomité de term 'Koning' gehandhaafd zien omdat de Koning duidelijk zichtbaar moet blijven. Als voorbeelden worden genoemd: de Koning die proclamaties uitvaardigt, werkbezoeken aflegt aan de krijgsmacht en televisietoespraken houdt. In volle ernst gesproken: omtrent dit alles zegt artikel 68 niets. Ik wijs er ook op dat met de aanpassing van dat artikel dus ook helemaal niets op dit punt verandert.

Vervolgens zegt het werkcomité dat de boven de partijen staande Koning het vaste punt is in de Regering. Daardoor is de Koning voor de militair de hoogste, overtuigende en bezielende kracht, dus de motivatie. Ik heb er geen enkele behoefte aan, oprecht gevoelde emoties te bruuskeren, maar hier moet toch ook de Minister van Defensie een aantekening bij maken. Ik moet erop wijzen dat het werkcomité niet van de grondwetgever mag eisen dat de hier geponeerde opvatting over de militaire motivatie in de Grondwet wordt neergelegd. Daarvoor dient de Grondwet niet.

De Regering zou het voorts niet gaarne voor haar rekening nemen, met een dergelijke interpretatie van artikel 68, eerste lid, de motivatie van de krijgsmacht in de moderne oorlogvoering te bevorderen. Die motivatie moet naar mijn stellige overtuiging gevonden worden in het feit dat de eventuele beslissing van de Regering om de krijgsmacht in te zetten op een moment dat zulks noodzakelijk wordt geacht, wordt geboden door de omstandigheden. Die beslissing is dan noodzakelijk ter verdediging van onze nationale belangen en zij moet dan allerwegen steun vinden bij de bevolking van ons land. Voor de betekenis die het werkcomité toekent aan artikel 68, eerste lid, is noch in het geschreven noch het ongeschreven staatsrecht ook maar één enkele grond te vinden.

Ik moet nog een stap verder gaan door te constateren dat het werkcomité, blijkens geest en strekking van de door hem ingediende stukken, een beeld geeft van de constitutionele Koning dat – op zijn zachtst gezegd – niet strookt met de staatkundige werkelijkheid. Er wordt een beeld geschetst van een persoonlijk hande-

lende en optredende Koning. Dat beeld wordt alleen gerelativeerd door de opmerking dat 'een en ander uiteraard blijft geschieden onder ministeriële verantwoordelijkheid'.

Dat is het beeld van de Koning die voor zijn persoonlijk genomen besluiten een verantwoordelijk minister moet zien te vinden. Dit beeld heeft nog enige tijd na 1848 doorgeleefd en het heeft gedeeltelijk – gaandeweg minder – overeenge-stemd met de staatkundige werkelijkheid. Dit beeld is echter nu al meer dan een eeuw echt weg. Zeker vanuit mijn positie breng ik heel duidelijk naar voren dat ik veel begrip heb voor de behoefte aan een bijzondere band die militairen hebben en natuurlijkerwijze voelen met leden van het Koninklijk Huis en in het bijzonder met de Koning.

De behoefte aan deze bijzondere hand is aangedragen door de geschiedenis van onze Westeuropese cultuur. Dat is begrijpelijk en er staat ook niets in de weg dat dit wordt voortgezet op de manieren die hiervoor bestaan. Dit krijgt ook zijn uitdrukking in de eed, de bijzondere ceremonies en de aandacht die het staatshoofd altijd in het bijzonder heeft gegeven aan de krijgsmacht; dat alles is niet zonder betekenis en het staat buiten kijf. Ook staat buiten kijf dat hierbij sprake is van een niet geringe uitwerking op het moreel. Dat is zeker zo waar als het waar is ten opzichte van de uitwerking van koninklijke belangstelling voor vele andere gebeurtenissen.

Naarmate die gebeurtenissen rampspoediger zijn, voelt men sterker de steun die kan uitgaan van koninklijke belangstelling en is de uitwerking op het moreel van slachtoffers en hulpverleners ook groter.

Dat deze rol van het staatshoofd zou berusten op of dient te worden vastgelegd in een grondwetsartikel, is echt een misverstand. De symbolische betekenis van deze handelingen kan blijven bestaan. De Grondwet is geen uitsteltkast van symbolen. De Grondwet is een bouwdoos van elementen. Met deze elementen kun je verschillende dingen doen. Zij vinden hun begripsmatige helderheid in de Grondwet. De Grondwet is het beschikbare, staatsrechtelijke materiaal waarin definities staan. Zo moet de Grondwet voor het functioneren van de krijgsmacht worden gezien.

De heer Van der Sanden vroeg of er sprake kon zijn van een misverstand. Het antwoord is: tot op heden niet.

Tot op heden kenden wij de term 'Koning' in verschillende betekenissen, ook als kabinet plus Koning, samen de Regering. Als wij deze term nu weghalen, maar voor die ene categorie laten bestaan, dan moet daarvoor een reden zijn. Het begrip 'Koning' moet in het verleden voor de ene categorie dan toch een andere betekenis hebben gehad dan voor de andere categorie. Als er gevraagd wordt, of er sprake kan zijn van misverstanden, moet mijn antwoord zijn: vanaf heden wel!

Als de heer Van der Sanden vraagt, wat de Regering doet met het bekendmaken van de Grondwet, dan is mijn vraag aan hem: hoe gaat hij zijn verhaal bekend maken? Tijdens het hele debat roept iedereen dat alles hetzelfde moet blijven. Maar als alles hetzelfde moet blijven, waarom passen wij de terminologie dan ook niet aan, aan hetgeen hetzelfde moet blijven. Deze a contrario-werking is inderdaad niet zonder gevaar. De merkwaardige tegenspraak is dat het enerzijds gaat om een aanpassing – dat is waar, want wij mogen niets aan de inhoud veranderen – terwijl het anderzijds om een zeer wezenlijke zaak gaat.

Als ik naar het betoog van de heer Leerling luister, dan maak ik daaruit op dat hij in die regel iets heel anders leest dan de heer Van der Sanden. Als dat echter het geval is, dan is dat in een krijgsmacht ook mogelijk. Misverstanden op een dergelijk punt laten bestaan, is niet zonder gevaar.

Als de heer Van der Sanden een mij dierbare uitspraak citeert, namelijk dat als er geen reden is om te veranderen, dan is er reden om niet te veranderen, dan is dat waar. Maar de vraag is, wat in dit geval de verandering is? Het antwoord is: niets doen! De heer Van der Sanden wil dat alles blijft zoals het is en hij zegt dat het vanzelfsprekend is dat de Koning de Regering is, want de Koning maakt daarvan deel uit.

Mijn vraag is, als dat zo is, waarom zeggen wij dat dan niet? Waarom overwegen wij bij voorbeeld over vier jaar niet of er dan geen reden bestaat, een hele nieuwe inhoudelijke omschrijving te geven van de taak of de functie van de krijgsmacht in de Grondwet? Voorkom echter nu temporeel, in ieder geval in de overgangperiode, een mogelijk misverstand.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het antwoord op de vraag van de Minister is

natuurlijk dat ik dit dan moet plaatsen in het licht van additioneel artikel IX, namelijk dat dit artikel alleen maar voorzover nodig moet worden veranderd. Als het echter precies hetzelfde is, waarom verander ik dan?

Minister **Van Mierlo**: Ik zal proberen dit met een voorbeeld duidelijk te maken, alhoewel men met voorbeelden altijd voorzichtig moet zijn. Laten wij aannemen dat wij het over ernstige zaken hebben en dat het heel duidelijk moet zijn aan wie de krijgsmacht verantwoording verschuldigd is. Dit is pas zinvol – en het blijft een theoretische bespiegeling – als men niet in ogenschouw zou mogen nemen dat er een vermeend verschil van mening zou zijn tussen de twee mogelijke 'bezitters' van het oppergezag over de krijgsmacht, bij voorbeeld de persoon van de Koning en van de Regering.

Als er iemand, wat mij betreft ten onrechte, zou denken dat er op een bepaald moment een verschil van mening zou zijn en hij zich zou afvragen wie hij zou moeten volgen, was het in de huidige Grondwet evident dat het woord 'de Koning' viel onder precies dezelfde categorie waaronder alle andere woorden 'de Koning' vielen. Men zou de man die aarzelde, hebben kunnen toevoegen dat dit de Regering betekend.

In een televisieprogramma is deze vraag gesteld en de bevelhebbers waren daarover zeer duidelijk en zeiden: dat is de Regering! Waarom? Omdat men kon wijzen op de gehele rubriek en op de interpretatie die overal dezelfde is, namelijk waar 'de Koning' staat daar is bedoeld 'de Regering'. Daarvan maakt de Koning deel uit. De Koning verdwijnt niet uit het beeld; hij plaatst zich in het beeld en dat is de Regering. Welnu, dat was duidelijk.

Als men nu tegen dezelfde man zegt dat het nog steeds duidelijk is omdat er gesproken wordt over 'de Koning', zegt hij: jawel, maar men heeft niet voor niets dit woord op andere plaatsen wel gewijzigd en hier niet. Zijn logica voert hem tot iets wat tot een ernstig misverstand zou kunnen leiden. Dit is niet nodig! Na alles wat hierover in de Kamer is opgemerkt, is het duidelijk dat wij op een enkele uitzondering na met 'de Koning' de Regering bedoelen. In de woorden van de heer Leerling was hoorbaar dat hij iets anders beoogt. Ik kan echter de heer Van der Sanden er toch op aanspreken dat dit niet zijn interpretatie is. Als het dan allemaal

Van Mierlo

zo is, laten wij dan zo helder mogelijk zijn. Het gaat om zaken die daarvoor belangrijk genoeg zijn. Ik zeg dit allemaal vanuit de verantwoordelijkheid van de Minister van Defensie. De krijgsmacht moet echt kunnen functioneren.

De heer **Simons**, regeringscommissaris voor de grondwetsherziening: Mijnheer de Voorzitter! Na het vele dat al is beantwoord door de Regering, kan ik met een kort woord volstaan.

Het is in de eerste plaats mijn taak om te trachten een kleine technische vraag die door de heer Patijn is gesteld, te beantwoorden. Hij heeft een mogelijkheid genoemd – ik hoop dat deze geen werkelijkheid zal worden – dat als zou blijken dat door een stemming in deze Kamer het gehele artikel 2 zou vervallen waardoor uitsluitend de vernummering van de oude defensiebepaling zou blijven bestaan, daarmee nog niet automatisch is vastgesteld dat het wetsontwerp nu een ontwerp op grond van lid B van artikel IX is geworden, waarvoor slechts een enkelvoudige meerderheid is vereist. Hierover ontvangt de heer Patijn nog graag een nadere uiteenzetting.

In dit theoretische geval geloof ik dat het juist zou zijn ons niet te beperken tot vernummering van artikel 3, maar te komen met een wijziging van de considerans, zodat duidelijk blijkt dat hier geen sprake is van een wetsontwerp dat iets zou bevatten over de aanpassing van aangenomen voorstellen met een ongewijzigd gebleven bepaling, maar dat het uitsluitend gaat over de indeling in hoofdstukken en de nummering van artikelen.

De heer **Koning** (VVD): Zal de Regering in het geval van het verwerpen van artikel II en het overblijven van artikel III een nota van wijziging uitbrengen om de considerans aan te passen?

De heer **Simons**, regeringscommissaris voor de grondwetsherziening: Het is niet aan mij om te zeggen wat de Regering in dat geval zou doen. Het zou echter een zeer verstandige daad zijn.

Ik wil nog een enkel woord toevoegen aan het betoog dat door de bewindslieden is gevoerd ter verdediging van art. II, sub a., van het aanpassingsontwerp inzake de defensie. Ik zal dat betoog zeker niet herhalen maar het ligt misschien op mijn weg, juist omdat ik zovele jaren

aan deze grondwetsherziening heb mogen medewerken, hierover nog iets te zeggen.

Bij deze grondwetsherziening is beoogd, de terminologie van de Grondwet aan te passen bij de werkelijke, staatkundige verhoudingen die sinds een eeuw in onze constitutionele monarchie gelden. Dat is bereikt door na de bepalingen die over erfopvolging en regentschap handelen in de paragraaf Koning en Ministers voorop te stellen, dat de Regering wordt gevormd door de Koning en de Ministers. Dit begrip 'Regering', dat dus geenszins de Koning uitsluit, wordt verder gebruikt waar de regeerfunctie wordt bedoeld. Dat gebeurt bij voorbeeld in artikel 5.1.2, 'De vaststelling van wetten geschiedt door de Regering en de Staten-Generaal gezamenlijk', en in artikel 5.2.0, 'De Regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde'. Geheel in overeenstemming daarmee is het om bij de aanpassing van artikel 68 aan de nieuwe terminologie ook te spreken van 'de Regering'. Dat werd ook in het bestaande artikel bedoeld met de term 'Koning'.

Dat het woord 'Koning' in de nieuwe grondwet ook buiten bepalingen over erfopvolging en regentschap wordt gebruikt is te verklaren uit het feit, dat speciale feitelijke handelingen, zoals ondertekening van wetten, aan de Koning, maar dan toch ook weer als onderdeel van de Regering, worden opgedragen. Dit is niet het geval met artikel 68 van de Grondwet. Daarin gaat het niet om speciale feitelijke en precies in de bepaling omschreven handelingen. Met het oppergezag over de krijgsmacht is niet anders bedoeld dan de politieke leiding over de krijgsmacht. Dat is niet een taak van de Koning persoonlijk, maar een taak van de Regering. Daarom moet men naar mijn mening het woord 'Koning' in artikel 68 vervangen door het woord 'Regering', wil men een zinnige uitvoering geven aan de aanpassingsbepaling van het additionele artikel IX.

Ik voel mij hierbij gesterkt, niet alleen door het betoog van de bewindslieden, maar zeker ook door de mening van enige fracties en in het bijzonder door het onomwonden oordeel van de Raad van State, dat vervanging van het woord 'Koning' in artikel 68, lid 1, door 'Regering' noodzakelijk is. Ik merk hierbij wel op dat de Raad van State nagaat of het te behandelen wetsontwerp in overeenstemming is met de Grondwet. Dit is

zijn eerste taak, die ook in dit geval zeer duidelijk tot uitdrukking is gebracht door te zeggen dat het noodzakelijk is om tot deze wijziging over te gaan. Ik spreek de hoop uit dat de Kamer zich bij dat oordeel zal aansluiten.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De Regering heeft in de discussie van vandaag nogal fors uitgehaald. Daarbij zijn argumenten gehanteerd die in feite aan de zaak voorbij gaan. Om een enkel voorbeeld te geven: de argumentatie die in dit huis heeft geleid tot aanvaarding door de fractie van het CDA in de Tweede Kamer van een wetsontwerp tot wijziging van de Grondwet heeft niets van doen met de wetsontwerpen die vandaag aan ons worden voorgelegd; de argumentatie waarop in de Eerste Kamer een wetsontwerp is verworpen heeft niets van doen met de situatie die wij vandaag moeten beoordelen. Wij hebben alleen te maken met de sequelen, de gevolgen van die verwerping om krachtens de opdracht van dezelfde grondwetgever, zoals neergelegd in additioneel artikel IX, ons af te vragen wat ons nu te doen staat.

Ik ben het met de Minister eens dat de discussie van vandaag niet nodig had moeten zijn, omdat deze wijziging naar zin en strekking van additioneel artikel IX tot een hamerstuk had moeten leiden. Dus is het simpele feit dat deze discussie wel zo uitgebreid gevoerd is op zichzelf al een teken aan de wand. De Minister moet er niet te zwaar aan tillen als ik hem het antwoord op de vraag wat een discussie is geef, namelijk dat dit het zo dicht mogelijk langs elkaar heen praten is.

Ik had even de indruk dat wij voor zover het mijn fractie betrof daarmee bezig waren en wel omdat de Regering, met name bij monde van de Minister van Binnenlandse Zaken, ons voorhield dat als wij niets anders zouden doen dan het naar de letter handhaven van artikel 68, eerste lid, wij in feite bezig waren de Grondwet te wijzigen. De Minister hield ons voor: 'men komt, al zou het niet de bedoeling van de Kamer zijn, op het verkeerde voetspoor van het werkomité terecht. Wie hier niet aanpast, wijzigt de Grondwet inhoudelijk'. In mijn hele betoog heb ik noch het begrip 'emoties', noch de betekenis van de Koning voor de krijgsmacht, noch andere argumenten van het werkomité

Van der Sanden

té gehanteerd. Ik heb de zaak zo 'koel' en 'clean' mogelijk benaderd vanuit een strikt formele opdracht die de grondwetgever aan deze Kamer in het kader van het additioneel artikel IX heeft gegeven.

Minister Rood: Met respect voor uw fractie had mijn antwoord natuurlijk ook te maken met de inbreng van andere fracties, die de Regering voor de voeten geworpen hebben dat zij met uitsluitend formeel-juridische argumenten werkte, dat zij geen antenne had voor emotionele bezwaren en dergelijke. Daarop heb ik ook gereageerd.

De heer Van der Sanden (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dat is mij ook volstrekt duidelijk en de enkele keer dat de Minister zich alleen tot die fracties richtte, heb ik mij ook niet aangesproken gevoeld. De twee citaten uit zijn antwoord die ik er nu heb uitgelicht en zijn verwijzing naar de standpunten van de CDA-fracties in de Eerste en Tweede Kamer heb ik echter wel op mijn persoon en de inbreng van mijn fractie in dit debat betrokken, omdat zij volstrekt irrelevant zijn voor de beoordeling van de situatie van vandaag. Bij mij is nogal pijnlijk overgekomen, dat wij met argumenten uit het verleden die niet tot ons gedachtengoed in deze Kamer hebben behoord door de Regering om de oren geslagen worden om te doen wat de Regering vindt dat op dit ogenblik moet gebeuren. Ik denk dat met name de Regering onvoldoende is ingegaan op de formele benadering die mijn fractie heel bewust heeft gekozen.

Die is niet op die andere toer gegaan; zij heeft bewust die formele benadering gekozen. Wat zegt de Minister nu – ik keer dan terug naar die formele benadering – als ik het argument met betrekking tot het wetsontwerp inzake het onderwijs aanvoer? Het gaat dan om de delegatiebepalingen. Die blijven in de eigen betekenis onveranderd staan. Nu ga ik het spelletje van de Minister uithalen. Wat moet ik doen, als mijnheer A, hoogleraar staatsrecht aan de leerlingen uitlegt dat die delegatiebepalingen gelezen moeten worden in het licht van de oude nog niet herziene Grondwet, terwijl de andere delegatiebepalingen de betekenis hebben, die zij op dit moment hebben.

De Minister concludeert uit dit voorbeeld – en dat begrijp ik niet – met betrekking tot de variëteit van delegatiebepalingen: ..'zodat ook

het begrip 'Koning' een variëteit van begrippen zou doen ontstaan, indien het in de nieuwe Grondwet zou worden gehandhaafd op basis van de aanpassingsartikelen'. Dat kan ik niet begrijpen, om de doodeenvoudige reden, dat iedereen weet, dat wat met artikel 208 en artikel 68, lid 1 is gebeurd, geen gevolg is van een 'vrije wilsbeschikking' van deze Kamer, maar van verwerping door de Eerste Kamer. Dit is een stukje geschiedenis, dat deze Grondwet met zich draagt. Dat weten wij beiden. Ik heb niet voor niets in eerste termijn aan de Regering voorgehouden, dat over de inhoud van dat begrip geen verschil van mening bestaat. De uitvoerige toelichting van de kant van de Minister was voor mij en mijn fractie overbodig.

Er is geen verschil van mening over de betekenis van de begrippen, die hier aan de orde zijn.

Het spijt mij, dat het debat zich in deze richting heeft ontwikkeld. De Minister heeft ervoor gepleit, dat nader beraad plaatsvindt. Dat zeg ik gaarne toe. Hoe moet ik aan de fractie duidelijk maken, dat als ik de Regering niet volg, ik dan bezig ben met het inhoudelijke wijzigen van de Grondwet? Dat staat haaks op het formele betoog, dat ik heb gehouden over zin en betekenis van additioneel artikel IX. Ik zou daarmee verschrikkelijk moeilijk uit de voeten kunnen. Ik wil ook niet door de Minister op een ander voetspoor worden gezet dan de invalshoek, die mijn fractie voor dit debat zeer bewust heeft gekozen.

Mijnheer de Voorzitter! Hetgeen de Minister van Defensie heeft gezegd, heeft mij toch wel aangesproken. Hij werkte het begrip 'aanleiding tot misverstand' nader uit. Hij gaf zelfs een voorbeeld. Dat voorbeeld deed het nu net niet, omdat tussen Regering en mijn fractie daarover geen enkel verschil van mening bestaat. De individuele man, die tot een verkeerde opvatting komt, moet natuurlijk ter plekke worden gecorrigeerd. Het zou een blunder van de allereerste orde zijn in de beoordeling van de positie van de Koning, indien men die persoonlijke betekenis daaraan zou toekennen in die constellatie.

Minister Van Mierlo: Waarom corrigeren op dat moment? Dat kan hier toch gebeuren?

De heer Van der Sanden (CDA): Ik doe dat laatste door mij strikt vast te binden op de argumentatie van de Regering ter zake van de betekenis van het begrip. Noch bij hoogleraren

staatsrecht, noch bij eenvoudige burgers mag misverstand ontstaan. Ik wil daaraan ook niet meewerken. Uit de inhoud van mijn betoog moet dat toch voldoende duidelijk zijn geworden.

Minister Rood: Wellicht is het mogelijk, dat ik de heer Van der Sanden niet goed begrijp. Vandaar de volgende opmerkingen. Op zijn verzoek heb ik zoëven gezegd, wat wij ten aanzien van publiciteit van plan zijn, wanneer de Grondwetswijziging in werking treedt. Er zal verklaard worden, waarom een aantal wijzigingen van kracht is geworden. Daarbij zal zo stel ik mij voor, uiteengezet worden dat het begrip 'Koning' in de Grondwet niet betekent: A. de persoon van de Koning en B. de Koning als een onderdeel van de Regering, die een specifieke taak heeft in bepaalde artikelen.

Als de heer Van der Sanden bij zijn standpunt blijft, moet dan tevens worden vermeld: Hoewel in artikel 68 het gaat om de Regering, blijven wij toch Koning schrijven, hetgeen niet spoort met het vorengaande.

De heer Van der Sanden (CDA): Ik begrijp deze opmerking van de Minister. In feite doet hij het voorkomen alsof het begrip 'Koning' in artikel 68, eerste lid, van de nieuwe Grondwet een andere betekenis heeft dan het op het ogenblik nog heeft. Dat hebben wij bestreden. De Minister is nu op de publiciteitstoer. Ik ben in dat kader ook een aantal jaren werkzaam geweest, ook in dit Huis. Ik heb zelfs regeerakkoorden meegemaakt met een sterretje en een voetnoot als het, om de terminologie van de Minister te gebruiken, om zeer ernstige onderwerpen ging.

Ik denk dat het op zichzelf genomen – ik vermoed dat er op dit punt sprake is van enige emotionaliteit van de kant van de Regering – recht doet aan ons tweekamerstelsel indien dat sterretje zou luiden, dat deze bepaling ongewijzigd is gebleven door verwerping van een voorstel door de Eerste Kamer. Dat is namelijk feitelijk het enige wat is gebeurd. In dat opzicht zijn wij bezig, om in de termen van collega Patijn te spreken, de scherven bij elkaar te vegen met stoffer en blik.

Minister Van Mierlo: Waar blijven wij, als wij de Grondwet ook al van voetnoten voorzien?

De heer Van der Sanden (CDA): Dan blijven wij nergens. Dan zie ik de heer Van Mierlo nog als lid van deze Kamer terugkomen om weer een

Van der Sanden

algemene herziening van de Grondwet ter hand te nemen. Dat zijn wij niet van plan. Wij willen graag dat deze nieuwe Grondwet zo snel mogelijk wordt afgekondigd. Wij hopen dat wij inzake het onderwijs en de verdediging in de komende vier jaar tot een nieuwe formulering komen, waarmee de oude artikelen in een nieuwe vorm in de Grondwet komen. De Regering mag mij niet verwijten dat de Eerste Kamer een wetsontwerp heeft verworpen dat wij in deze Kamer met bijna algemene stemmen hebben aangenomen. Dat is het punt, dat aan de orde is.

De heer **Patijn** (PvdA): Daar gaat het helemaal niet om.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Daar gaat het klaarblijkelijk wel om, mijnheer de Voorzitter.

□

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben blij dat de heer Van der Sanden nog eens heeft aangehaald dat één van de bewindslieden de initiator is geweest van de Grondwetsherziening en dat wij, wat er dan ook van overgebleven mag zijn, hier de laatste krumpjes – ik vind deze term iets beter dan scherpen – van aan het opruimen zijn. Het lijkt mij namelijk een bijzonder voorrecht dat je, als je zoiets als kamerlid hebt geïnitieerd, dit als Minister van Defensie mag afhandelen. Ik denk dat er ook zelden een minister van Defensie geweest is, die uitgeroepen heeft: 'Zodra ik met Grondwetswijzigingen bezig ben, raak ik helemaal in vuur en vlam'.

Het is een bijzonder voorrecht voor de fractie van D'66, een dergelijke minister van Defensie in haar midden te hebben. Helaas vrees ik dat aan D'66 vooralsnog niet meer zo dikwijls het genoegen gegund zal zijn, twee bewindslieden over deze belangrijke materie achter de regeringstafel het woord te kunnen laten voeren. Ik neem daarom de gelegenheid te baat, mijn grote waardering en bewondering uit te spreken voor de betogen die hier hedenmiddag gehouden zijn. De wijze waarop hier met de Grondwet wordt omgegaan – er werd een heldere, uitstekende, staatsrechtelijk verantwoorde en juridisch verantwoorde visie gegeven – en ook de ingehouden emotie, die aantoonde hoezeer de Grondwet als neerslag van de contouren van onze democratie werd gezien, zijn van het allergrootste belang en hebben zeker ook groot

recht gedaan aan wat oorspronkelijk de herziening van de Grondwet beoogde.

Ik ga niet meer inhoudelijk in op de voorstellen. Daarover is voldoende gezegd. Ik ben wat dat betreft ook geheel aan mijn trekken gekomen. Ik sluit mij van ganser harte aan bij het beroep dat de Regering en ook de Regeringscommissaris gedaan hebben op de fracties van de VVD en het CDA om zich nog eens heel goed te bezinnen alvorens zij tot verwerping van het wetsontwerp betreffende de defensie overgaan. Dit houdt een heel essentieel element in.

Ik kan haast niet geloven dat de heer Van der Sanden zegt: het heeft helemaal niet van doen met wat wij hier hebben gezegd, toen wij ons voorstanders betoonden van het verdwijnen van het artikel over de krijgsmacht. Dat heeft er echter volstrekt logisch alles mee te maken. Men erkent daarmee dat het een aangelegenheid is, niet anders dan de buitenlandse dienst of andere diensten. De politieke leiding en de regeringsverantwoordelijkheid hebben er direct mee te maken. Waarschijnlijk gaat de heer Van der Sanden nu weer zeggen, dat dit eigenlijk buiten de orde is en dat men pragmatisch moet zijn, omdat nu een nieuw wetsontwerp aan de orde is. Dat kan men nooit los zien van de historische context en van de geschiedenis die hieraan is voorafgegaan.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dat is verschrikkelijk jammer, want de Eerste Kamer heeft gesproken. Wij hebben in ons land nog steeds een twee-kamerstelsel. Ik moet niet méér doen dan de gevolgen van een uitspraak van de Eerste Kamer opvangen.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Dat klinkt heel verstandig, maar dat is het juist niet. Men moet hier consistent denken. Wie eenmaal zich duidelijk heeft uitgesproken voor het onder politieke leiding staan van de krijgsmacht kan nu echt niet meer terug. Dat moet ook de heer van der Sanden bedenken. Soms ben ik het niet met hem eens, maar een zekere consistentie heb ik hem nooit ontzegd. Als men consistent denkt, dan kan men niet anders doen dan ook nu de politieke leiding ten aanzien van de krijgsmacht 'volbloedig' erkennen. Er kan dan geen misverstand ontstaan. Nu de fractie van het CDA in de Eerste Kamer anders heeft gereageerd dan de heer Van der Sanden heeft gehoopt, zou hij nu moeten overaccentueren,

hoe zijn partij op de politieke leiding prijs stelt.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Om dus de Eerste Kamer via de aanpassingswetgeving alsnog te corrigeren? Bedoelt mevrouw Wessel dat?

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Dat probeert de heer Van der Sanden mij steeds te laten zeggen, maar dat lukt niet want het betreft hier een technische verandering die in het systeem past, dat de partij van de heer Van der Sanden ook heeft onderschreven. Dat is hetgeen waarmee wij hebben te maken.

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden en de regeringscommissaris voor hun uiteenzettingen, waarnaar ik met grote belangstelling heb geluisterd.

Ik wil toch nog enkele opmerkingen in tweede termijn maken. Mijn twijfel over de nevenschikking van godsdienst en levensovertuiging is in zoverre gebleven, dat wij ons blijven afvragen, of het additioneel artikel IX voldoende ruimte biedt om in dit opzicht het onderwijsartikel aan te passen. Voor mijn fractie is het een grensgeval, ook al wijst de Minister terecht naar wat de Grondwet elders vermeldt, maar ik wil dit punt nu laten voor wat het is.

Ik ben blij dat er over de plaatsing van het onderwijsartikel geen probleem meer is en dat de beslissing hierover aan de Kamer wordt overgelaten. Mijn wens ter zake is bekend. Ik hoop dat dit artikel wordt geplaatst tussen de klassieke en de sociale grondrechten in.

Ik kom nu tot de defensie. Het forse weerwerk van de Regering is mogelijk inherent aan het feit, dat wij te doen hebben met de krijgsmacht. Ik wil mij niet begeven in een staatsrechtelijk debat, maar wel wil ik staande houden dat men als kamerlid het recht heeft, te pogen de Regering tot andere gedachten te brengen en daarvoor zijn argumenten aan te voeren.

Ter voorkoming van alle misverstanden wijs ik erop, dat ik mij niet als spreekbuis van het werkomité heb willen opwerpen. Ik heb geprobeerd mijn eigen argumentatie naar voren te brengen, waarbij ik uiteraard dankbaar gebruik heb gemaakt van argumenten van elders.

Artikel 68 heeft zowel van de zijde van de Kamer als van de kant van de Regering diepgaande beschouwingen opgeroepen, ook in de schriftelijke

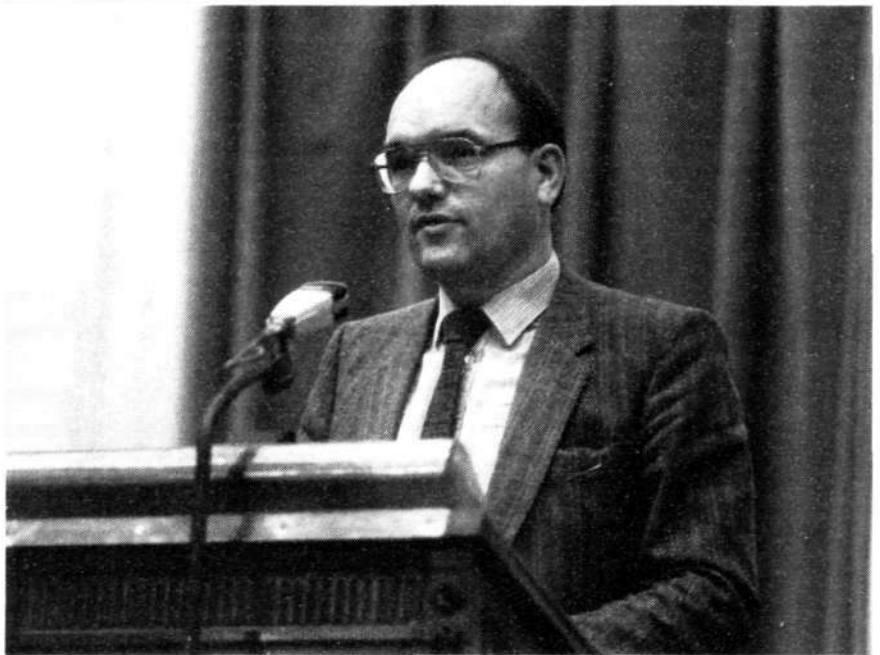
Leerling

voorbereiding. In de mondelinge behandeling vandaag in de plenaire vergadering heeft de fractie van de PvdA zeer zwaar parlementair geschut in stelling gebracht en ook de Ministers gebruiken een zware terminologie om de Kamer te overtuigen. Dat maakt het debat boeiender dan het kabinet wellicht had verwacht. Minister Rood dacht dat hij er gemakkelijk af zou komen vandaag. Misschien is dat hem erg tegengevallen. Hij zal toch wel eer van zijn werk hebben. Ik heb met grote belangstelling naar zijn betoog geluisterd.

Voor mijn fractie bood een en ander toch wel de bevestiging, dat zij in het verslag terecht heeft gesproken over verder gaande ontluistering van de monarchie. De Minister van Binnenlandse Zaken legde er vandaag een en andermaal de nadruk op, dat wij in een parlementaire democratie leven. Dat is natuurlijk juist, maar onze staatsvorm is toch nog steeds de constitutionele monarchie. Dat element is bij de grondwetsherziening weliswaar verzwakt, maar niet verwijderd en dat is maar gelukkig ook. In eerste termijn heb ik ook al gezegd dat de troonrede door de Koningin wordt uitgesproken, als een deel van de Regering. Toch is in het desbetreffende artikel 'de Koning' blijven staan.

Minister Rood heeft vandaag een en andermaal betoogd dat het om een technische wijziging gaat. Het gaat eigenlijk om een perfectie van de Grondwet. Dat moge zo zijn, maar ik heb erop gewezen dat er meer elementen zijn. Emotionele argumenten wegen voor mij in ieder geval wel mee. Ik ben van professie geen jurist; misschien dat wij elkaar daardoor misverstaan.

Voor mij wegen de emotionele argumenten op dit punt zeker mee. De Regering heeft gezegd dat dit facet heeft meegespeeld, al wuift Minister Van Mierlo een deel ervan weg. Hij zegt dat de motivatie van de mensen in de krijgsmacht ook onder moeilijke omstandigheden daarin te vinden moet zijn, dat zij de belangen van de natie verdedigen en bescherming geven aan de burger. Dat zal waar zijn maar, al heb ik het niet aan den lijve ervaren, mensen die onder zeer moeilijke omstandigheden in de krijgsmacht hebben gediend hebben een- en andermaal duidelijk laten blijken dat een persoon – in dit geval het staatshoofd en ook de persoon van de Koning – bijzonder inspirerend kan werken.

De heer Leerling (RPF)

Minister Van Mierlo: Veronderstel dat dit waar is, dan behoeft het toch nog niet in de Grondwet te staan?

De heer Leerling (RPF): Er is een afweging van mogelijkheden en argumenten. De Regering voert een zuiver technische argumentatie aan. Zij zegt dat er niets verandert, maar dat er alleen een ander woord staat. Waarom zouden wij echter het oude woord niet kunnen laten staan als dat zo gewichtig is voor de mensen in een bepaald onderdeel van de samenleving? Ik laat nu de argumentatie van de heer Van der Sanden – een andere, dat geef ik direct toe – maar rusten.

Mijnheer de Voorzitter! Aan de vele staatsrechtgeleerden in dit land moet nu maar overgelaten worden hoe zij een en ander aan hun studenten moeten uitleggen.

De heer Schutte (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden en de regeringscommissaris voor hun beantwoording. Zij hebben in ieder geval getracht gronding in te gaan op hetgeen nu naar voren is gebracht. Ik heb wel de indruk dat wij hier en daar vervielen in herhaling van standpunten, die wij van elkaar bestreden. Dat is waarschijnlijk onvermijdelijk bij zo'n uitvoerige discussie over zulke betrekkelijk kleine zaken.

De plaats van het onderwijsartikel is ter sprake gekomen, en wel of het na artikel 1.17 of aan het slot van het

gedeelte over de grondrechten moet komen. De Minister heeft zelf het meest duidelijke argument genoemd vóór plaatsing als artikel 1.17 A, omdat hij aangaf dat het daaraan voorafgaande artikel 1.17 ten dele kan worden gerangschikt onder de klassieke en ten dele onder de sociale grondrechten. Op de vraag wat het karakter van het huidige artikel 208 van de Grondwet is, antwoordde hij dat hij het ook een mengvorm zou willen noemen. Als dat zo is, dan is het toch logisch om het onderwijsartikel na artikel 1.17 te plaatsen?

De Regering heeft niet gereageerd op mijn opmerking over artikel 1.1 van de Grondwet. Ik had dat ook niet gevraagd, maar wil er toch wel een reactie op. Het gaat met name over de relatie van dat artikel met de klassieke grondrechten. De Regering gaf in de nota naar aanleiding van het verslag een antwoord op een opmerking dienaangaande van de CDA-fractie. Ik heb er geen behoefte aan om daar op dit moment uitvoerig op in te gaan. Ik wil er geen onduidelijkheid over laten bestaan dat ik mij distantieer van de interpretatie die de Regering heeft gegeven van artikel 1.1 in het antwoord in de nota naar aanleiding van het verslag op die vraag van de CDA-fractie.

Wat de defensie betreft, gaat het om de vraag of deze zaak materieel of formeel moet worden benaderd. Ik ben het volstrekt eens met het standpunt van de heer Van der

Schutte

Sanden als het gaat om de formele benadering. Dat ik ook materieel op de zaak ben ingegaan, wordt veroorzaakt door de reactie in de nota naar aanleiding van het verslag. Daarin wordt niet alleen ingegaan op een aantal materiële standpunten, maar zij bevat ook enkele materiële standpunten die mijns inzien niet geheel onweersproken konden blijven nu deze zaak hier toch aan de orde is. De beslissing moet inderdaad worden genomen gelet op de formele vraag hoeveel ruimte art. IX additioneel laat en welke opdrachten dit artikel eventueel aan de grondwetgever geeft op dit moment. Dat zal beslissend moeten zijn en daarop zal ik in mijn conclusie ook terugkomen.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft gesproken over consistentie in de redeneringen, waarbij hij ook in de richting van mijn fractie heeft gekeken. Ik wil eraan herinneren dat de kwestie van de krijgsmacht in de Grondwet ook in de Staatscommissie-Cals/Donner al aan de orde is geweest en heeft geleid tot een minderheids- en een meerderheidsstandpunt. Dat minderheidsstandpunt werd toen verwoord door het latere kamerlid dat de GPV-fractie vormde voordat ik er deel van uitmaakte.

Wat dit betreft, zit er binnen GPV-kring toch wel enige consistentie in redenering. De Minister heeft dat ook niet ontkend. Los daarvan vind ik dat je over deze zaak kunt spreken, ook als je het standpunt huldigt dat het wellicht beter geweest ware als het hele artikel geschrapt zou zijn, omdat het nu specifiek gaat om artikel 68 Grondwet betreffende het oppergezag van de Koning over de krijgsmacht. Het geven van een andere omschrijving in andere artikelen betekent nog niet automatisch dat er dus een is-gelijk-teken moet komen te staan tussen die andere artikelen en artikel 68. Daar ligt dan een zekere bewijslast bij de voorstellers om aan te geven dat er inderdaad een is-gelijk-teken moet staan. Met het oog op eventuele toepassing van art. IX additioneel heb ik in dit verband ook gewezen op het standpunt van de CDA-fractie in de Eerste Kamer.

Minister Rood: Leest u het bestaande art. 68, lid 1 dan zo, dat daar inhoudelijk niet staat 'de Regering'?

De heer **Schutte** (GPV): Ik lees daar dat 'de Koning' genoemd wordt als representant van de Regering.

Minister Van Mierlo: Dus niet de Regering?

De heer **Schutte** (GPV): Als representant en die heeft niets in zichzelf, maar is alleen maar waardevol voor zover hij representeert de Regering in dit verband. Als men vraagt wie de Koning daar dan representeert, dan is het antwoord mijns inziens: de Regering waarvan hij zelf ook deel uitmaakt. Daarom is het nog niet zonder betekenis dat hier de representant wordt genoemd. Ik denk dat de discussie over eventuele wijziging van art. 68 moet gaan over de vraag of er aanleiding zou kunnen bestaan om daarin de representant van de Regering met name te noemen en niet de Regering.

Dat zou een punt van discussie kunnen zijn. Aan het slot van mijn betoog kom ik tot de conclusie, dat wij daarover kennelijk van mening verschillen. Is dan de weg van artikel IX additioneel aangewezen om te komen tot deze procedure?

Ik heb herinnerd aan het standpunt van de CDA-fractie in de Eerste Kamer, waarbij volgens mij niet alleen de vraag een rol heeft gespeeld of het artikel al dan niet in de Grondwet moet voorkomen, maar ook of de Koning nog moet worden genoemd als 'hebbende het oppergezag over de krijgsmacht'. Ik wil citeren uit de Handelingen van de Eerste Kamer van 24 maart 1981, toen de heer Christiaanse als woordvoerder van die fractie optrad. Hij zei dat het artikel niet moet worden geschrapt. Voorts heeft hij ook de positie van de Koning daarin naar voren gehaald. Hij heeft daarbij onder andere gezegd – zie bladzijde 611 van die Handelingen – dat, waar de behoefte aan identificatie met het staatshoofd als symbool van de eenheid van de natie, met name ook in oorlogstijd voor de krijgsmacht zeer zwaar kan wegen en er zelfs praktische voorbeelden zijn te noemen van het nut van deze bepaling, het zeker niet onaanvaardbaar is indien artikel 68 'for the time being' in de Grondwet zou blijven staan.

Ik spreek niet over de toetsing van de argumenten van de heer Christiaanse. Ik signaleer alleen dat ook bij de standpuntbepaling van de CDA-fractie in de Eerste Kamer niet alleen de vraag een rol heeft gespeeld of het artikel moet verdwijnen, maar ook of de Koning als oppergezag van de krijgsmacht moet verdwijnen.

Natuurlijk is het politiek relevant dat daarna de motie-Feij is verworpen. Het verwerpen van een dergelijke motie betekent niet automatisch, dat daarmee ook de weg van artikel IX additioneel zou moeten worden

bewandeld om het omgekeerde te realiseren van wat in de verworpen motie werd gevraagd.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft het woord 'ridicueel' in de mond genomen, als een suggestie die vanuit de Kamer – misschien ook door mij – naar voren zou zijn gebracht in de richting van het werkomité. Dat woord heb ik niet gebruikt. Ik heb wel gesproken over het maken van een karikatuur van het standpunt van hen die artikel 68 willen handhaven. Die karikatuur heb ik inderdaad geprobeerd, met name in de nota naar aanleiding van het verslag. Daarin kwam namelijk de suggestie naar voren, dat degenen die pleiten voor handhaving van artikel 68, dezelfde zijn als degenen die de Koning als een zelfstandig optredend persoon willen laten figureren. Dat wil niemand. Daar is ook geen aanleiding toe. Wij hebben steeds gezegd – het werkomité heeft dat ook gezegd in bewoordingen die voor zijn rekening komen – dat de Koning als representant en deel van de regering onder de ministeriële verantwoordelijkheid valt. Dat is buiten kijf.

Mijn betoog handelde voornamelijk over de vraag of men inderdaad in de huidige Grondwet en in de nieuwe Grondwet, zoals deze tot nog gewijzigd is, zo uitdrukkelijk een onderscheid moet maken tussen de Koning als staatshoofd en de Koning als deel van de regering. Zwijgt de Grondwet inderdaad over het staatshoofd? Dat kan naar mijn mening niet worden gesteld. Ik heb dat in eerste termijn ook aan de orde gesteld. Door de regeringscommissaris is daar ook op ingegaan.

Mijns inziens kan men stellen dat hij juist deel uitmaakt van de regering, omdat hij staatshoofd is. Ik heb daarbij een uitspraak van Van der Pot geciteerd, namelijk dat de Koning meer is dan een factor in de twee-eenheid 'Koning-minister'. Van der Pot noemde hem een centraal element van overwegende betekenis. Dat heeft hij niet meer 100 jaar geleden gezegd, toen er nog wat naijdelijke van oude verhoudingen, maar het is een uitspraak die dateert van de jaren na de Tweede Wereldoorlog.

De regeringscommissaris heeft in dit verband verwezen naar artikel 5.1.1., waarin staat dat voorstellen van wet door of vanwege de Koning worden ingediend. Daarbij gaat het dan om de Koning als deel van de regering. Als dat zo wordt bedoeld, waarom staat er dan niet: door of vanwege de regering? Neen, men

Schutte

heeft toch – ik neem aan bewust – gekozen voor de formulering: door of vanwege de Koning. Datzelfde geldt voor artikel 5.1.7.

Minister **Van Mierlo**: Hij is deel van de regering. Die representant van de regering hebben wij afgeschaft en die zouden wij hierbij als enige categorie handhaven. Dat gelooft toch niemand!

De heer **Schutte** (GPV): U zegt nu dat die representant van de regering is afgeschaft, maar ik betwijfel of wel zo exact is te zeggen dat wij het staats-hoofd als representant van de regering niet kennen in de Grondwet en dat wij alleen maar kennen of de Koning persoonlijk, of de Koning als deel van de regering. Ik zou wel eens duidelijk uitgemaakt willen zien of dat inderdaad zo is. Met evenveel recht kan volgens mij worden gezegd dat de Koning enkele malen uitdrukkelijk niet als persoon wordt genoemd, mede vanwege het feit dat hij als staatshoofd deel uitmaakt van de regering. Ik zie daar geen duidelijke onderscheiding in. Het gaat voor mij in elkaar over.

De vervanging van het begrip Koning door 'regering' in artikel 68 is in deze Kamer omstreden. In dat geval moeten wij ons afvragen of het wel op de weg van de grondwetgever ligt om via de procedure van artikel IX, additioneel een beslissing te nemen over de vraag of deze wijziging moet worden aangebracht. Naar mijn mening staan er nog vele, nog niet bij voorbaat uitgemaakte zaken ter discussie. Naar mijn mening doen wij er verstandiger aan om die zaak ten principale te bezien in het kader van een normale grondwetsprocedure. Dan kunnen alle argumenten voor en tegen de revue passeren. Misschien kan er dan zelfs een andere oplossing worden gevonden.

Laten wij ons toch niet laten leiden door vrees voor negatieve gevolgen daarvan, alsof daarmee de grondwetgever zou hebben uitgesproken dat er in artikel 68 ineens een andere Koning geïntroduceerd zou zijn dan tot nu toe in de rest van de Grondwet het geval is. Daarover is de discussie in deze Kamer duidelijk genoeg geweest; zeker in de periode tot er een inhoudelijke wijziging van artikel 68 aan de orde is geweest, behoeft dat niet gevreesd te worden. De grondwetgever heeft duidelijk gemaakt wat hij wil.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de bewindslieden en

de Regeringscommissaris danken voor de uitstekende betogen die zij hebben gehouden in antwoord op hetgeen de Kamer in eerste termijn te berde heeft gebracht. Minister Rood heeft naar ons oordeel een voortreffelijke uiteenzetting gegeven over de situatie in de oude Grondwet en de nieuwe Grondwet met betrekking tot de Koning. De heer Van Mierlo was hier gekomen om over de krijgsmacht en de Koning te spreken, maar ik heb gemerkt dat hij in het vuur van zijn betoog enkele malen via de achterdeur zijn departement uitkroop, de Kalvermarkt overstak en op de Schedeldoekshaven de zetel van de heer Rood occupeerde, om als grondwetgever het woord te voeren. Ik heb dat met veel plezier aangehoord, want het herinnert mij aan dagen uit het verleden, toen hij, nog op de groene bankjes zittende, hetzelfde deed.

De heer **Koning** (VVD): De Kalvermarkt en de Schedeldoekshaven liggen dicht bij elkaar.

De heer **Patijn** (PvdA): Precies! Hij is niet onder de tram gekomen.

Ik heb niet veel opmerkingen over de inhoud van de betogen, maar van één ding wordt ik zo langzamerhand toch wel een beetje moe. Wanneer men kijkt naar de moeilijkheden die er in het verleden zijn geweest – hierbij kijk ik de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen aan – om artikel 208 te wijzigen, is het opvallend te constateren dat daarover vandaag weinig problemen gerezen zijn. Je ziet wel, hoeveel problemen er zijn om de paragrafen over defensie te wijzigen en dan spreek ik alleen nog maar over een aanpassing aan de moderne Grondwet. Ik ben er dan ook niet zeker van dat een defensiegrondwetswijziging zo snel tot stand zal komen.

Een derde opmerking betreft de heer Schutte. Ere, wie ere toekomt: hij heeft zelf de heer Verbrugh als lid van de staatscommissie aangehaald, de enige die in eerste en tweede ronde ooit gevraagd heeft naar het begrip 'Koning' in het eerste lid van artikel 68, is het GPV en wel in het voorlopig verslag van mei 1979 bij de behandeling van wetsontwerp 15467. CDA en VVD hebben daarover in alle standen gezwegen, zich er nooit mee bemoeid tot in de Eerste Kamer een klein zuchtje van de heer Christiaanse klonk.

Ik zou in dit verband de heer Van der Sanden een vraag willen stellen. Stel dat het nieuwe kabinet zich tot taak stelt, nog een paragraaf op het gebied van Defensie te moderniseren,

wat binnen vier jaar mogelijk is. Stel dat de Regering bij nader inzien de krijgsmacht toch maar in de Grondwet wil laten staan. Zij stelt voor: de Regering heeft het oppergezag over de krijgsmacht.

Argumentatie: het vorige wetsontwerpje was een aanpassing – zoals de heer Van der Sanden nu zegt – in het kader van artikel IX, maar nu is er een echt, volwaardig wetsontwerp. Dus passen wij de terminologie van het nieuwe krijgsmachtartikel aan aan de rest van de Grondwet, zodat er 'de Regering' komt te staan. Wat doet de heer Van der Sanden in zo'n geval? Ik denk dat hij voor die wijziging stemt, omdat hij van oordeel is dat 'de Koning' in dit geval de Regering is.

Welnu, hij zegt dat de terminologie nu niet kan worden aangepast omdat het gaat om een wetsontwerpje ex artikel IX additioneel, maar straks, als het een volwaardig wetsontwerp wordt, dat in twee lezingen door de Kamer wordt behandeld, natuurlijk wel. Of zegt de heer Van der Sanden dan nog, dat 'de Koning' moet blijven staan? Dan bevinden wij ons op het verkeerde spoor, want dan legt hij het begrip 'Koning' heel merkwaardig uit.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Die vraag kan best worden gesteld en ik kan dan antwoorden dat wij dat wetsontwerp aldan in dat licht zullen bekijken. Ik zal dit echter niet doen. Wel wil ik opmerken dat volgens mij de CDA Tweede-Kamerfractie consistent zal handelen, zoals zij ook gedaan heeft bij de eerste lezing van de betrokken wetsontwerpen. Het gaat echter om een heel andere vraag. De vraag luidt in hoeverre de Regering bij de indiening van het wetsontwerp dan rekening houdt met het feit dat de Eerste Kamer het vorige wetsontwerp heeft verworpen. Dat moet ik nog eerst gedrukt zien.

De heer **Patijn** (PvdA): De heer Van der Sanden spreekt als plaatsvervanger voor de Eerste Kamer.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Neen.

De heer **Patijn** (PvdA): Het gaat in wezen om de vraag of de heer Van der Sanden van mening is dat een volwaardig wetsontwerp dat in twee termijnen volgens de procedure van grondwetsherziening door de Kamer moet worden behandeld, de term 'de Regering' heeft het oppergezag van de krijgsmacht' mag bevatten of dat er dan iets is waarvan hij zegt dat hij daar grote bezwaren tegen heeft.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Ik denk dat ik die vraag bevestigend kan

Patijn

beantwoorden en daarmee ook de zuiverheid van mijn betoog van vandaag overeind kan houden. De heer Patijn gaat steeds voorbij aan deze zuiverheid. Wat is de opdracht die wij als grondwetgever hebben gekregen, conform artikel IX additioneel?

De heer **Patijn** (PvdA): Wij zijn het eens. Ik wijs op artikel 68, lid 1. In de toekomst zal in het nieuwe artikel over de krijgsmacht het woord 'Regering' staan. Wij moeten dat er dan maar bij denken. Ik ben echter met de Regering en de Raad van State van mening dat wij niet voorbij kunnen gaan aan de situatie die zal ontstaan als het amendement van de heren Schutte en Van Rossum wordt aangenomen en de Regering het wetsontwerp niet intrekt, maar het laat staan, de Eerste Kamer het aanvaardt en dit in het Staatsblad komt te staan.

Ik zal dat in alle standen verhinderen. Ik ga er liever van uit dat er staat 'de Koning heeft het oppergezag over de krijgsmacht' door het aanpassingsvermogen te verwerpen en de oude tekst terugkeert, dan dat er staat 'de Koning heeft het oppergezag over de krijgsmacht' doordat het amendement van de heren Schutte en Van Rossum is aanvaard en de Kamer dat accordeert. Door het accorderen van de nieuwe tekst en het accorderen van het amendement van de heren Schutte en Van Rossum wordt een situatie gecreëerd die naar mijn opvatting volstrekt inconstitutioneel is. Aan de totstandkoming van een dergelijk wetsontwerp zal ik niet meewerken.

In zo'n situatie krijgen wij drie betekenissen van het begrip 'Koning': de Koning als persoon in de Grondwet, de Koning als deel van de Regering in de Grondwet en de Koning als hoofd van de krijgsmacht. En wat zeggen wij onze studenten of onze kinderen daarbij? De Koning bij de krijgsmacht is niet de Koning van de Grondwet, maar de Koning van de oude Grondwet en de Koning in de oude Grondwet was de Regering, dus eigenlijk staat er Regering. Dat vind ik werkelijk onzin.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Zo verklaart u ook de delegatiebepaling in artikel 208?

De heer **Patijn** (PvdA): U heeft niet goed geluisterd. De Regering heeft tweemaal gezegd dat de delegatie ex. artikel 208 een andere vorm van delegatie is dan de delegatie elders in

de Grondwet. Misschien kan de regeringscommissaris de kwestie van de delegatie nog eens uitleggen?

Is de wijziging die de Regering voorstelt nodig? Ja, zij is broodnodig! Als onverhoopt het amendement-Schutte-Van Rossum deze Kamer zou passeren, zal mijn fractie aan de totstandkoming van het aanpassing-ontwerp niet medewerken en zullen wij terugkeren naar de oude Grondwet met de interpretatie waarmee wij de oude Grondwet altijd hebben gelezen. Dan zal iedereen zeggen: de Koning is de Koning! Maar dat is niet waar: de oude Koning is de Regering en de nieuwe Koning is dat volgens de indianen van het amendement niet!

De heer **Van der Sanden** (CDA): Het amendement beoogt de schrapping van onderdeel A van artikel II. Ik dacht dat het tot nu toe gebruik was in de Kamer dat in die situatie de Voorzitter dat onderdeel in stemming brengt.

De **Voorzitter**: Dat is al drie jaar zijn beleid niet meer!

De heer **Van der Sanden** (CDA): De uitvoering ervan is natuurlijk hetzelfde!

De **Voorzitter**: Dat moet ieder voor zich beoordelen!

De heer **Koning** (VVD): Wat gebeurt er volgens de heer Patijn als het voorgestelde nieuwe achtste lid van het onderwijsartikel door deze Kamer wordt verworpen, waardoor evenzeer in het grondwetsartikel blijft staan dat de Koning jaarlijks verslag uitbrengt van de staat van het onderwijs? Stemt de Partij van de Arbeid-fractie dan ook tegen dat wetsontwerp?

De heer **Patijn** (PvdA): Ik zou dat overwegen. Ik heb niet de indruk gekregen dat dit zal gebeuren.

De heer **Koning** (VVD): Ik heb daar een vraag over gesteld.

De heer **Partijn** (PvdA): De heer Koning heeft gelijk als hij dit een soortgelijke situatie vindt.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Leerling heeft gezegd dat de Partij van de Arbeid-fractie harde woorden heeft gesproken. Dat wij op voorhand zeggen dat wij tegen zullen stemmen, zeggen wij niet omdat wij als fractie destructief willen bezig zijn om iets onmogelijk te maken. Wij weten hier allemaal heel goed dat de Regering, zelfs bij verwerping van alle vier wetsontwerpen, de vrijheid heeft om volgens artikel 214 van de Grondwet de noodzakelijke aanpassingen te verrichten door vernummering en ervoor te zorgen dat de Grondwet kan

worden afgekondigd zonder dat er nieuwe ontwerpen zullen worden ingediend. Waarvoor wij waken en waarom wij tegen zullen stemmen als het amendement op welke wijze dan ook hier wordt aanvaard, is het ontstaan van een situatie in de nieuwe Grondwet die naar ons oordeel volstrekt inconstitutioneel is.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet zal in de loop van volgende week worden voortgezet.

Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 18.33 uur.

Lijst van Ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. zes Koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende voorstellen van (rijks)wet:

Naturalisatie van Baroud, Omar Mustapha en 33 anderen (17 632, R 1216);

Naturalisatie van Castro, Mavis Filomena en 28 anderen (17 633, R 1217);

Naturalisatie van de Aveiro, António en 29 anderen (17 634, R 1218);

Gemeentelijke herindeling van de Hoeksche Waard (17 638);

Gemeentelijke herindeling van de Krimpenerwaard (17 639);

Vaststelling van het slot van de Rijksregeling over het jaar 1977 (Ontwerp-Rekenwet 1977) (17 641).

Deze Koninklijke boodschappen, met de erbij behorende stukken zijn al gedrukt;

2. de volgende brieven:

een, van de Minister van Binnenlandse Zaken ten geleide van de nota onderzoek en beleid op het gebied van gemeentelijke herindeling (17 640);

een, van de Minister van Verkeer en Waterstaat over de Consultatienota Groeps- toer- en ongeregeld vervoer (17 600, XII, nr. 10)

Deze brieven zijn al gedrukt;

3. twee brieven van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:

een ten geleide van het afsluitend verslag van werkzaamheden van de S.S.W.C.;

een, ten geleide van het rapport uitstroom-onderzoek Middenschool.

De Voorzitter stelt voor deze brieven niet te drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies

4. een van Mohamed Ibrahim Ahmed Chairman of the People's Assembly of the S.D.R. ten geleide van een resolutie.

De brief ligt op de griffie ter inzage;

5. de volgende brieven e.a.:

een, van het gemeentebestuur van Herwijnen over het Gelders blijven van deze gemeente;

een, van de Nederlandse stichting voor het dove en slechthorende kind over een gezinsbegeleidingsproject;

een, van het productschap voor pluimvee en eieren ten geleide van vergaderstukken;

een, van Kadé Bruin over een Bed voor Ed;

een, van de initiatiefgroep 'Stop het eigen risico' over het eigen risico voor ziekenfondsverzekerden;

een, van K. H. van Brugge over de onwettige en immorele toestanden in Nederland.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage. Voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies.

Noot 1 (zie blz. 346)

De vragen van het lid Lankhorst luiden:

1
Gaaf u er nog steeds van uit, dat in 1983 reeds voldoende tijdelijke opslagfaciliteiten ten behoeve van laag- en middenradioactief afval aanwezig zullen zijn om dumping in zee van dit afval overbodig te maken?

2
Met welke provincies en/of gemeenten hebben oriënterende besprekingen op bestuurlijk niveau plaatsgevonden en hoe werd van de kant van de betrokken lagere overheden gereageerd op de vraag, terreinen beschikbaar te stellen?

3
Hoe staat het met het overleg met de gemeente Den Helder? Welke terreinen, die in eigendom van het rijk zijn, komen in aanmerking voor zo'n opslag¹?

4
Is het waar, dat Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant hebben laten weten niets te voelen voor een tijdelijke opslagfaciliteit op het industrieterrein van Moerdijk? Zo ja, welke argumenten draagt het College daarvoor aan? Heeft het in dit verband mogelijke alternatieve terreinen genoemd²?

¹. Aanhangsel Handelingen, nr. 9

². Haagsche Courant, 9 oktober jl.

Noot 2 (zie blz. 347)

De vragen van de leden Engwirda en Wessel-Tuinstra luiden:

1
Hebt u kennis genomen van het persbericht¹, waarin de strijd tegen fraudeurs een 'zielige vertoning' wordt genoemd?

2
Is het waar, dat in het district Dordrecht van de rijkspolitie een urgentielijst bestaat waarop zo'n 50 kapitale fraudezaken staan genoteerd, die onmiddellijk zouden moeten worden aangepakt²?

3
Zo ja, is het waar, dat van deze 50 zaken er dit jaar ten hoogste één zal worden aangepakt? Zo ja, bent u van mening dat dit een aanvaardbare toestand is?

4
Is het waar, dat alleen al in het district Dordrecht van de rijkspolitie 30 rechercheurs onmiddellijk aan de slag zouden kunnen ter bestrijding van de fraudezaken die op eerdergenoemde urgentielijst voorkomen?

5
Zo ja, wat zijn er de oorzaken van dat deze inzet van extra menskracht nog niet heeft plaatsgevonden?

6
Is het waar, dat ook in het district Nijmegen van de rijkspolitie fraudezaken voor het opscheppen liggen, doch de politie er niet of nauwelijks aan toe komt deze zaken aan te pakken?

7
In welke andere districten van de rijkspolitie is sprake van een vergelijkbare toestand wat betreft het niet of onvoldoende aanpakken van grote fraudezaken?

8
Bent u het eens met de volgende uitlatingen van betrokken politiefunctionarissen:
a. dat de pakkans voor een fraudeur bijna 0,0 is;
b. dat de manier waarop de fraudebestrijding door de rijkspolitie nu plaatsvindt een zielige vertoning is;
c. dat als er niet snel wat gaat gebeuren, de zaak hopeloos uit de hand loopt?

9
Is het waar, dat de fraudebestrijding door een volslagen gemis aan coördinatie en informatie bij politie, belastingdienst en sociale fondsen en de voortdurende bezuiniging op menskracht, geld en materiaal vrijwel tot het nulpunt teruggebracht is?

10
Is het waar, dat volgens politiefunctionarissen de kern van de 'kapitale fraudeurs' gevormd wordt door zo'n 30 man, die doorgaans ook betrokken zijn bij de handel in verdovende middelen, vuurwapens en geweldsmiddelen?

11
Bent u van mening dat het fraudebestrijdingsbeleid onder meer blijkens de in dit persbericht genoemde feiten en constateringenn kennelijk tot nu toe ernstig te kort is geschoten?

12
Bent u bereid, zo spoedig mogelijk een actieplan op te stellen voor een adequate fraudebestrijding door de rijkspolitie in de verschillende districten van ons land?

13
Wilt u toezeggen, dat in het kader van zo'n actieplan de daarvoor vereiste extra menskracht en financiële middelen zullen worden ingezet?

14
Wilt u de Kamer inlichten zodra een dergelijk actieplan is opgesteld?

Toelichting op vraag 2

In het persbericht wordt vermeld, dat in de urgentielijst uitsluitend omvangrijke miljoenen-affaires zijn opgesomd. De 'kleine zaakjes' van een paar miljoen komen daarvoor niet eens in aanmerking.

¹ Zie 'De Telegraaf' van 15 oktober jl.

² Haagsche Courant, 9 oktober jl.

Noot 3 (zie blz. 385)

De vragen van de leden Beckers-de Bruijn en Müller-van Ast luiden:

1
Is het u bekend, dat deze Kamer het voornemen van het Kabinet-Van Agt I, voor ziekenfondsverzekerden een eigen bijdrage in de kosten van medicijnen in te voeren, met grote meerderheid heeft afgewezen¹?

2
Herinnert u zich dat deze Kamer bij de begrotingsbehandeling 1982 zich opnieuw tegen een dergelijk voornemen – nu van het kabinet-Van Agt II – heeft uitgesproken² en de mogelijkheid van een negatieve lijst van geneesmiddelen als alternatief heeft aangedragen, welk alternatief door u is overgenomen en uitgevoerd?

3
Deelt u de mening, dat een en ander voor het kabinet-Van Agt III